

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE DINDARLIK İLE KİŞİLİK
ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (ŞANLIURFA ÖRNEĞİ)

Mehmet Emin KALGI

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE DİNDARLIK İLE KİŞİLİK
ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (ŞANLIURFA ÖRNEĞİ)

Mehmet Emin KALGI

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Asım YAPICI

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Saffet KARTOPU

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜRÜK

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2020

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Asım YAPICI

Üye: Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK

Üye: Doç. Dr. Saffet KARTOPU

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜRÜK

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../20...

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 20...

Mehmet Emin KALGI

ÖZET

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE DİNDARLIK İLE KİŞİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (ŞANLIURFA ÖRNEĞİ)

Mehmet Emin KALGI

Doktora Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Ocak 2020, 145 sayfa

Bu araştırmanın amacı, 13-18 yaş arasındaki öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek ve bunu bazı değişkenler açısından incelemektir. Genel tarama modelinde olan bu araştırmanın verileri, "Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE)", "Dinsel Yaşayış Ölçeği (DYÖ)" ve geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" ile elde edilmiştir.

Araştırmanın evrenini, Şanlıurfa il merkezi ve merkeze bağlı bazı ilçelerin (Siverek, Akçakale ve Halfeti) genel liseler, imam-hatip ve meslek liseleri ile Siverek merkez ortaokullarında eğitim-öğretim gören öğrenciler; örneklemini ise bu okullarda okuyan 931 öğrenci oluşturmaktadır.

Verilerin analizinde, normalliğin sağlandığı durumlarda t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Normalliğin sağlanmadığı durumlarda ise iki değişken arasında farklılık olup olmadığını öğrenmek için Mann-Whitney U testi, ikiden fazla değişken arasında farklılık olup olmadığını öğrenmek için Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Ayrıca normalliğin sağlanmadığı durumlarda ve iki değişken arasındaki ilişkiyi öğrenmek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonunun bir alternatifi olan korelasyon tekniklerinden Spearman kullanılmıştır.

Araştırma sonucuna göre, öğrencilerin dindarlık ile nevrotik eğilim, psikotik belirti, aile ilişkileri, sosyal normlar, anti-sosyal eğilimler, kişisel uyum, sosyal uyum ve genel uyum puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilirken; dindarlık ile sosyal ilişkiler, kendini gerçekleştirme ve duygusal kararlılık puanları arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bununla birlikte inanç ile kişisel uyum, ibadet ile kişisel uyum, din-önem düşüncesi ile kişisel uyum ve öznel dindarlık algısı ile kişisel uyum arasında negatif; inanç ile sosyal uyum, ahlâk ile sosyal uyum, ahlâk ile genel uyum ve ibadet ile sosyal uyum arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Din, dindarlık, kişilik, ergenlik.

ABSTRACT

AN INVESTIGATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN HIGH SCHOOLERS' RELIGIOUSNESS AND PERSONALITY (A CASE STUDY OF ŞANLIURFA PROVINCE)

Mehmet Emin KALGI

Ph.D. Thesis, Department of Philosophy and Religion Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

January 2020, 145 pages

The purpose of the research is to determine the relation between the religion levels and personality features among the teenagers within the age range of 13-18, and to review this relation in terms of certain variables. The data of this research within general survey model have been collected by means of the "Hacettepe Personality Inventory (HPI)", "Religiously Living Scale (RLS)", and the respectively developed "Personal Data Sheet".

The population of the research is composed of students studying at the general, religious and vocational high-schools domiciled in Şanlıurfa City Centrum, and in certain districts (Siverek, Akçakale, and Halfeti) appertained thereto, and at the secondary schools domiciled in Siverek Merkez, while its sample consists of 931 students studying thereat.

In the analysis of the data, t-test and single direction variance analysis (ANOVA) are used under normalized circumstances. Under the circumstances that may not be normalized, Mann Whitney U-test is utilized in order to ascertain whether there is any difference between two variables, and Kruskal-Wallis H-test is utilized whether there is any difference between more than two variables. Furthermore, Spearman, among the alternatives of the Pearson Product-Moment Correlation Coefficient, is utilized under the circumstances that may not be normalized, and in order to determine the relation between the two variables in the meantime.

While a meaningful relation has been ascertained between the general religiously living levels and neurotic tendencies, psychological indicators, family relationships, social norms, antisocial tendencies, personal conformity, social conformity, and general conformity, no relation could have been ascertained between

social relationships, self-realization, and emotional determinedness. On the other hand, negative relation has been ascertained between faith-personal conformity, worship-personal conformity, religion-ideation of importance-personal conformity, and subjective sense of religion-personal conformity, while positive relation has been ascertained between faith-social conformity, morality-social conformity, morality-general conformity, and worship-social conformity.

Keywords: Religion, piety, personality, puberty.

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihine bakıldığında, insanın bir şekilde din ile ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü din, her insan ya da toplum için ihtiyaç duyulan bir olgudur. Buradan hareketle, dinin olmadığı bir toplum ya yoktur ya da çok azdır demek, tarihsel ve sosyal bir gerçeği dile getirmek anlamına gelmektedir.

Din ile kişilik arasında bir ilişki olup olmadığı meselesine bakıldığında bu konu, din psikolojisinin önemli unsurları arasında yer almaktadır. Özellikle hem Avrupa'da hem Amerika'da bu konu ile ilgili birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmalar yapılmaya devam etmektedir. Türkiye'de ise bu konu ile ilgili yapılan araştırmalar Avrupa ve Amerika'ya göre daha yakın bir tarihe dayanmaktadır. Fakat Türkiye'de son 10-15 yıl içinde konu ile ilgili yapılan araştırmaların artması, din psikolojisi alanı için önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Bir saha çalışması olan bu araştırmada, din ile kişilik arasında bir ilişkinin olup olmadığı, herhangi bir ilişki varsa bu ilişkinin hangi yönde olduğunu sosyal bilimlerin verileri ışığında elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın kavramsal çerçevesi oluşturulurken esas alınan asıl nokta dindarlık ve kişilik kavramları olmuştur.

Araştırma sürecinde beni her konuda destekleyen, sabırla dinleyen ve kütüphanesini sonuna kadar açan tez danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Hasan Kayıklık'a şükranlarımı sunuyorum.

Tezin teorik ve uygulama boyutunda yapıcı eleştirileriyle yolumu aydınlatan, fikir ve önerilerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Asım Yapıcı'ya en içten teşekkürlerimi arz ediyorum.

İstatistik konusunda bilgilerinden ve deneyimlerinden yararlandığım Dr. Öğr. Üyesi Adem Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi Ömer Erdimez ve Dr. Öğr. Üyesi Recep Bindak'a; tez ile ilgili düzeltmelerinden dolayı Doç. Dr. Nihat Şimşek, Doç. Dr. Ramin Aliyev, Arş. Gör. Dr. Sedat Erol, Türkçe Öğretmeni Eren Duman ve Nusret Akyolcu'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Mehmet Emin KALGI

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
EKLER LİSTESİ.....	xvi

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	5

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Dindarlık	6
2.1.1. Dindarlığın Boyutları	6
2.1.1.1. Tek Boyutlu Dindarlık Modelleri.....	7
2.1.1.2. İki Boyutlu Dindarlık Modelleri	8
2.1.1.3. Çok Boyutlu Dindarlık Modelleri	8
2.2. Kişilik.....	10
2.2.1. Kişilik Tipleri.....	12
2.2.2. Kişilik Kuramları	16
2.2.2.1. Psikanalitik Kuram	16
2.2.2.2. Psiko-Sosyal Kuram	17
2.2.2.3. Davranışçı Kuram.....	19
2.2.2.4. Ayırıcı Özellik Kuramı.....	19

2.2.2.5. Biyolojik Temelli Kuram	21
2.2.2.6. Hümanistik (İnsancıl) Kuram.....	21
2.2.2.7. Varoluşcu Kuram	23
2.3. Ergenlik	23
2.4. Gelişim Dönemleri ve Dinî Hayat.....	24
2.4.1. Çocukluk Döneminde Din Algısı.....	24
2.4.2. Ergenlikte Din Algısı.....	25
2.4.3. Yetişkinlik Döneminde Din	28
2.4.4. Orta Yaş Dönemi ve Dinî Yaşayış	28
2.4.5. Yaşlılıkta Dinî Hayat.....	29
2.5. Dindarlık ve Kişilik	29
2.5.1. Dindarlık ve Kişisel Uyum.....	30
2.5.1.1. Dindarlık ve Kendini Gerçekleştirme	30
2.5.1.2. Dindarlık ve Duygusal Kararlılık.....	32
2.5.1.3. Dindarlık ve Nevrotik Eğilimler	33
2.5.1.4. Dindarlık ve Psikotik Belirtiler	34
2.5.2. Dindarlık ve Sosyal Uyum	35
2.5.2.1. Dindarlık ve Aile İlişkileri	35
2.5.2.2. Dindarlık ve Sosyal İlişkiler.....	37
2.5.2.3. Dindarlık ve Sosyal Normlar	38
2.5.2.4. Dindarlık ve Antisosyal Eğilimler	40
2.6. İlgili Araştırmalar.....	42
2.6.1. Yurt Dışında Yapılmış Araştırmalar	42
2.6.2. Türkiye'de Yapılmış Araştırmalar.....	43

BÖLÜM III

ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Modeli.....	46
3.2. Araştırmanın Hipotezleri	47
3.3. Evren ve rneklem	50
3.4. Veri Toplama Araçları	51
3.4.1. Hacattepe Kişilik Envanteri (HKE)	52

3.4.2. Dinsel Yaşayış Ölçeği (DYÖ)	53
3.5. Verilerin Analizi	55

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Dindarlık İle İlgili Bulgular.....	57
4.2. Kişilik İle İlgili Bulgular.....	60
4.3. Dindarlık ve Kişilik İlişkisi İle İlgili Bulgular.....	65

BÖLÜM V

TARTIŞMA ve YORUM

5.1. Dindarlıkla İle İlgili Tartışma ve Yorum	68
5.1.1. Cinsiyet ve Dindarlık	68
5.1.2. Yaş ve Dindarlık	68
5.1.3. Okul Türü ve Dindarlık.....	70
5.1.4. Gelir Düzeyi ve Dindarlık.....	70
5.1.5. Din-Önem Düşüncesi ve Dindarlık.....	72
5.1.6. Öznel Dindarlık Algısı ve Dindarlık.....	72
5.2. Kişilik İle İlgili Tartışma ve Yorum	73
5.2.1. Cinsiyet ve Kişilik	74
5.2.2. Yaş ve Kişilik.....	75
5.2.3. Okul Türü ve Kişilik	75
5.2.4. Gelir Düzeyi ve Kişilik	77
5.2.5. Din-Önem Düşüncesi ve Kişilik	78
5.2.6. Öznel Dindarlık Algısı ve Kişilik	78
5.3. Dindarlık-Kişilik İlişkisi İle İlgili Tartışma ve Yorum.....	79
5.3.1. Dindarlık ve Kendini Gerçekleştirme	79
5.3.2. Dindarlık ve Duygusal Kararlılık	81
5.3.3. Dindarlık ve Nevrotik Eğilimler	83
5.3.4. Dindarlık ve Psikotik Belirtiler.....	84

5.3.5. Dindarlık ve Aile İlişkileri	85
5.3.6. Dindarlık ve Sosyal İlişkiler	87
5.3.7. Dindarlık ve Sosyal Normlar	88
5.3.8. Dindarlık ve Antisosyal Eğilimler	89
5.3.9. Dindarlık ve Kişisel Uyum	90
5.3.10. Dindarlık ve Sosyal Uyum.....	91
5.3.11. Dindarlık ve Genel Uyum.....	92
5.3.12. İnanç ve Kişilik.....	92
5.3.13. Ahlâk ve Kişilik.....	93
5.3.14. İbadet ve Kişilik.....	94
5.3.15. Din-Önem Düşüncesi ve Kişilik.....	95
5.3.16. Öznel Dindarlık Algısı ve Kişilik	96

BÖLÜM VI

SONUÇ ve ÖNERİLER

6.1. Sonuç	97
6.1.1. Dindarlık İle İlgili Sonuçlar	97
6.1.2. Kişilik İle İlgili Sonuçlar	98
6.1.3. Dindarlık ve Kişilik İlişkisi İle İlgili Sonuçlar	99
6.2. Öneriler	100
6.2.1. Akademik Araştırmalara Yönelik Öneriler.....	100
6.2.2. Uygulamaya Yönelik Öneriler	101

KAYNAKÇA.....	102
----------------------	------------

EKLER.....	136
-------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	145
-----------------------	------------

KISALTMALAR

AE	:Antisosyal Eğilimler
Aİ	:Aile İlişkileri
Akt.	:Aktaran
Çev.	:Çeviren
DFA	:Doğrulayıcı Faktör Analizi
DK	:Duygusal Kararlılık
DYÖ	:Dinsel Yaşayış Ölçeği
Edt.	:Editör
G	:Geçerlik
GU	:Genel Uyum
HKE	:Hacettepe Kişilik Envanteri
İHL	:İmam Hatip Lisesi
KG	:Kendini Gerçekleştirme
KU	:Kişisel Uyum
MMPI	:Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri
NE	:Nevrotik Eğilimler
PB	:Psikotik Belirtiler
pp	:Pages
r	:Korelasyon
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfa Sayısı
Sİ	:Sosyal İlişkiler
SN	:Sosyal Normlar
SU	:Sosyal Uyum
TEOG	:Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Maslow'un Kendini Gerçekleştirmiş Bir Kişide Gördüğü Bazı Özellikler	22
Tablo 2: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri	51
Tablo 3: Cinsiyete göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları	57
Tablo 4: Yaş Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları.....	57
Tablo 5: Okul Türüne Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları.....	58
Tablo 6: Gelir Gruplarına Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları	58
Tablo 7: Dindarlık ile Yaş ve Aylık Gelir Düzeyleri Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları.....	58
Tablo 8: Öğrencilerin Din-Önem Düşüncesine Göre Dağılımları	59
Tablo 9: Din-Önem Düşüncesine Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları	59
Tablo 10: Öğrencilerin Öznel Dindarlık Algısına Göre Dağılımları.....	60
Tablo 11: Öznel Dindarlık Algısına Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları	60
Tablo 12: Cinsiyete Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Bağımsız t-testi Sonuçları	60
Tablo 13: Öğrencilerin Yaş Düzeylerinin Sayı, Ortalama Genel Uyum Puanları ve Standart Sapmaları	61
Tablo 14: Yaş Düzeylerine Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Tek yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	61
Tablo 15: Öğrencilerin Lise Türünün Sayısı, Ortalama Genel Uyum Puanları ve Standart Sapmaları	62
Tablo 16: Lise Türüne Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	62
Tablo 17: Gelir Gruplarının Sayısı, Ortalama Genel Uyum Puanları ve Standart Sapmaları	62
Tablo 18: Gelir Gruplarına Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Tek yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları.....	63
Tablo 19: Yaş ile Kişilik ve Kişiliğin Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler İçin Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi Sonuçları	63
Tablo 20: Aylık Gelir Düzeyi ile Kişilik ve Kişiliğin Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler	

İçin Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi Sonuçları	64
Tablo 21: Din-Önem Düşüncesine Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Bağımsız t-testi Sonuçları.....	64
Tablo 22: Öğrencilerin Öznel Algılarının Sayısı, Ortalama Genel Uyum Puanları ve Standart Sapmaları	65
Tablo 23: Öznel Dindarlık Algısına Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	65
Tablo 24: Dindarlık ile Kişisel Uyumun Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları.....	65
Tablo 25: Dindarlık ile Sosyal Uyumun Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları.....	66
Tablo 26: Dindarlık ve Dindarlığın Alt Boyutları ile Kişisel, Sosyal ve Genel Uyum Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları.....	66
Tablo 27: Din-Önem Düşüncesi ve Öznel Dindarlık Algısı ile Kişisel, Sosyal ve Genel Uyum Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları.....	67

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kişilerarası Davranış Biçimleri	14
Şekil 2: Dindarlık ve Kişilik İlişkisine Dair Araştırma Modeli	46

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Kişisel Bilgi Formu	136
Ek 2: Dinsel Yaşayış Ölçeği (DYÖ)	137
Ek 2: Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE)	139

BÖLÜM I

GİRİŞ

Din ile kişilik arasında nasıl bir ilişki olduğu meselesi uzun zamandır merak edilen bir konu olmuştur. Her ne kadar din ile kişilik kavramları arasındaki ilişkinin incelendiği tarih, "Din Psikolojisi" alanının bağımsız olduğu 1899 yıllarına (Kayıklık, 2011, s. 61) dayandırılrsa da bu iki kavram arasındaki ilişkinin empirik olarak ele alınması Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson ve Sanford'un 1950'li yıllarda "Otoriteriyen Kişilik" başlığıyla yaptıkları araştırmaya dayanmaktadır.

Dindarlık ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar giderek artmaktadır (Dittes, 1971, s. 367-372; Francis & Katz, 1992, s. 158-159; Gürses, 2001, s. 149-151; Mehmedoğlu, 2004, s. 189-196; Gürses, 2010, s. 127-147; Hökelekli, 2013, s. 188). Dindarlık ve kişilik meselesinde dindarlık kavramı, önce tek boyutlu olarak ele alınmış fakat daha sonra tek boyutludan çok boyutluya (Glock, 1959; Glock, 1962; Günay, 1999; Yapıcı, 2002) bir geçiş yaşanmıştır (Meadow & Kahoe, 1984, s. 301). Bununla birlikte bu araştırmaların alanı genişlemiş ve bilim adamları farklı yöntem ve tekniklerle birçok araştırma yapmıştır (Saroglou & Fiasse, 2003; Ehsan & Pournaghash-Tehrani, 2012; Afhami, Mohammadi-Zarghan & Atari, 2017). Dindarlık, bu araştırmaların bazılarında bağımsız değişken bazılarında ise bağımlı değişken olarak incelenmiştir (Mehmedoğlu, 2004; Duriez & Soenen, 2006; Johnstone vd., 2012; Rahimi & Khedmatgozar, 2016). Dindarlık ve kişilik araştırmalarında dindarlık kavramı ister bağımsız ister bağımlı değişken olarak alınsın, yapılan araştırmalar daha çok Batılı kuram ve paradigmalara (Yapıcı, 2013, s. 4) dayandığı için, bu araştırmaları başka kültürlerle uyarılmanın genel-geçer bir sonuç verebileceği söylenemez.

Dindarlık ve kişilik konusunu ele alan araştırmaların çoğu, iki öge arasında bir ilişki olup olmadığını psikometrik testler kullanarak ölçmeye çalışmaktadır. Fakat etkilerin yönü konusunda sonuç çıkarmak her zaman mümkün olmadığı gibi bu araştırmaları yorumlamak da güçtür (Loewenthal, 2017, s. 138). Bu sebeple farklı sosyo-kültürel yapılara göre yeni kuramlar geliştirmek ve bu kuramlar ışığında dindarlığı ve kişiliği ölçebilecek yeni yöntem, teknik ve ölçme araçları tespit etmek, araştırmacıların araştırma sonuçlarını yorumlamayı kolaylaştırabilir. Türkiye'de kişiliği ölçmek için geliştirilen "Hacettepe Kişilik Envanteri" (Özgüven, 1992) ve dindarlığı ölçmek için geliştirilen "İslami Dindarlık Ölçeği" (Uysal, 1995), Dini Dogmatizm

Ölçeği" (Yapıcı, 2002), "Dini Yaşayış Ölçeği" (Kayıklık, 2003), "Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği" (Yapıcı, 2006), "Ok-Dini Tutum Ölçeği" (Ok, 2011), "Akılcı Olmayan İnanç Ölçeği" (Türküm, 2003), "Paranormal İnanç Ölçeği" (Arslan, 2010) vb. birçok ölçme aracı bu anlamda önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Bu araştırma, empirik yolla dindarlık ile kişilik arasındaki ilişkiyi çeşitli boyutlarla ortaya koyma amacındadır. Başka bir deyişle dindarlığın inanç, ahlâk ve ibadet boyutu ile kişiliğin kişisel, sosyal genel uyum düzeyleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu empirik olarak tartışmayı hedeflemektedir. Bunun için araştırmanın bulgular kısmında elde edilen veriler, ayrıntılı olarak tablolastırılıp analiz edilmiş, tartışma kısmında ise elde edilen veriler ile daha önce bu konuda yapılan araştırmaların verileri karşılaştırılmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Ergenliğin bilimsel olarak çalışılmasına öncülük eden kişi Stanley Hall'dir. Hall'in "Fırtına ve Stres Görüşü"ne göre ergenlik, duygudurum dalgalanmalarının doldurduğu çalkantılı bir dönemdir (Santrock, 2014, s. 3). Steinberg'e (2013, s. 21) göre ise ergenlik; biyolojik, bilişsel ve psikolojik bir geçiş dönemidir.

Ergenlerde biyolojik, bilişsel ve psikolojik gelişmeler meydana gelirken kimlik algılarında da bazı değişiklikler olabilmektedir. Kulaksızoğlu'na (2015, s. 106) göre, ergenliğin başlangıcında bireylerin kendi kimlikleri hakkında belirgin olmayan bazı algılar ve imgeler mevcuttur. Bu algı ve imgeler kişiliğin şekillenmesinde ve ergenin "Ben kimim?" sorusuna cevap bulmasında önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte bazı araştırmalar, ergenin ait olduğu sosyal sınıfın onun tutumunu ve kişiliğini etkileyebileceğini göstermiştir (Steinberg, 2013; Santrock, 2014; Kulaksızoğlu, 2015).

Ergenliğin ilk dönemlerinde kişi, aidiyet hissettiği sosyal sınıfın daha çok ideolojik ve dinî yönünü temsil etmektedir. Fakat bu dönemdeki temsiliyet, ergen için kesinlik ifade etmez. Çünkü ergen, bu süreçte bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak pek çok değişim-dönüşüm geçirebilir. Özellikle de ergenin dinî yaşayışı ve kişilik özellikleri belirginlik kazanmadığı için ergen, içinde bulunduğu çevrenin genel özelliklerine göre değişik davranışlar gösterebilir. Nitekim yapılan pek çok araştırmada ergenin içinde bulunduğu çevrenin genel özelliklerine göre dinî yaşayış ve kişilik özellikleri geliştirdiği görülmüştür (Hökelekli, 1986, s. 50; Ekşi, 2002, s. 171-173; Francis, Williams & Robbins, 2010; Mahabeer & Bahana, 2012; Ben-David & Reuven,

2015). Bu bağlamda konusunu belirlemek amacıyla sınırlarını çizdiğimiz araştırmamızın temel problemi, ergenlerin dindarlık düzeyleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir.

Araştırmada cevap aranan sorular:

1. Öğrencilerin dindarlık ve genel uyum düzeyleri bazı değişkenlere (cinsiyet, yaş, aile gelir düzeyi, okul türü, din-önem düşüncesi ve öznel dindarlık algısı) göre farklılaşmakta mıdır?
2. Dindarlık ile kendini gerçekleştirme (KG), duygusal kararlılık (DK), nevrotik eğilimler (NE) ve psikotik belirtiler (PB) arasında bir ilişki var mıdır?
3. Dindarlık ile aile ilişkileri (Aİ), sosyal ilişkiler (Sİ), sosyal normlar (SN) ve antisosyal eğilimler (AE) arasında bir ilişki var mıdır?
4. Dindarlık ile kişisel, sosyal ve genel uyum arasında bir ilişki var mıdır?
5. İnanç ile kişisel, sosyal ve genel uyum arasında bir ilişki var mıdır?
6. Ahlâk ile kişisel, sosyal ve genel uyum arasında bir ilişki var mıdır?
7. İbadet ile kişisel, sosyal ve genel uyum arasında bir ilişki var mıdır?
8. Din-önem düşüncesi ile kişisel, sosyal ve genel uyum arasında bir ilişki var mıdır?
9. Öznel dindarlık algısı ile kişisel, sosyal ve genel uyum arasında bir ilişki var mıdır?
10. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile yaş ve aile gelir düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?
11. Öğrencilerin genel uyum düzeyleri ile yaş ve aile gelir düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?

1.2. Araştırmanın Amacı

İnsanlık tarihine bakıldığında, insanın bir şekilde din ile ilişkisi olduğu görülmektedir (Kayıklık, 2011, s. 11; Berger & Luckmann, 2016, s. 46). Bu ilişki bireyin cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi gibi daha birçok etkene göre farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, bu gibi etkenlerden yola çıkarak öğrencilerin dinî yaşayış ile kişilik özellikleri arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını, eğer ilişki varsa bu ilişkinin hangi yönde olduğunu tespit etmektir.

Türkiye'de dindarlık ile kişilik ilişkisini inceleyen bazı araştırmalar mevcuttur (Mehmedoğlu, 1999; Kayıklık, 2000; Gürses, 2001; Şentepe & Güven, 2015; Turan, 2017; Ulu, 2018). Fakat yapılan araştırmalar, örneklem gruplarının sosyo-demografik yapıları ve ölçme araçları bu araştırmadan farklıdır. Farklı özelliklerden yola çıkarak yapılan bu araştırma, bilim dünyasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Şanlıurfa'da ikamet eden öğrencilerin dinî yaşayışlarını ve kişilik özelliklerini belli değişkenler açısından ortaya koymak araştırmanın diğer amacıdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Psikolojik bir olgu olan dindarlık kavramının kişilikle ilişkisi olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Hills, Francis & Jennings, 2006; Galen, Williams & Ver Wey, 2014). Yapılan bazı araştırmalarda dindarlığın, bireyin cinsiyet, yaş, eğitim durumu vb. demografik özelliklerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür (Yonker, Scnabelrauch & DeHaan, 2012; Sutantoputri & Watt, 2013). Bu farklılaşmanın oluşmasında bazı sosyo-demografik değişkenlerin etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Sezer, 2010, s. 2; Özdemir, Özdemir, Kadak & Nasıroğlu, 2012, s. 566). Bu araştırma, öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin bazı sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koyma açısından önem arz etmektedir.

YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi veri tabanında ergenlik, dindarlık ve kişilik kavramları yazılarak bu kavramlardan hangisi ile ilgili kaç tane araştırmanın yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda: "Ergenlik" kavramı ile ilgili yüksek lisans alanında 144, doktora alanında 23 tez olmak üzere toplamda 167 araştırma; "dindarlık, dini hayat, dini tecrübe, dini yönelim, maneviyat" kavramları ile ilgili yüksek lisans alanında 320, doktora alanında 84 tez olmak üzere toplamda 404 araştırma ve "kişilik" kavramı ile ilgili yüksek lisans alanında 1263, doktora alanında 274 tez olmak üzere toplamda 1537 araştırma yapılmıştır. Fakat dindarlık ve kişilik kavramlarını birlikte ele alan araştırmalar birkaç tane ile sınırlıdır. Bu bakımdan yapılan araştırma, bilim dünyasına katkı sağlama açısından önem arz etmektedir.

Bu araştırma, Türkiye'de din psikolojisi alanında dindarlık ve kişilik ilişkisini ele alan (Uysal, 1996; Kötehne, 1999; Gürses, 2001; Mehmedoğlu, 2004; Gürses, 2010; Şentepe & Güven, 2015; Turan, 2017) birkaç araştırmadan biridir. Fakat araştırmanın 13-18 yaş arasında bulunan öğrencileri kapsaması ve Şanlıurfa bölgesinde yapılıyor

olması bu araştırmayı diğer araştırmalardan farklı kılmaktadır. Bu yönüyle araştırmanın özgün bir değere sahip olduğu söylenebilir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada elde edilecek bulguların sınırlılıkları şöyle sıralanabilir:

1. Örneklemden kaynaklı sınırlılıklar: Araştırma, Şanlıurfa il merkezi ve merkeze bağlı bazı ilçelerden (Siverek, Akçakale ve Halfeti) seçilen 125 ortaokul ve 806 ortaöğretim öğrencisi olmak üzere toplam 931 kişiyle sınırlıdır.

2. Kullanılan değişkenlerden ve ölçeklerden kaynaklı sınırlılıklar: Dindarlık ve kişilik farklı şekillerde ve yöntemlerle ölçülebilir. Bu araştırmada bireylerin kişilik özellikleri ve dindarlık düzeyleri, ölçme araçlarının içerdiği boyutlarla sınırlıdır. Araştırmada, ergenlerin kişilik özelliklerini ölçmek için HKE; dindarlık düzeylerini ölçmek için ise DYÖ kullanılmıştır.

3. Uygulanan dönemden kaynaklı sınırlılıklar: Araştırma, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında eğitimlerine devam eden öğrencilerden edinilen bilgilerle sınırlıdır.

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Dindarlık

Bilindiği gibi çok farklı konular içerisinde ele alınan dindarlık kavramı ile ilgili tanımlarda bir fikir birliği oluşmamıştır (Yapıcı, 2006, s. 68). Çünkü her bilim adamı dindarlık tanımını kendi perspektifinden yapmaktadır (Kayıklık & Kalgı, 2017b, s. 2; Hökelekli, 2010, s. 81).

Beckwith ve Morrow (2005) dindarlık kavramını, inanç ve ibadet esaslarını kurumsal olarak yerine getirme sistemi olarak tanımlamaktadır. Mehmedoğlu'na (2013, s. 178) göre dindarlık, bireyin ve toplumun hayatına yön veren, toplumsal olarak herhangi bir aksaklığın yaşanması durumunda bunu düzenleme gücüne sahip olan bir kavramdır. Cotton, Larkin, Hoopes, Cromer ve Rosenthal (2005) ise dindarlığı dinsel ritüeller yoluyla kutsalın dışı yansıması olarak; Hyman ve Handal (2006) ise dindarlığı bireyin hem dinsel ritüelleri yerine getirme hem de problemlerini çözme aracı olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma benzer bir tanımlı da Almeida, Neto ve Koenig (2006) yapmıştır. Onlara göre dindarlık, kutsala yakın olmak için dinsel ritüelleri yerine getirmediir. Karaca'ya (2015, s. 74) göre dindarlık, dinin nesnel boyutu ile insanın subjektif özelliklerinin bir karışımıdır. Hökelekli (2010, s. 43) ise, zaman, mekân, şart, kişi ve gruplar tarafından yaşanma gibi ögeler üzerinde durarak şöyle bir tanım yapmıştır: *"Belirli bir dinin inanç ve öğretilerinin, belirli zaman ve şartlarda belirli bir kişi, grup ya da toplum tarafından yaşanmasını ifade etmektedir."*

Yapılan dindarlık tanımları ele alındığında inanç ve ibadet esaslarını kurumsal olarak yerine getirme, tanrıyla içsel bağlantılar kurma ve bunu dışı yansıma, dua etme, sosyal problemleri çözme gibi unsurların vurgulandığı görölmektedir. Bu tanımlardan yola çıkarak dindarlık, *"Tanrı'ya yakarma, dinsel öğretileri içsel olarak yaşayıp somut olarak yansıma (namaz kılma, oruç tutma, tapınaklara gitme vb.) ve kutsalla bütünleşme"* olarak tanımlanabilir.

2.1.1. Dindarlığın Boyutları

İnsanların farklı kişilik özelliklerine sahip olması sebebiyle dindarlıklarını bir boyut üzerinden değerlendirmek veya belli boyutlara ayırmak sanıldığı gibi kolay

değildir (Yavuz, 1982, s. 100). Çünkü dinsel açıdan duyguları, düşünceleri, korkuları, beklentileri, tutum ve davranışları birbirinin aynısı olan iki kişiyi göstermenin zor olduğu söylenebilir (Yapıcı, 2013, s. 20). Bunun önemli göstergelerinden biri alanında uzman olan kişilerin dindarlığı kategorilere ayırırken ortak bir fikre varamamalarıdır.

Alanyazın taramasında, 1898'den beri dindarlığın bilim adamları tarafından ölçüldüğü tespit edilmiştir. Bununla birlikte başlangıçta dindarlık ölçekleri tek boyutlu (Sumner, 1898), sonraki süreçte önce iki boyutlu daha sonra ise çok boyutlu olarak yapılmıştır (Meadow & Kahoe, 1984, s. 301).

2.1.1.1. Tek Boyutlu Dindarlık Modelleri

Tek boyutlu dindarlık ölçeklerinde Tanrı'ya inanma, dinî ritüellere katılma, dinî bir cemaate aidiyet hissetme gibi ifadeler dindarlığın göstergeleri (Yapıcı, 2002, s. 5) olarak kabul edilmiş ve yapılan araştırmalar bu kavramlar çerçevesinde şekillenmiştir. Ulaşılan kaynaklar arasında tek boyutlu ilk dindarlık araştırması Sumner'e (1898) aittir. Sumner (1898), 25 sorudan oluşan araştırmasında deneklere hem dinî konularda hem de başka konular (Gün doğacak mı? George Washington yaşıyor mu? Yeryüzü yuvarlak mı? vb.) hakkında sorular sormuştur. Thurstone ve Chave (1929, s. 70) de Sumner'in tek boyutlu araştırmasına benzer bir araştırma yapmıştır. Thurstone ve Chave (1929, s. 70), Katolik, Protestan ve Yahudilerin kiliseye karşı tutumunu ölçmek için katılımcılara çeşitli sorular yöneltilmiş ve bu sorular neticesinde katılımcıların dinsel yaşayış düzeylerini belirlemiştir.

Thouless (1935), Ferguson (1944), Eysenck (1958, 1959), Brown (1962), Poppleton ve Pilkington (1963), Koenig ve Parkerson (1997) gibi pek çok bilim adamı dinsel inancı vurgulayan tek boyutlu dindarlık ölçekleri ile bazı değişkenler (cinsellik, ekonomi, politika, psikoloji, humanizm, milliyetçilik, kişilik vb.) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bunlardan Thouless'ın (1935, s. 30-31) hazırladığı 40 soruluk araştırma, hem dinî inançla ilgili (Kişilikli bir Tanrı vardır, İsa bir tanrıydı, şeytan vardır vb.) hem de temel bilgileri (Evren genişliyor, kaplanlar Çin'in bazı bölgelerinde bulunur, hornetler yerin altında yaşar vb.) ölçen maddeler içermektedir. Yapılan bu araştırmalar, geçerlik-güvenirlik analizlerinden yoksun olması yönüyle eksik kalmaktadır. Bununla birlikte geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapıldığı tek boyutlu ölçekler de mevcuttur. Bunlardan biri Rokeach (1960) tarafından geliştirilen "Dini Dogmatizm Ölçeği"dir. Bu araştırmada maddelerin hedeflediği şey, katılımcıların dinî dogmatik düzeyleridir.

2.1.1.2. İki Boyutlu Dindarlık Modelleri

Alanyazın taramasında, tek boyutlu dindarlık modellerinden sonra iki boyutlu dindarlık modellerinin geliştirildiği ve araştırmalarda kullanıldığı görülmüştür. Geliştirilen dindarlık modellerinden bazılarına aşağıda değinilmiştir.

Yeni Freudcu olarak da bilinen Fromm "hümaniter" ve "otoriter" dindarlık olmak üzere iki boyutlu dindarlık tipi üzerinde durmuştur (Fromm, 2012). Allport (2014, s. 71-92), yapmış olduğu kişilik tasnifinden yola çıkarak ilk önce dindarlığı "olgunlaşmış" ve "olgunlaşmamış" dindarlık diye iki kategoriye ayırmıştır. Sonraları Allport (1960, s. 257), "olgunlaşmış" ve "olgunlaşmamış" dindarlık yerine "iç güdümlü" ve "dış güdümlü" dindarlık kavramlarını kullanmış ve bunlara ait özellikler sıralamıştır. Ona göre dış güdümlü dindarlar, dini; güvenlik sağlamak, teselli olmak, ilgi çekmek, fayda sağlamak gibi amaçlar için kullanır. Fakat içedönük dindarlar ise dinî inancını içselleştirmeye ve dinî inancına uygun bir yaşam sürdürmeye gayret gösterir.

Yukarıda sayılan araştırmaların dışında iki boyutlu dindarlık modellerini geliştiren birçok araştırma mevcuttur. Bunlardan Allen (1965; Akt. Meadow & Kahoe, 1984, s. 304) "iradî dindarlık" ve "taahhütlü dindarlık", Cüceloğlu (2018, s. 88) "-mış gibi dindarlık" ve "gerçek dindarlık", Arslan (2004, s. 107) "halk/kitle dindarlığı" ve "popüler dindarlık" modellerini geliştirmiştir.

2.1.1.3. Çok Boyutlu Dindarlık Modelleri

Çok boyutlu dindarlık modellerinin ilki Glock (1959, 1962) tarafından yapılmıştır. Glock'un dindarlık boyutları hakkındaki teorisi, Türkiye'de kabul edilen dindarlık modellerinden biridir (Çekin, 2013, s. 246). Glock (1959, 1962) dindarlığı beş boyuta ayırmıştır: İnanç, ibadet, tecrübe (duygu), bilgi ve etki boyutu. Tablamacioğlu (1962, s. 145) yaptığı araştırmada, yaşa bağlı olarak dinsel yaşayışın şiddetini ve yoğunluğunu göz önüne alarak dindarlığı "gayr-i amil", "idare-i maslahatçı", "dini bütün veya amil zümre", "sofu zümresi" ve "softa zümresi" olmak üzere beş boyuta ayırmıştır.

Din sosyolojisi alanında önemli araştırmaları bulunan Gabriel Le Bras, yaptığı araştırmaların sonucunda; dinî tutumları günlük davranışlarını belirleyen koyu dindarlar, dinî pratikleri düzenli olarak yerine getirenler, sadece hayatın doğum, evlenme, ölüm gibi önemli anlarındaki geçiş ayinlerini gözetenler ve dinî hayata

kayıtsız veya yabancı olanlar olmak üzere dörtlü bir tasnif yapmıştır (Günay, 1986, s. 58). Weber (2016, s. 103-158) ise, önce sosyolojik bir yaklaşımla dindarlığı; çiftçi, şövalye, bürokrasi gibi meslekler üzerinden kategorilere ayırmıştır. Daha sonra büyüsel dindarlık, ayinci dindarlık, dünyevi zahitlik, uhrevi zahitlik gibi farklı dindarlık boyutlarını geliştirmiştir.

Günay (1999, s. 260-264), Erzurum ve çevresinde anket tekniğiyle yaptığı araştırmada dindarlığı, şiddetinin azlık-çokluğuna göre dinî yaşayış tipleri ve biçim bakımından ayırt edilen tipler olmak üzere ikiye ayırmıştır: Şiddetinin azlık-çokluğuna göre dinî yaşayış tipleri: Ateşli dindarlar, alaca dindarlar, mevsime göre dindarlar ve beynamaz olanlar; biçim bakımından ayırt edilen tipler ise: Geleneksel halk dindarlığı, seçkinlerin dindarlığı, laik dindarlık ve tranzisyonel (geçiş) dindarlığıdır. Yapıcı (2002, s. 100-105) dindarlık tiplemesini sosyo-kognitif olarak ele almış ve bunu dört kategoride değerlendirmiştir: Genellikle inançlı ve kutsal metinlere karşı saygılı olan, merkezî tutumunu dinî duygu ve düşünceler oluşturan *liberal dindarlar* (1), dinî inanç ve tutumları günlük hayatına da açıkça yansıtan *muhafazakâr dindarlar* (2), dinî meselelere doğru-yanlış, sevap-günah, caiz-caiz değil ya da siyah-beyaz gibi birbirine zıt kavramlarla yaklaşan ve kişileri ya da grupları iyi-kötü şeklinde sınıflandırma eğilimi gösteren *dogmatik dindarlar* (3), çok basit sebeplere bağlı olarak şiddet kullanmaya, hatta kendi dinî inançlarına rakip veya düşman olarak gördüklerini yaralamaya ya da öldürmeye kadar varabilen davranışlar gösteren *fanatik dindarlar* (4).

Brown (1987), Köktaş (1993), Günay (1999), Kayıklık (2000), Yapıcı (2002), Bussing, Ostermann ve Matthiessen (2007), Çekin, (2013), Yapıcı (2013), Koenig vd. (2015), Kayıklık ve Kalgı (2017a) yaptıkları literatür taramasında dinsel yaşayışın boyutlara ayrılması ile ilgili araştırmaların son dönemde hızla arttığını tespit etmiştir. Glock (1959, 1962) ile başlayan bu sürecin günümüzde hız kazanması olağan bir durumdur. Her ne kadar toplumun kendi içinde benimsediği din bir olsa da, o dinin birey üzerinde bıraktığı etki, bireyin sosyolojik, kültürel, psikolojik vb. farklılıklara bağlı olarak değişebilmektedir (Mehmedoğlu, 1999, s. 16; Çekin, 2013, s. 246-247). Bu yüzden araştırmacıların günümüzde tek boyutlu dindarlık ölçekleri ile dindarlığı ölçmeleri kolay değildir. Bu bağlamda düşünüldüğünde dindarlık alanıyla ilgili çalışan araştırmacıların zaman, mekân ve kişi faktörünü göz önünde bulundurarak birden fazla boyutu bulunan yeni dindarlık ölçekleri geliştirmesi gerektiği söylenebilir.

2.2. Kişilik

Türkçe'de "şahsiyet" olarak da ifade edilen kişilik kavramının İngilizce karşılığı "personality"dir. Brown (1946, s. 9), kişilik kelimesinin kökeninin "persona" sözcüğünden geldiğini ifade etmekle birlikte "persona" (Tahiroğlu & Erdoğan, 2013, s. 138) sözcüğünün, Latince maske anlamında kullanılmakta olduğunu belirtmektedir. Lahbabi'ye (1972, s. 21-32) göre kişilik kavramı, her ne kadar Batı literatüründeki anlamını tam manasıyla karşılamasa da İslam literatüründeki şahıs kavramıyla benzerlik taşımaktadır. "Şahasa" fiilinden türeyen bu kavram yükselmek, görünmek, birine sabit bir şekilde bakmak, birini temsil etmek, ortaya çıkmak gibi anlamlara gelmektedir (Mehmedoğlu, 2004, s. 43; Akto, 2011, s. 193).

Burger (2006, s. 23) kişilik kavramını, bireyden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma benzer bir tanımları Hall ve Lindzey (1978, s. 7) yapmıştır. Onlara göre kişilik, farklı durumlar karşısında belirgin ve tutarlı davranışlar göstermektir (Hall & Lindzey, 1978, s. 7). Akto (2011, s. 191) kişiliği, bireyin ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, üslubunun, fiziki görünüşünün ve çevreye uyum biçiminin özelliklerini içeren bir kavram olarak tanımlamaktadır. Akto (2011) geliştirdiği kişilik tanımında bireyi bütüncül bir şekilde ele almakta ve kişinin hem içsel hem de dışsal yönünü vurgulamaktadır. Cüceloğlu'na (2013, s. 404) göre kişilik; bireyin çevresiyle kurduğu bağın diğer kişilerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış biçimidir. Gürses (2010, s. 19) ise kişiliği, bireysel davranış ve tecrübe sahibi bir kişinin davranışlarını yönlendiren arka plandaki etkenler olarak tanımlamıştır. Allport (1937a, s. 27-48), kişilik üzerine yaptığı araştırmada 50 farklı kişilik tanımına yer vermiş ve kişiliği; *"Bir grubun herhangi bir üyesini, o grubun diğer üyelerinden duygu, düşünce ve davranışsal olarak farklı kılan dinamik bir organizasyon"* olarak tanımlamaktadır.

Yapılan araştırmalarda yer alan kişilik tanımları incelendiğinde genellikle ortak bir tanımda fikir birliğine varılmadığı görülmektedir. Çünkü kişilik, daha çok kişiye has özellikler bağlamında anlam kazanır ve subjektif yargılar içerir.

Kişiliği oluşturan bazı faktörler vardır. Bunlar:

1. Karakter: Yunanca "kharattein" sözcüğünden türeyen karakter kelimesi (Cixous & Cohen, 1974, s. 386), İngilizcede "character", Türkçede "karakter" olarak kullanılır ve özellik, nitelik, vasıf gibi anlamlara gelir. Mehmedoğlu'na (2004, s. 47-48) göre karakter sözcüğü, kişiliğin bir yönünü oluşturur ve sosyal ortamda öğrenilen

birtakım değer yargılarının benimsenmesiyle gelişen bir kavram olarak tanımlanır. Gürses'e (2010, s. 21-22) göre sonradan kazanılan bu kavram, değişime karşı dirençli bazı davranış özelliklerini ifade eder. Katipoğlu'na (2012, s. 342) göre karakter kavramı, genetik ve kalıtım unsuruna dayalı olmadığı için süreklilik göstermez ve değişime müsaittir. Kaymakcan ve Meydan (2012, s. 3) karakter kavramını iki şekilde tanımlamıştır: *"Bunlardan birincisi mimari, musiki vb. mesleklerin kendi içinde sahip olduğu özelliklerle özdeşleşmesidir. İkincisi ise kişinin tutum ve davranışlarına göre ruhta iyice yerleşen özellikler vasıtasıyla her irade fiilinin kesin ve muayyen olmasıyla ruhun istikrar kazanmış halidir."*

Karakter bir yönüyle toplumda değer olarak ifade edilebilir (Arkar vd., 2005, s. 191) ve sosyo-kültürel durumlara göre farklılıklar gösterebilir (Armaner, 1973, s. 145). Örneğin; savaşın, şiddetin, kavganın yoğun olduğu toplumlarda yaşayan insanlarda daha çok savaşçı ve kavgacı bir karakter tarzı gelişirken; sakin, huzurlu, rahat bir ortamda yetişen insanlarda barışçıl, sakin bir karakter tarzı gelişir. Bu örnekten yola çıkarak her toplum ve o toplumun her ferdi kendine özgü bir karakterle özdeşleşmiştir yorumu yapılabilir.

2. Mizaç (Huy): Mizaç, belirli davranış türlerine karşı kapsamlı eğilimlerle dünyaya getirilen davranışsal farklılıklar olarak tanımlanmaktadır (Burger, 2006, s. 351-352). Mehmedoğlu'na (2004, s. 49) göre mizaç, kişiliğin bir parçasıdır ve değiştirilmesi zor olan daha çok kalıtım ile belirlenen kişiye has özelliklerdir. "Can çıkar huy çıkmaz" atasözü, bunu güzel bir şekilde özetlemektedir. Doksat (2003, s. 9), mizaç kavramını duygudurum ve ruh hali kavramları karşılığı olarak kullanmıştır. Arkar vd. (2005) ise mizaç kavramını, duygulara bağlı olarak gelişen becerilerin ve alışkanlıkların bütünleştirilmesi ve bunun altında yatan duyumsama, bağlantı kurma ve motivasyon süreçlerinin bütünü olarak tanımlamıştır.

3. Benlik: İngilizce karşılığı "self-concept" olan benlik kavramı, Freud'un "ego" kavramını ortaya koymasıyla daha da önem kazanmış ve birçok araştırmaya konu olmuştur (Yıldız, 2006, s. 88). Kalıtsal ve çevresel etmenlerin ortak ürünü olan benlik, kişinin psiko-sosyal durumuna göre değişebilmektedir (Aslan, 1992, s. 7). Kapıkıran (2004, s. 15), kişinin genel benlik kavramıyla spesifik benlik kavramının daha da farklılaşabileceğini ve bunun da çevresel etmenlerden bağımsız düşünülmemeyeceğini belirtmiştir.

Altunay ve Öz'e (2006, s. 47) göre benlik, bireyin kendisini tanıması bakımından yaşam boyu devam eder ve kendisiyle ilgili algı, tutum ve inançlarını içerir. Aslan' a

(1992, s. 7) göre benlik, kişiliğin bir alt ögesidir ve bireye dair kanılarda kişinin kendini algılayış biçimidir. Kenç ve Oktay'a (2002) göre benlik, bireyin doğumuyla başlayan ve doğumdan sonra devam eden yaşantılar sonucunda edindiği bir kavramdır. Adana, Arslantaş ve Şahbaz (2012, s. 23) ise benlik kavramını kişinin psikolojik, sosyal, fiziksel, duygusal ve algısal özellikleri, istekleri ve başarıları hakkındaki inançlarının toplamı olarak tanımlamıştır. Sonuç olarak araştırmacıların benlik kavramı ile ilgili yaptıkları tanımlarla vurguladığı nokta, kişinin kendisini tanıması, benimsemesi, onaylaması, kendisiyle ilgili algılar, tutumlar ve davranışlar geliştirmesidir.

2.2.1. Kişilik Tipleri

Çevremize baktığımızda toplumda değişik kişilik özelliklerine sahip bireyler görürüz: Saldırgan-uysal, utangaç-girişken, çalışkan-tembel, iyimser-kötümser, içedönük-dışadönük, dürüst-yalancı, kaygılı-soğukkanlı ve konuşkan-sessiz (Smith & Vetter, 1982, s. IX; Balkıs, 2003, s. 11). Aynı sosyal çevrede yaşayan insanların bile çok farklı özellikler göstermesi araştırmacıların dikkatini çeken bir husustur. Kişilikle ilgili çalışan çok sayıda araştırmacı bu konuda kuramlar geliştirmiş ve kişilik tiplerini ortaya koymuştur. Bunlardan Jung, kişiliği içedönük ve dışadönük olmak üzere iki ana kategoriye ayırmıştır (Fordham, 2004, s. 36):

1. Dışadönük Tip: Dışadönük kişilik tipinin özellikleri; bireyin libidosunun dışarıya doğru akması, olaylara, insanlara ve nesnelere karşı ilgi duyması, onlarla ilişki içinde olması ve onlara karşı bağıllık göstermesidir. Bu tür tipler dış etkenler tarafından harekete geçirilir ve çevresinden fazlasıyla etkilenir. Dışadönük tipler sosyaldirler, yabancı çevrelerde kendilerini güvende hissederler ve genellikle çevresiyle iyi geçinirler. Çevresiyle zıt düştüğünde bile oraya bağlı olduğunu söyleyebilirler. Çünkü içedönük tipin tersine, bir tarafa çekilmek yerine tartışmayı yeğlerler ve çevresini yeniden düzenlemeye çalışırlar.

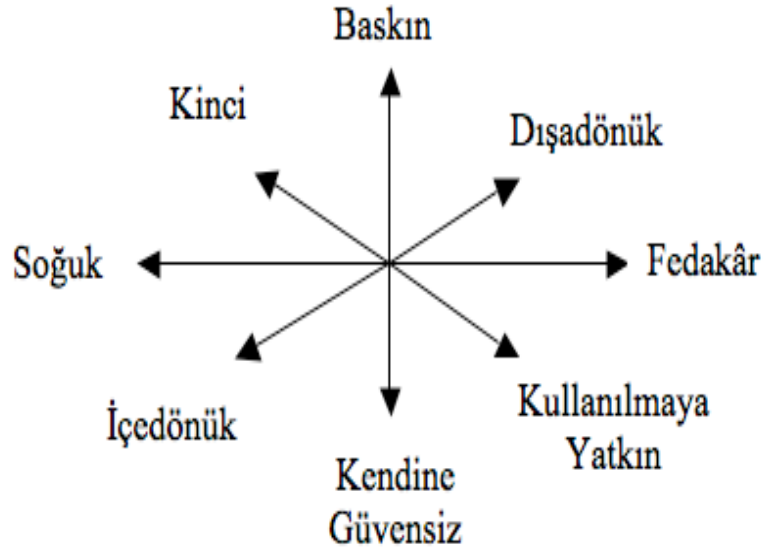
2. İçedönük Tip: Bu tipler çekingen davranışlar gösterir. Libido içeriye doğru yönelim gösterir ve birey, kişisel faktörler üzerinde yoğunlaşır. Hâkim etken "iç gereksinim"dir. İçedönük tipler, kişilere ve çevresindekilere karşı güvensizdir, sosyal değildir ve düşünmeyi eyleme geçmeye tercih eder.

Jung'a (2004, s. 80) göre kişiliği oluşturan dört temel fonksiyon: Duyuş, hissetme, düşünme ve sezgidir. Jung bu fonksiyonlardan hareketle kişiliği sekiz tipe ayırmıştır: Dışadönük düşünen tip, içedönük düşünen tip, dışadönük duygusal tip,

içedönük duygusal tip, dışadönük duygusal tip, içedönük duygusal tip, dışadönük sezgisel tip ve içedönük sezgisel tiptir.

1960'ların sonlarında Freidman ve Rosenman tarafından stres kavramıyla ilişki kurularak ortaya çıkarılan “A tipi” ve “B tipi” kişilik tipleri, günümüzde popülerlik kazanan kişilik tipleridir (Luthans, 2011, s. 284). Araştırmalarında kişiliği A ve B tipi olarak gruplandıran Friedman ve Rosenman bu tiplere ait bazı özellikler saptamıştır. Onlara göre sıradan bir A tipi kişisi, zorlukların üstesinden gelmek ve zor işleri başarmak için güdülenmiştir. Mücadele etmekten, lider ve popüler olmaktan hoşlanırlar; faaliyete geçmede aceleci davranırlar. Zamanlarını boşa harcamayı sevmeyenler, işlerini bir an önce (hızlı yer, hızlı yürür, hızlı konuşur vb) ve en iyi şekilde yapmak isterler. A tipi kişiler, kendilerinden daha rahat kişileri bir engel olarak görürler. Öte yandan, B tipi kişiler daha sabırlı, rahat ve sakin olan kişilerdir. Aynı zamanda işi bitirmek için zaman saplantıları yoktur. Bazen çok çalışırlar, ama A tipi kişiler gibi kendilerini sıkıntıya sokmazlar. Yani aceleci değildirler. Bu kişiler A tipi kadar mücadele etmezler ve kolayca öfkelenmezler (Burger, 2006, s. 300; Yıldız, Boz & Yıldırım, 2012, s. 218).

Geleneksel toplumlar ile yaptığı araştırmalarla bilinen Lerner, kişiliği geleneksel ve modern olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre geleneksel kişilik yapısında sessizlik, sakinlik, durağanlık ve yeni ortamlarda soyutlanma mevcutken; modern kişilik yapısında hareketlilik, hız ve duygudaşlık mevcuttur (Coşkun, 2016, s. 116). Horowitz, Rosenberg ve Bartholomew 1993'te kişilik tiplerine yönelik yaptıkları araştırmada sekiz kişilik tipi tespit etmiştir: Baskın, dışadönük, fedakâr, kullanılmaya yatkın, kendine güvensiz, içedönük, soğuk ve kinci. Onların modelleştirdiği kişilik tiplerinde, birbiriyle yan yana bulunan kişilik tipleri arasında benzer özellikler mevcutken, karşı karşıya olan kişilik tipleri arasında birbirinin zıttı özellikler mevcuttur (Akt. Tuna & Türkmen, 2015, s. 45).

Şekil 1. Kişilerarası Davranış Biçimleri

Kaynak: Bu şekil Horowitz ve diğerlerinden (1993, s. 552; Akt. Tuna & Türkmen, 2015, s. 45) alınmıştır.

Alman filozoflarından biri olan Spranger (2001, s. 151-271), 1928'de yayınladığı "İnsan Tipleri: Bir Kişilik Psikolojisi" adlı eserinde kişiliği altı kategoriye ayırmıştır:

1. Teorik Tip: Teorik tip için en belirleyici özellik doğru-yanlış yargılarıdır. Onlar bilgiyi doğru-yanlış yargılar üzerine inşa ederler. Spranger'a (2001, s. 154) göre: "*Bilim adamının zihin durumu duygusallığa yer vermeyişiyle ayırt edilir. Onun yegâne hedefi, nesnel geçerliktir.*"

2. Ekonomik Tip: Ekonomik tiplerin temel özelliği yaptığı bir işin kar-zarar durumunu hesaplamasıdır. Yani bu kişiler, yaşamın bütün ilişkilerinde faydayı diğer bütün değerlere tercih eder. Bir iş, olay, faaliyet, bilgi kendisine fayda sağlıyorsa anlamlıdır. Bunun için bu tip özelliklerini taşıyanlarda üretim çok önemlidir. Az enerjiyle çok ürün elde etmek ekonomik tipler için önem arz etmektedir.

3. Estetik Tip: Estetik tiplerde genel kanı güzellik ve çirkinliktir. Estetik tipler eserlerini sergilemeyi ya da yaptığı çalışmalarını başkasına anlatmayı önemserler. Estetik tiplerde güzel-çirkin, iyi-kötü, sevgi- nefret gibi zıt kavramlar belirgin olarak görülür.

4. Toplumsal Tip: Toplumsal tiplerin en belirgin özelliği başkası için kendinden fedakârlık yapmasıdır. Karşısındakiyle empati kurmada ve başkasına sempati duymada uzmandır.

5. Politik Tip: Politik tipler hem keskin zekâlıdır hem de liderlik vasfına sahiptir. Politik tiplerin temel hedefleri ortama uyum sağlamak ve gücü elinde tutmaktır.

6. Dindar Tip: Bu tipe sahip olan kişilerin en belirgin özellikleri Tanrıyla bütünleşmeleridir. Yani Tanrı'nın rızasını kazanmak bunlar için esas amaçtır. Dindar tiplerin felsefesi, her iş ve oluşu dinin kurallarına göre yorumlama üzerine kuruludur. Bunlar için din sorgulanamaz ve dinin kuralları olduğu gibi kabul edilmelidir. Spranger'a (2001, s. 283) göre: "*Tanrının takdirine karışma endişesiyle eylemden bile çekinir.*"

Yapılan kişilik tiplerinden biri de "Büyük Beşli Kişilik" faktörü modelidir (McCrae & John, 1992). "Ayrıcı Özellik Yaklaşımı"na dayalı olarak geliştirilen bu model: Nevrotiklik, dışadönüklük, açıklık (deneyime açıklık), uyumluluk ve sorumluluk (özdisiplin) olmak üzere beşe ayrılır (Costa & McCrae, 1992, s. 653; Somer, 1998, s. 18-19; John & Srivastava, 1999, s. 6-7; Yelboğa, 2006, s. 217; Sudak & Zehir, 2013, s. 143): Birinci davranış boyutu 'nevrotiklik'tir. Burger'e (2006, s. 253-254) göre nevrotiklik boyutunda yüksek puan alan kişiler sürekli duygusal sıkıntı yaşar ve duygularında aşırı değişiklikler gösterir. Bununla birlikte depresif, gerginlik, üzüntü, öfke, kaygı, suçluluk, sıklıkla duygusal inişler ve çıkışlar yaşama, tedirginlik, huzursuzluk ve sabırsızlık gibi pek çok olumsuz duygu nevrotikliğin belirtilerindendir (Bacanlı, İlhan & Aslan, 2009). İkinci davranış boyutu 'dışadönük'lüktür. Dışadönük boyutunda yüksek puan alanlar enerjik, iyimser, sıcakkanlı, heyecanlı, girişken, sosyal ve sempatik kişilerdir (Benet-Martinez & John, 1998, s. 730; Doğan, 2013, s. 57). Üçüncü boyut, daha çok 'deneyime açıklık' (Saucier & Goldberg, 1996, s. 21) anlamında kullanılan 'açıklık' boyutudur. Bu boyutta yüksek puan alan kişiler; sanatsal açıdan duyarlı, entelektüel, duygu derinliğine sahip, meraklı, hayal gücü geniş, yeni görüşlere açık kişilerdir (Harvey, Murry & Markham, 1995, s. 2; Burger, 2006, s. 254). Dördüncü boyut olan 'uyumluluk' boyutundan yüksek puan alan kişiler fedakar, saygılı, tevazu sahibi, yardımsever, güvenilir ve şefkatlidir (Benet-Martinez & John, 1998, s. 730; Somer, Korkmaz & Tatar, 2002, s. 23). Beşinci ve son boyut ise 'sorumluluk' boyutudur. Rothmann ve Coetzer'e (2003, s. 69) göre bu boyutta yüksek puan alan kişiler: Kendini kontrol etme, yeterlilik, düzen, titizlik, başarı çabası, liderlik gibi davranışlar gösterirler. McCrae ve John (1992, s. 178), sorumluluk duygusuna sahip olan kişilerin sosyal hayatta etkili, planlı, sorumlu, dürüst, mükemmeliyetçi davranışlar gösterdiklerini saptamıştır.

2.2.2. Kişilik Kuramları

Genel olarak bireyin dünyayı düşünme, hissetme, algılama ve ona tepki göstermenin bir yolu olarak tanımlanan kişilik (Magnavita, 2016, s. 16), başka araştırmacılar ve kuramcılar tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır (Kayıklık, 2000, s. 13). Kişilik ile ilgili yapılan tanımların farklı olmasının temel sebeplerinden biri kişilik kuramlarıdır (Smith vd., 2017, s. 454). Genel hatlarıyla bu kuramlar şunlardır:

2.2.2.1. Psikanalitik Kuram

Freud'la birlikte kavramlaşan psikanalitik kuram, günümüzde en yaygın kullanılan kuramların başında gelir. Bu kuramın getirdiği en önemli yenilikler: Bilinç, bilinç öncesi ve bilinçaltı kavramlarıdır (İnanç & Yerlikaya, 2015, s. 19; Mehmedoğlu, 1999, s. 48). Freud'a göre; bilinçaltı, bilinç öncesi ve bilinç kavramı kişiliğin topoğrafik modelini oluştururken; id, ego ve süper ego kavramları ise kişiliğin yapısal modelini oluşturmaktadır (Burger, 2006, s. 77).

1. Kişiliğin topoğrafik modeli

1a. Bilinç: Farkında olduğumuz düşünceleri içeren (Burger, 2006, s. 77) bilinç kavramı, her türlü duyum ve yaşantıların bulunduğu düzey (İnanç & Yerlikaya, 2015, s. 19) olarak tanımlanmaktadır.

1b. Bilinç öncesi: Bilince göre daha geniş bilgiler içeren ve akılda tutma süresi daha fazla olan kavramdır.

1c. Bilinçaltı: Farkında olmadığımız, ancak davranışlarımızı, düşüncelerimizi ve duygularımızı yönlendiren istek, dürtü ve güdülerdir (İnanç & Yerlikaya, 2015, s. 19; Cervone & Pervin, 2016, s. 78). Bilinç ve bilinç öncesine çıkardığımız bilgilerimiz, yaşanmışlıklarımız, duygularımız vb. şeyler buz dağının görünen kısmıdır ve bu bilgiler sınırlıdır. Oysaki bizi kaygılandıran, huzursuz eden ve istenmeyen tüm davranışlarımız buz dağının görünmeyen kısmı denilen bilinçaltımızda yer almaktadır. Diğer bir deyişle bilinçaltı kavramına bastırılmış arzular, istekler ve güdüler de denilebilir.

2. Kişiliğin yapısal modeli

2a. İd: Kişinin ilkel, genetikten gelen dürtü ve arzularını içeren, zevk ilkesine göre işleyen ve bütün isteklerin zamanında yerine getirilmesini bekleyen, düşüncenin pek etkili olmadığı istek ve eğilimlerdir (Freud, 2014c, s. 107).

2b. Ego: "Ben" sözcüğünün Latince karşılığı olan ego, İd'in istek ve arzularını denetim altında tutmaya çalışan, id'in aksine akılcı ve pratik olan, bir diğer yönüyle id'in haz ilkesine karşın gerçeklik ilkesine göre çalışan kişilik birimi olarak tanımlanmaktadır (İnanç & Yerlikaya, 2015, s. 21-22).

2c. Süperego: Tam karşılığı olmasa da vicdan (Burger, 2006, s. 80) diyebileceğimiz süperego, doğru ve yanlış yargıların kaynağı olan kişilik birimidir (Cüceloğlu, 2013, s. 408).

Freud'un kuramında kişilik gelişimi beş dönemde gerçekleşir. Bu dönemler: Oral, anal, fallik, latent ve genital dönemlerdir (Terzi, 2013, s. 144-145). 0-1,5 yaş arasına oral dönem denmektedir ve bu dönemde bebekler yaşamını sürdürebilmek için gerekli besinleri ağız yoluyla alırlar. 1,5-3 yaş arası anal dönem olarak adlandırılır ve Freud'a göre bu dönemde çocuk dışkı yapmaktan haz alır. Fallik dönem, çocukların üç yaşından sonra cinsel konulara merak duyduğu dönemdir. Çocukların cinsel bölgelerinin uyarılmasıyla zevk almaya başlaması, cinsiyet farklılıkların öğrenilmesi ve cinsiyette uygun davranışta bulunması bu dönemde gerçekleşir. Fallik dönemden sonra çocukların cinsel merakı, daha çok oyunlara ve eğitsel faaliyetlere yönelmektedir. Bu dönem gizil dönem olarak adlandırılmakta ve 6-12 yaş arasında yaşanmaktadır. Ergenlik döneminde ise genital evre başlar ve cinsel enerji tekrar açığa çıkar. Genital evre olarak adlandırılan bu dönemde gencin ilgisi daha çok karşı cinse yönelir. Freud, bu dönemlerin herhangi birinde yaşanabilecek bir sorunun, kişilik gelişimini etkileyebileceğini ve bireyin kişiliğinde uzun süreli izler bırakabileceğini ifade etmektedir (Smith vd., 2017, s. 463).

2.2.2.2. Psiko-Sosyal Kuram

Bu kurama göre kişilik, yaşam boyu devam eden sekiz evreli bir süreçte gelişir ve her evresinde kişilik gelişimi açısından bir dönüm noktası yaşanır (Oğuz-Duran, 2017, s. 197). Bu evrelerin herhangi birinde yaşanacak sosyal krizlerin çözülme tarzı bir sonraki evreyi de etkileyecektir (Mehmedoğlu, 2004, s. 61; Steinberg, 2013, s. 313; Magnavita, 2016, s. 198). Erikson'un (2014, s. 159-169) tanımladığı bu sekiz aşama şunlardır:

1. Temel Güvene Karşı Güvensizlik (0-1,5 Yaş): Bebeğin bu dönemde annesiyle veya bakıcısıyla kurduğu ilişkinin niteliği bebeğin çevresine olan güven duygusunu geliştirmesinde önemli rol oynamaktadır. Bebeğin ihtiyaçlarının yeterince karşılanmaması onun çevresine karşı güvensizlik duygusu yaşamasına sebep olur.

2. Özerkliğe Karşı Kuşku ve Utanç Duygusu (1,5-3 Yaş): Bu dönemde çocuk, yürüme, tuvaletini yapma, kısmen konuşma gibi becerileri yerine getirirken bağımsız olmayı ve birinin kendisini desteklemesini ister. Çocuğun bu isteklerinin ebeveynleri tarafından karşılanması halinde çocukta öz güven duygusu gelişir. Fakat aşırı korumacı ve kısıtlayıcı ebeveyn tutumları çocukta güven sorunlarına, bunun sonucunda ise kuşku ve utanç duygusunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

3. Girişimciliğe Karşı Suçluluk Duygusu (3-6 Yaş): Bu dönemde çocuk, merak duyduğu bazı konularda girişimlerde bulunur. Çocuğun merak duygusunun bastırılması ve girişimlerinden dolayı azarlanması çocukta suçluluk duygusuna yol açar.

4. Başarıya Karşı Aşağılık Duygusu (6-12 Yaş): Okul çağı olarak da adlandırılan bu dönemde çocuğun ilgisi daha çok akademik başarıya yöneliktir. Bu yaş dönemindeki çocukların her konuda başarılı olacağı inancı mevcuttur. Fakat çocukların gerek akranlarıyla rekabet içine girmesi gerekse büyükleri tarafından başarı duygularının desteklenmemesi onlarda aşağılık duygusunun gelişmesine yol açar.

5. Kimlik Kazanmaya Karşı Rol Karmaşası (12-21 Yaş): Çocukluktan yetişkinliğe geçiş evresi olarak bilinen ergenlik dönemi, benlik duygusunun geliştiği ve kimlik kazanımının yaşandığı dönem olarak bilinir. Kendi içinde tutarlı, sürekli, güvenli ve kariyerli bir kimlik elde eden ergen, kriz dönemini başarıyla atlatır. Fakat ergen kendine yönelttiği "Ben kimim?" sorusuna sağlıklı ve başarılı bir cevap bulamıyorsa bu dönemin krizi olan rol karmaşasını yaşaması da kaçınılmaz olur.

6. Yakınlığa Karşı Yalıtılmışlık Duygusu (21-40 Yaş): Gencin evlenmeye hazırlık yaptığı, karşı cinsle veya diğer insanlarla yakınlık kurmaya çalıştığı evredir. Ergenlik dönemini başarıyla atlatan ve belli bir kimlik edinen genç, bu dönemde insanlarla sağlıklı ilişkiler kurar, duygu ve düşüncelerini paylaşır. Fakat gencin kimlik bunalımı devam ediyorsa genç, yakın ilişkiler kurmaktan kaçınır ve yalıtılmışlık duygusu yaşar ya da yüzeysel ilişkiler kurar.

7. Üretkenliğe Karşı Durgunluk (40-60 Yaş): Orta yaşlara yaklaşan yetişkinler, çocuk doğurma, büyütme, yetiştirme, bir veya birçok alanda verimli olma, ürün elde etme gibi üretkenlik duygusunu yaşamak isterler. Bu evrenin krizini atlatamayan yetişkinler, yaşamdaki amaçlarını sorgular ve bazen boşluk duygusunu yaşayarak bir durgunluk içerisine girerler.

8. Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk Duygusu (60 Yaş ve Üzeri): Psiko-sosyal gelişim kuramının son evresidir ve altmışlı yaşlardan yaşamın sonuna kadar sürer. Geçmiş dönemdeki krizleri başarı ile atlatan bireyler, mesleğini başarı ile icra

etme ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirme hazzını yaşarlar. Bu dönemdeki krizi atlatamayan bireyler için hayat anlamını kaybetmiştir. Bu bireyler, yeniden hayata başlamak ve bütünlüğe götürecek seçenekleri denemek için yeterli zaman bulamadıkları inancı ile umutsuzluk duygusunu yaşarlar.

2.2.2.3. Davranışçı Kuram

Davranışçı kuram, gözlenebilir davranışlar üzerine kuruludur. Bununla birlikte davranışçı yaklaşım, davranış kişiliğin kişisel ve çevresel değişkenler arasındaki etkileşim sonucu oluştuğunu vurgulamaktadır (Smith vd., 2017, s. 469). Bir başka ifadeyle bu kuram, tümevarımsal düşünme şekliyle insan davranışının oluşturulduğunu ve oluşan davranışın pekiştirici ve cezalandırıcı sonuçlarının kişiliği etkilediğini ifade etmektedir (Magnavita, 2016, s. 233).

Pavlov'un hayvanlar üzerinde gerçekleştirdiği klasik (tepkiyel) koşullanma teorisini insan davranışlarına uyarlayan Watson, sosyal çevrenin kişilik gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir (Mehmedoğlu, 2004, s. 71). Watson, insanın doğuştan getirdiği bazı duygular (korku, öfke, sevgi gibi) dışında her şeyi, çevresiyle etkileşim sonucunda kazandığını belirtmektedir (İlhan, 2013, s. 337).

Skinner, davranışın meydana getirilmesinde ya da davranışın edinilmesinde ödül ve ceza kavramının önemli olduğunu ifade etmektedir (Cüceloğlu, 2013, s. 425). Çünkü bireye verilen ödül veya ceza, o bireyin kişiliğini bir yönüyle etkiler ve şekillendirir (Magnavita, 2016, s. 241-244).

2.2.2.4. Ayırıcı Özellik Kuramı

Ayırıcı özellik kuramı, insanların davranışında belirli bir özelliği ne kadar gösterdiği veya bu özelliğe hangi düzeyde eğilim gösterdiğine ilişkin bireyi sınıflandıran bir kişilik kuramıdır (İnanç & Yerlikaya, 2015, s. 251). Özellik kavramı "tutarlılık" ve "ayırt edicilik" terimleri üzerinde anlam kazanmaktadır (Şahin, 2017, s. 480). Bu kurama göre tutarlılık, insanın farklı zaman ve olaylar karşısında duygu, düşünce ve davranışlarında bir düzeni ifade ederken, ayırt edicilik kavramı, birbirinin aynısı olan iki insanın olmadığı anlamına gelir (Cervone & Pervin, 2016, s. 232; Kayıklık, 2000, s. 17).

"Ayırıcı Özellik Kuramı"nı literatüre kazandıran kişi Allport'tur. Fakat Cattel, McCrae ve Costa'nın da bu kurama önemli katkıları olmuştur (Şahin, 2017, s. 481). Özellikle "Beş Faktör Kişilik Kuramı"nı geliştiren McCrae ve Costa, kişiliğin beş boyutlu

olduğunu keşfetmiş ve boyutları ölçebilmek için "Beş Faktör Kişilik Envanteri" geliştirmiştir (Tatlılıoğlu, 2014, s. 943). Daha sonra bu envanter, farklı dillere ve kültürlerle uyarlanarak birçok araştırmada kullanılmıştır (Judge & Bono, 2000; Tabak, Basım, Tatar & Çetin, 2010; Çivitçi & Arıcıoğlu, 2012; Doğan, 2013; Sutin vd., 2016). "Ayrıcı Özellik Kuramı" ile ilgili olan pek çok kavram mevcuttur:

1. Trait Kavramı: Allport'a (1961, s. 347) göre 'trait', birçok uyarıcıyı işlevsel olarak aynı anlamda algılama, davranışı anlamlandırma ve başlatma kapasitesine sahip olan nöropsişik bir yapıdır. Allport (1961, s. 347) 'trait' kavramı ile birlikte tutum kavramını da kullanmakta ve ikisini birbirinden anlam bakımından ayırt etmenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Fakat 'trait' kavramı, tutum kavramına göre daha bireyselleştirilmiştir (Allport, 1937a, s. 293).

Allport (1937a, s. 286), bir kişiden kendisinin veya tanıdıklarının özelliklerini karakterize edilmesi istendiğinde aslında o kişinin kendi 'trait'lerini açıkladığını vurgulamaktadır. Zuroff'a (1986, s. 993) göre, belirli bir 'trait'e sahip olan kişi, hayatının her alanında o 'trait' ile ilgili tutarlı davranışlar göstermek zorundadır. Eğer tutarlı davranışlar gösteremiyorsa onun o 'trait'e sahip olduğu söylenemez.

Allport (1961, s. 340), 'trait'leri genel ve kişisel olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Genel 'trait'ler semboliktir, fakat kişisel traitler daha gerçeğe uygundur. Kısacası, herhangi bir kültürde yer alan insanların bu kültürde tanınan ve bilinen konularda benzer tutum ve davranışlar sergilemesi olarak ifade edilir (Boeree, 2006, s. 6).

2. İşlevsel Otonomi (Özerklik) Kavramı: İşlevsel otonomi (özerklik) kavramı, bireyin herhangi bir konuda nihai hedefe ulaşması için farklı yöntem ve tekniklere başvurması olarak tanımlanmaktadır (Morsünbül, 2012, s. 265; İnanç & Yerlikaya, 2015, s. 250). İşlevsel özerklik görüşüne göre birey bir amaca ulaşmak için çaba gösterirken, o çabasını başka bir hedefe varmak için kullanabilir (Şahin, 2017, s. 485). Allport'a (1961, s. 227) göre güdü kavramıyla ilişki içinde olan işlevsel otonomi, eski alışkanlıklardan ve durumlardan tamamen bağımsız işlev görür. Bu durum bir kişinin eski alışkanlıklarını bırakıp yeni alışkanlıklar edinmesini kolaylaştırmaktadır (Allport, 1937b, s. 156).

3. Kendilik Kavramı (Proprium): Allport (1955, s. 41-56) kendilik kavramını (proprium), "Becoming: "Basic Considerations for a Psychology of Personality" adlı eserinde, bedensel his, öz kimlik, benlik geliştirme, benlik uzantısı, rasyonellik, öz eleştiri ve çaba gösterme kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Allport (1961, s. 57), "Pattern and Growth in Personality" eserinde ise kendilik gelişimini şöyle tanımlamıştır: "*Potansiyel bir kişilikle doğan bir bebek, doğduğunda herhangi bir kişiliğe sahip değildir. Daha*

sonra o bebek, kalıtım yoluyla getirdiği ve çevreden edindiği davranışlarla bir kişilik geliştirir ve bu kişilik gelişimi yavaş yavaş meydana gelmekte hatta bu süreç yıllar almaktadır." Buna kendilik gelişimi denir.

2.2.2.5. Biyolojik Temelli Kuram

Bu kuramın en önemli temsilcisi Hans Eysenck'dir. Hans Eysenck, kişiliğin aslında çevremizden daha çok biyolojik yapıyla biçimlendiğini öne sürmektedir (Demirtaş-Zorbaz, 2017, s. 530). Ayrıca Eysenck kişiliğin boyutlarını üç temel başlıkta incelemiştir: Dışa dönüklük-içe dönüklük, nevrotiklik ve psikotiklik. Dışa dönük kişilik tipleri atılgan, samimi, rahat, sosyal gruplara çabuk uyum sağlama, grup aktivitelerinde çoğunlukla yer alma gibi özellikler taşır. Tipik bir dışa dönük tip; grup etkinliklerine katılmaktan hoşlanır, sosyaldır, kendi başına faaliyetlerde bulunmaktan hoşlanmaz. İçe dönük bir insan ise; insanlardan çok kitap okumaktan hoşlanan, samimi arkadaşları dışında başkalarıyla iletişim kurmaktan ve vakit geçirmekten hoşlanmayan tiptir. Eysenck'in modelindeki ikinci ana boyut ise nevrotikliklerdir. Bu tip özellikleri taşıyan bireyler; çabuk heyecanlanır, agresiftir ve bunalıma girmeye yatkın kişilerdir. Eysenck'in modelindeki üçüncü ana boyut ise psikotikliklerdir. Bu boyutta yüksek puan alan kişiler; bencil, saldırgan, mesafeli, soğuk, anlayışsız, başkalarıyla ilgilenmeyen, genel olarak başkalarının haklarına ve iyiliklerine kayıtsızdır (Burger, 2006, s. 343-347).

2.2.2.6. Hümanistik (İnsancıl) Kuram

Hümanist psikolojinin kökleri Carl Rogers ve Abraham Maslow'a dayanır (Burger, 2006, s. 417). Hümanist kişilik kuramı, Rogers'ın Benlik Kuramı ve Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı olarak ikiye ayrılır:

1. Rogers Ayna Benlik Kuramı: Carl Rogers, insan tabiatına olumlu bakan psikologların başında gelir. Ona göre her insan doğduğu andan itibaren mutluluğu arar ve sahip olduğu potansiyelleri gerçekleştirmek için çaba gösterir. Ayrıca Rogers, benlik bilincine önem verir. Bir kimsenin benlik bilinci, onun kendisiyle ilgili fikirlerini, algılarını ve yönelimlerini içerir. Benlik bilinci iyi, kötü ya da bu ikisinin ortasında olabilir. Benlik bilinci, doğruyu ve gerçeği daima yansıtmayabilir. Bir kişi kabiliyetli olduğu halde kendini kabiliyetsiz görebilir veya kabiliyetsiz bir kişi kendini kabiliyetli olduğunu düşünebilir (Cüceloğlu, 2013, s. 428). Onun bir diğer önemli kavramı ise

"ideal benlik" kavramıdır. Eğer insan ideal benlik ile uyumlu olduğunu düşünürse sağlıklı olur; uyumsuz olduğunu düşünürse psikolojik problemler yaşar (Kayıklık, 2000, s. 16).

2. Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı: Maslow (2001), insanların doğuştan sahip olduğu ve belirli davranışlarına yön veren bazı ihtiyaçlarının olduğunu belirtir. Bu ihtiyaçlar aşağıdan yukarıya doğru hiyerarşik bir düzen içinde sıralanmaktadır. Bu hiyerarşinin en altında fizyolojik ihtiyaçlar (yeme, içme, uyuma, cinsellik vb.) yer alır. Daha sonraki basamaklar ise sırasıyla: güvenlik, ait olma ve sevgi gereksinimi, saygı gereksinimi ve kendini gerçekleştirir. Bu kurama göre birey, kendi potansiyelini ortaya koymak ve kendini gerçekleştirmek için çaba gösterir (Aydoğan, 2013, s. 11). Maslow'a göre kendini gerçekleştirmiş bireyde görülen bazı özellikler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1

Maslow'un Kendini Gerçekleştirmiş Bir Kişide Gördüğü Bazı Özellikler

Gerçeğin bilinebilecek yönlerini doğru olarak algılar.
Bilinemeyecek olanların bilinemeyeceğini doğru olarak algılar.
Gerçeği olduğu gibi kabul eder.
Kendini olduğu gibi kabul eder.
Başkalarını olduğu gibi kabul eder.
Yaşamın getirdiği olayları tam anlamıyla yaşayarak tadını çıkarma eğilimindedir.
Kendiliğinden hareket eder.
Yaratıcı bir biçimde davranabilir.
Kendine ve yaşama gülebilir.
İnsanlığa değer verir ve onun sorunlarını ciddiye alır.
Son derece yakın ve derin birkaç dostu vardır.
Yaşamı bir çocuğun gözü ve kalbiyle görüp yaşayabilir.
Gerektiğinde çok çalışır ve sorumluluğunun farkındadır.
Dürüştür.
Çevresinin farkındadır, sürekli çevresini araştırır ve çevresinden yeni şeyler öğrenmeye açıktır.
Savunucu değildir.

Kaynak: Bu tablo Cüceloğlu'ndan (2013, s. 429) alınmıştır.

2.2.2.7. Varoluşçu Kuram

Temel felsefesi insanın kendi varoluşunu algılayarak seçtiği hedeflere seçtiği yoldan ilerleyerek ulaşması olan varoluşçu kuram, insan doğasının kötü ve nötr olduğunu ifade edenlerin aksine iyi olduğunu belirtmektedir (Talu, 2017, s. 459-460). Varoluşçu kuramını savunanlara göre insan, doğuştan programlanmış bir varlık değil, kişiliğini ve varoluşunu kendi özgür iradesiyle oluşturabilen etkin bir varlıktır (Sartre, 1967; Oakley, Aksu & İra, 2013, s. 88). Başka bir ifadeyle bitki veya hayvan kendi kendini var edemez, fakat insan kişiliğini kendisi var edebilir ve bunu yaparken de kendi seçtiği şekilde özgürce yapılabilir (Geçtan, 1974, s. 14). Ayrıca varoluşçu bir kişi için ideolojilerden, doktrinlerden en önemlisi dogmatik fikir akımlarından uzak durması hatta farklı düşünceleri sıradan bir davranış olarak düşünülmesidir (Hoffman, 2015, s. 371).

Varoluşçu kuramcılar, insanın dünyayla bütünleşmiş olduğunu ve içinde bulunduğu dünyanın zaman ve koşullarıyla birlikte ele alınması gerektiğini, hiçbir kalıp ve standarda sığdıramayacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca insanın dünyada her şeyi yapmakta özgür olması gerektiğini belirtmişlerdir (Çelebi, 2014; Talu, 2017, s. 461). Fakat Sartre (1967, s. 23-25), özgür bir bireyin kendi hayatından ve yaptıklarından sorumlu olduğunu, ancak bu sorumluluk altında varoluşunun değerini ortaya koyabileceğini öne sürmüştür.

2.3. Ergenlik

Kesin konulmuş bir yaş sınırı olmamakla beraber 11-22 yaş dönemi olarak kabul edilen ergenlik (Santrock, 2014), "yetişkinliğe doğru" anlamındaki "adolescere" kelimesinden türemiştir (Steinberg, 2013). Kulaksızoğlu (2015, s. 34), bireyin psiko-sosyal ve fiziksel yönüyle yaşadığı değişimden yola çıkarak ergenliği, bireyde fiziksel, sosyal, duygusal ve zihinsel değişme ve gelişmelerin olduğu buluşla başlayan ve bedensel büyümenin tamamlanması ile sona erdiği düşünülen bir dönem olarak tanımlamıştır. Kayıklık (2011, s. 97) ise ergenliği sancılı bir dönem olarak tanımlamakta ve ergenin bu dönemde sorgulayan, itiraz eden ve başkaldıran tutumlarına dikkat çekmektedir. Ergen psikolojisinin babası olarak tanımlanan Stanley Hall, ergenliği fırtına ve stres dönemi olarak tanımlamaktadır (Dolgin, 2014). Her ne kadar ergenlik fırtına ve stres dönemi olarak tanımlansa da, ergenliğin kültürel durumlara göre sakin geçtiğini ileri süren araştırmacılar da vardır (Malinowski, 2000, s. 245-261;

Steinberg, 2013, s. 404; Smith vd., 2017, s. 97).

2.4. Gelişim Dönemleri ve Dinî Hayat

2.4.1. Çocukluk Döneminde Din Algısı (0-12 Yaş)

Çocukluk dönemi kendi içinde bebeklik (0-3 yaş), ilk çocukluk (3-6 yaş) ve son çocukluk (7-12 yaş) olmak üzere üç döneme ayrılır (Çardak, 2013, s. 54-62):

1. Bebeklik dönemi çocuğun her bakımdan (beslenme, temizlenme, güvenlik ihtiyacı vb.) yardıma ihtiyacı olduğu dönemdir. Peker'e (2011, s. 166) göre bu dönemde dinî bakımdan gözle görülebilir belirtiler mevcut değildir.

2. İlk çocukluk dönemi, çocukların bilişsel işlemleri sınırlı düzeyde yapabildiği dönemdir (Kandemir, 2013, s. 91). Sosyal öğrenme kuramına göre çocuklar bu dönemde çevresinde gördüğü her şeyi taklit eder. Anne-babasının ve çevresinin konuşmalarını, hareketlerini, davranışlarını ve tutumlarını taklit ettiği gibi onların namaz kılma, dua etme, salâvat getirme gibi dinî tutumlarını ve davranışlarını da taklit etmektedir (Hökelekli, 2013, s. 252). Yapılan araştırmalarda çocuklarda dinî uyanışın bu yaşlarda başladığı ve daha çok çevresini taklit ederek ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Karaca, 2015, s. 166). Özellikle bu dönemdeki çocuklarda antropomorfik tanrı tasavvuru (Tanrı'yı beşeri çizgiler ve modeller çerçevesinde düşünmek) belirgin olarak göze çarpmaktadır (Certel, 1996, s. 56). Bu dönemdeki çocuklar Tanrı'yı gökte oturan aksakallı bir dede (Armaner, 1980, s. 84), bir dev veya ejderha (Beit-Hallahmi & Argyle, 1997, s. 147) olarak düşünürler. Bu dönemde çocukların zihninde oluşan din veya Allah tasavvuru onların ileriki dönemlerde geliştirdikleri dinî duygularını, düşüncelerini ve davranışları etkileyebilmektedir. Çünkü olumlu Allah tasavvuru geliştirmiş çocukların toplumsal normları değerlendirme algıları, olumsuz Allah tasavvuru geliştirmiş çocukların toplumsal normları değerlendirme algılarından daha pozitifdir (Bilici, 2015, s. 308).

3. Somut işlemlerin kazanıldığı ve okul çağı olarak bilinen son çocukluk dönemi, Beit-Hallahmi ve Argyle (1997, s. 147) tarafından "realist çağ" olarak nitelendirilmektedir. İlk çocukluk döneminde görülen antropomorfik tanrı tasavvuru yerini giderek sembolik ve somut anlayışa bırakır (Peker, 2011, s. 169). Bununla birlikte dinî duygu ve bilinçlenme, dinî bilgilerin genişlemesi, dinî kavramların ve anlamların somutlaşması ve dinî ibadet boyutunun canlılık kazanması bu dönemde daha belirgin olabilmektedir (Yavuz, 2012, s. 40). Bu sebeple bu dönemdeki çocuklara dinî

bilgiler, onun kendi hayat deneyimi ve yaşadığı somut olaylar çerçevesinde verilmeli, verilen bilgiler derin anlamlar içermemelidir ve olabildiğince soyutluktan kaçınılmalıdır (Hökelekli, 2013, s. 261).

Kayıklık (2011, s. 95-96), çocuklarda dinî gelişimi iki bağlamda ele almaktadır: Birincisi, çocuk doğuştan din duygusuna sahiptir. Bu anlayışa göre çocuk, doğuştan inanma duygusunu taşımaktadır ve bu duygu çocuğun içinde bulunduğu çevrenin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. İslam kaynaklarında bu süreç fitrat olarak tanımlamakta ve bazı İslam âlimleri tarafından bu konu "*Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar*" hadisine dayanarak her çocuğun müslüman olarak dünyaya geldiği şeklinde yorumlanmaktadır. İkincisi ise, çocukta inanma ya da din duygusunun bulunmadığı tezine dayanmaktadır. Bu anlayışa göre çocuklar, dinsel anlamda tarafsız bir duygu taşımaktadır. Yani çocuk, ne dine eğilimlidir ne de dine karşıdır; ne dindardır ne dindar değildir. Onun dine eğilimli olup olmaması veya dindarlık düzeyi çevresine bağlıdır. Bu ikinci görüşe göre çocuktaki dinsel gelişimin daha çok Bandura'nın "Sosyal Öğrenme Kuramı" ile ilişkili olduğu söylenebilir.

2.4.2. Ergenlikte Din Algısı (12-22 Yaş)

Ergenlik, birey hayatında en çalkantılı dönem olarak bilinir. Kayıklık'a (2011, s. 97) göre örf, gelenek, ahlâk kuralları, toplumsal norm ve yaptırımlar vb. her şeyi acımasızca eleştiren ergen, kendisine sunulan dinsel değerleri de sorgu süzgecinden geçirir. Ergenin taklitten tahkike, olasılıklardan kesinliğe, şüphe ve hayallerden daha gerçekçi fikirlere geçtiği dönemin, bu dönem olduğu ifade edilebilir. Ergen üzerinde akran etkisinin en fazla olduğu dönem, yine bu dönemdir. Özellikle de kimlik arayışı içerisinde bocalayan, çelişkilerden bunalan, toplumdaki rolünü ve statüsünü belirlemede zorlanan, manevi ve ahlâkî hedeflerine ulaşmak için arayışta olan ergenler için akranlar ve dinî topluluklar, doğrudan bir yardımcı temsil etmektedir (Hökelekli, 2002, s. 21).

Araştırmacılar, ergenliği erken ergenlik (11-14 yaş arası), orta ergenlik (15-17) ve geç (ileri/son) ergenlik (18 yaş ve üstü) olmak üzere üç aşamada ele alırlar (Dolgin, 2014, s. 35). Ergenlikte dinî gelişim süreci, bu aşamalara göre farklılık gösterir (Hökelekli, 2013, s. 265-281).

1. Erken Ergenlik (11-14 Yaş) ve Din: Çocukluktan yetişkinliğe geçiş süreci olan erken ergenlik, bireyde fiziksel, hormonsal, ruhsal ve sosyal olarak bazı değişikliklerin yaşandığı dönemdir (Kılavuz, 2012, s. 1). Bu süreçte, ergenin birinci ve ikinci cinsiyet özelliklerinde bazı fizyolojik değişiklikler yaşanır (Kula, 2002, s. 43; Saka & Neyzi, 2005, s. 7-8). Yaşanan bu fizyolojik değişikliklerle birlikte ergende kimlik kazanma, özerklik duygusu geliştirme, arkadaşlarıyla sosyal ilişkiler kurma, cinsel duygularını ifade etme ve özgüven geliştirme gibi birçok farklılık ortaya çıkar (Karabekiroğlu, 2014, s. 20).

Erken ergenlik dönemi, Piaget'in "Bilişsel Gelişim Kuramı"na göre bireyin bilişsel olarak soyut işlemleri ve olayları anlayabilme yetisini kazandığı dönemdir (Piaget & Inhelder, 2019). Bu durum bir yandan ergenin 'Tanrı'nın varlığı, hayatın amacı, cennet-cehennem, melek ve ölümden sonraki hayat, hayatın anlamı' (Bahadır, 1994, s. 22; Batson ve diğerleri, 2017, s. 67) gibi soyut konular üzerinde düşünmesini kolaylaştırırken, diğer yandan, henüz bilişsel ve duygusal olgunluğa ulaşmadığı için ergenin dinî şüphe, kararsızlık ve çalkantılar yaşamasına sebep olmaktadır (Kula, 2002, s. 379). Fakat bu şüphe kararsızlıklar ve çalkantılar daha çok ergenlik ikinci döneminde belirgin olmaktadır (Özbaydar, 1970, s. 13; Argyle & Beit-Hallahmi, 1975, s. 323; Kula, 2001, s. 50; Hökelekli, 2013, s. 270). Tüm bu gelişme ve değişimler birey için dinî anlamda yeni bir oluşumun içine girilmesi anlamına gelir (Hurlock, 1992, s. 344; Bahadır, 2002b, s. 256). Aynı zamanda bu oluşum ve gelişim, ergen için hem dinî uyanış hem de kimlik kazanma süreci olarak ifade edilebilir (Armaner, 1980, s. 93; Şentürk, 1995, s. 71; Holm, 2007, s. 86).

Erikson'un 'kimlik kazanma' yaşı diye tabir ettiği bu dönemde ergenin "Ben kimim? Benim amacım nedir? Değer yargılarım nelerdir? Öldükten sonra ne olacağım?" gibi metafizik soruların cevabını araması bu oluşumun başlangıç noktasıdır (Bahadır, 1994, s. 19). Bu sorulara sağlıklı cevap bulan ergenin bir sonraki evreye geçişi olumlu olur, fakat bu sorulara sağlıklı cevap bulamaması halinde bir tür şüphe, kararsızlık ve çalkantılarla kimlik bunalımı yaşamasına sebep olur ve bu da bir üst evreye geçişini olumsuz etkiler (Kulaksızoğlu, 2015, s. 31; Selçuk, 1990, s. 106). Hökelekli (2013, s. 278), bu geçişin olumlu veya olumsuz olmasını çocukluk döneminde sağlıklı dinî gelişmeye bağlı olduğunu ifade etmektedir.

2. Orta Ergenlik (15-17 Yaş) ve Din: Ergenlik döneminin ikinci aşaması olarak kabul edilen orta ergenlik döneminde bedensel değişim, ön ergenlik gibi bu dönemde de devam eder. Bunun yanında bu dönemde cinsel duygular yoğun bir şekilde

oluşur ve gelişir, ergenlik aşkları yaşanır, cinsel dürtüler ve cinsel problemler yine bu dönemde meydana gelir (Özlem & Yavaş, 2012, s. 115).

Bahadır'a (2002b, s. 256) göre bireyin teslimiyetçi anlayışı terk ettiği; şüphe, kararsızlık ve sorgulayıcılık gibi özellikleri kazandığı dönemdir. Kuşat'a (2006, s. 117) göre, bu dönemdeki ergen için subjektif temalar artar ve birey için sevgi, dua, bağlılık, güven-diyalog, terk etme, korku ve şüphe duyguları öne çıkar. Özellikle de bu dönemde imanla ilgili şüphe, kararsızlık ve çatışmalar daha yoğun şekilde yaşanır (Vergote, 1990, s. 588-589). Hatta Kayıklık (2011, s. 181), bireyde çeşitli bunalımların ortaya çıkmasından dolayı bu dönem için 'ergenlik şüphesi' tabirini kullanmıştır. Hökelekli'ye (2013, s. 272-273) göre dinî şüphelerin doğmasında etkili olan faktörler; bağımsızlık duygusunun uyanması, cinsel duyguların ortaya çıkmasıyla birlikte suçluluk duygusunun belirmesi, hayatın anlamını kaybetme duygusu, dinî eğitimin yetersizliğinden kaynaklı olarak dinî sosyalleşmenin gerçekleşmemesi veya başarısız olması, bilimsel teorilerle dinî öğretiler arasında çatışma yaşanması, dindarların ve din görevlilerin bazı olumsuz tutumların ve davranışların dışarıya yansımaları ve dinî konularda yeterince bilgi sahibi olunmaması şeklinde sıralamıştır.

3. Geç (İleri/Son) Ergenlik (18-22 Yaş) ve Din: Ergenliğin üçüncü aşaması olarak kabul edilen geç (ileri/son) ergenliğin üst sınırı, genel olarak yirmi iki yaş olduğu kabul edilmektedir (Arnett, 2000; Tanner & Arnett, 2009, s. 39; Doğan & Cebioğlu, 2011, s. 12; Gürsu, 2011, s. 10; Kayıklık, 2011, s. 94; Dolgin, 2014, s. 35). Fakat üst sınırı kesin olarak çizmek oldukça zordur (Smith vd., 2017, s. 97; Karabekiroğlu, 2014, s. 21). Bu durumun değişik ırklara mensup ergenlerin, farklı iklim ve beslenme şartlarında yetişmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Kulaksızoğlu, 2015, s. 17).

Bu dönemde bedensel gelişim ve değişim büyük oranda tamamlanmıştır (Steinberg, 2013, s. 44-45). Aynı zamanda ruhsal yapıdaki dengelenmeye bağlı olarak dinî tutumlarda ve davranışlarda da gözle görülür bir oluşum meydana gelir (Bahadır, 2002b, s. 257). Artık orta ergenlikte yaşanan yoğun duygusal şüpheler, bunalımlar ve çatışmalar yerini daha olumlu, oturaklı ve kararlı bir kişiliğe bırakmıştır (Kula, 2002, s. 59). Fakat sonraki süreçte şüpheler yeniden görülür. Görülen bu şüpheler Vergote'un (1990, s. 591) deyişiyle duygusal değil zihnidir ve ergen, gerçek imana ancak otuz yaşlarına doğru ulaşır. Ortaya çıkan dinî şüpheler 20-30 yaşları arasında nadir olarak görülse de 30 yaşlarından sonra "ergenlik dinî şüphesi" olarak adlandırılabilen bir şüphe tespit edilememiştir (Bahadır, 1994, s. 39).

2.4.3. Yetişkinlik Döneminde Din (22-40 Yaş)

Ergenlik döneminin çalkantılarından kurtulan genç, bu dönemde duygusal kararlardan daha çok mantıksal kararlar alma eğilimi gösterir (Kayıklık, 2011). Ayrıca, ergenlikte yaşanan kuşku, kararsızlık ve çalkantılar azalır; dinî hayatta bir dengelenme, yeniden yapılanma, eski inanç ve alışkanlıkları gözden geçirip düzenleme yönünde gelişmeler yaşanır ve bu gelişmelerin duygusallıktan akılcılığa doğru olduğu ifade edilebilir (Certel, 2014, s. 198).

Yapılan araştırmalarda bu dönemin başları, en az dindar olunan safha olduğu belirtilmektedir (Özbaydar, 1970, s. 17). Batı'da yapılan araştırmalarda 18-30 yaşları arasında dinî inançta bir düşüş yaşanmakta ve otuz yaşından sonra ise dinî inançta sürekli bir yükseliş olmaktadır (Beit-Hallahmi & Argyle, 1997, s. 152; Levenson, Aldwin & D'mello, 2013, s. 307). Hökelekli'ye (2013, s. 283) göre yetişkinlerin, yetişkinliğin ilk dönemlerinde dine ilgisiz olmasının sebebi, onların aile kurma ve anne-baba olma sorumluluğu taşımama kaygısı ile ilişkilidir fakat bu sorumluluk hissedilmeye başlandığı anda yetişkinde dine karşı yeniden bir ilgi uyanmaktadır.

2.4.4. Orta Yaş Dönemi ve Dinî Yaşayış (40-60 Yaş)

Bu döneme yaklaşıldıkça dine duyulan ilgi artmaktadır (Certel, 2014). Bu durumun gelişmesindeki sebepler arasında; kişinin artık önündeki zamanın hızlı gelip geçmesine şahit olması (Hökelekli, 2013), sahip olduklarının elinden akıp gitmesi, sosyal hayatta yalnızlaşmanın artması, dünyevi cazibelerin yavaş yavaş yok olması gibi etkenler sayılabilir. Bu dönemde yalnızlaşan dindar birey genellikle tekkelere, cemaatlere, camilere vb. yerlere büyük ilgi duymaktadır (Kılavuz, 2005, s. 102). Dinî kurumlara ilgi duyan birey, dinî duygularda daha da derinleşmekte hatta dinde entelektüel boyut kazanabilmektedir.

Orta yaş dönemi insanı Erikson'un "Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı"na göre üretkenliğe karşı durgunluk yaşamaktadır. Bu dönemde birey hayatının her safhasını sorgulamaya başlar. Birey bu dönemde üretkenlik duygusunu devam ettirmek için özellikle deneyimlerini çocuklarına aktarmakta ve büyük bir torun sevgisi baş göstermektedir. Kayıklık'a (2011, s. 101) göre orta yaş döneminde birey için yaşam, daha sade bir hal almaya başlar. Tablamacıoğlu'nun 1962'de yaptığı bir araştırmada, yaşa bağlı olarak dinî hayatın gösterdiği değişime ilişkin sonuçlara göre; dinî ritüelleri içten gelerek yaşama 30-50 yaşlar arasında %48.5 iken, 50 yaş ve sonrası için %69.5'tir.

2.4.5. Yaşlılıkta Dinî Hayat (60 Yaş ve Üstü)

Altmış yaş ve sonrası yaşlılık dönemi olarak adlandırılmaktadır (Özbaydar, 1970, s. 17). Aynı şekilde yaşlılık dönemi, bireyin ölümü en fazla hissettiği dönem olarak düşünülmektedir. Bu yaş dönemindeki bireylerin akranlarını yavaş yavaş kaybetmesi yaşlılıkta yalnızlık travmaları yaşamalarına sebep olmaktadır (Hökelekli, 2013). Yaşlı bireylerin yaşadığı bu sorunlar, o bireylerin daha fazla dinî faaliyetlere (dinî ritüelleri yerine getirme, dinî mekânlara gitme vb.) yönelmesini sağlar (Yavuz, 2013, s. 169). Batı'da yapılan araştırmalarda yaşlılık döneminde dinî mekânlara katılımın en yoğun yaşandığı dönemdir (Beit-Hallahmi & Argyle, 1997, s. 153). Fakat yapılan bazı araştırmalarda Tanrı inancı kararlılığı, dinî ritüellere katılım, dinî mekânlara gitme gibi dinsel davranış ve faaliyetlerin daha çok sosyo-ekonomik düzeyle ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Armaner'in (1980, s. 137) yaptığı bir araştırmada alt sosyo-kültürel seviyede olan deneklerde 60 yaş ve yukarısındaki bireylerin Tanrı inancı, üst sosyo-kültürel seviyede olan deneklerden daha yüksektir. Fakat düzenli dinî bir geçmişe sahip olmayan ya da dinle ilgili sıkıntı çeken birçok kişi, hayatın zevklerinin sona erdiği ve ölümün gerçekliğinin kuvvetle hissedildiği bu dönemde, dinî değerlere kolaylıkla bağlanabilmektedir (Hökelekli, 2013, s. 288).

2.5. Dindarlık ve Kişilik

Kişilik, bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları olarak tanımlanmaktadır (Burger, 2006, s. 23). Dindarlık ise dinle ilişkili tutum, düşünce ve davranış kalıpları olarak ifade edilmektedir (Horozcu, 2012, s. 177).

Dindarlığın mı bireyin kişiliğini etkilediği veya kişiliğin mi bireyin dindarlığını etkilediği sorusu uzun zamandır merak edilmekte ve bununla ilgili araştırmalar yapılmaktadır (Mehmedoğlu, 2004; Gürses, 2010; Turan, 2017; Ulu, 2018). Kişilik ve dindarlık kavramlarının ilişkili olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte bu iki kavramdan hangisinin diğeri üzerinde etkili olduğunu söylemek güçtür.

Sosyal hayatın her alanını kapsayan dinin bireyler üzerindeki etkisi de farklı olduğu söylenebilir. Bu durum bazı bireyler üzerinde olumlu bazı bireyler üzerinde olumsuz duygular oluşturmaktadır. Açıkçası aynı dinî normlarla muhatap olan bireylerin farklı kişilik edinmesi araştırılmaya değer bir konudur.

Freud (2014a) din ile ilgili araştırmalarından biri olan "Totem ve Tabu" adlı eserinde Tanrı'nın insanlar tarafından nasıl yaratıldıklarına değinmekte, Tanrı duygusu

ile cinsellik ve saldırganlık arasında bağlantılar kurmaktadır. "Bir Yanılsamanın Geleceği" adlı eserinde ise Freud (2014b), dinî davranışlar ile saplantılı davranışlar arasında benzerlikler kurarak dinî ibadetlerin bir saplantı nevrozu olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Freud (2012) bu görüşünü "Musa ve Tek Tanrılı Din" adlı eserinde Musa'nın aslında Yahudi olmadığını, gerçekte eski Mısırlı olduğunu, Mısırlı bir tek tanrıya inanan Akhneton'un yakın takipçisi hatta kendisi bile olabileceği iddiaları üzerinde temellendirmektedir. Kısaca Freud dine kötümser yaklaşmakta, dini saplantı nevrozu olarak görmekte, psikolojik hastalıkların temelinde dinin olduğunu belirtmektedir.

Jung için din, kalıtsal eğilimler olarak adlandırdığı arketiplerden biridir. Jung, bu eksende anlam kazanan dini, değişik boyutlarıyla çalışmalarına konu edinir. Bu boyutlar, dinî ritüel, kuramsal, tecrübî, etik, sosyal ve mitolojik boyutlardır. Kısaca Jung'un dine yaklaşımı Freud'a göre daha olumludur. O, dini Freud'un dinin bir nevroz olduğu tezine karşılık olarak dini zor zamanlarda bir sığınak vazifesi gördüğünü belirtmektedir (Karacoşkun, 2012, s. 43).

Frankl, dine diğer psikologlara göre daha olumlu yaklaşmıştır (Ayten, 2012, s. 160). Frankl'a (2012, s. 133-134) göre din, kişiye güven verir ve kişiyi birçok psikolojik hastalıklardan korur ve kişilerin başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurmasını sağlar. Bununla birlikte Frankl (2014), geliştirdiği logoterapi kuramında dinden faydalanılabileceğini belirtir.

Erikson, dinî kimliğin oluşmasında, yaşanan dönemlerin ardışık etkiler gösterdiğini ve özellikle de kimlik krizinin yaşandığı ergenlik dönemi kimliğinin oluşmasında büyük bir etkiye sahip olduğunu savunur. Ona göre çocukların dinî gelişimi üzerinde sosyal çevrenin etkisi yadsınamaz ve çocuklar çevresini taklit ederek dinî hayatlarını oluşturur (Karacoşkun, 2012, s. 46).

2.5.1. Dindarlık ve Kişisel Uyum

2.5.1.1. Dindarlık ve Kendini Gerçekleştirme

Kendini gerçekleştirme, bireyin kendini tamamlaması ve kendisi olması olarak tanımlanmaktadır (Maslow, 2001, s. 122). Her birey kendini gerçekleştirme potansiyeli ile dünyaya gelmektedir. İnsanlar her ne kadar bu potansiyele sahip olsa da kendini gerçekleştirme basamağına çok az kişi ulaşabilmektedir. Maslow'a göre bir bireyin kendini gerçekleştirebilmesi için sırasıyla şu basamaklardan geçmesi gerekir: Fizyolojik

ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, sevgi-ait olma ihtiyacı ve saygınlık ihtiyacı (Maslow, 2001). Gürses'e (2010, s. 39) göre kendini gerçekleştirme düzeyine ulaşan birey huzur dolu bir hayat yaşar.

Kendini gerçekleştirmede aile, sosyal çevre ve eğitim gibi etkenler etkili olabildiği gibi dindarlık da etkili olabilir (Ayten, 2005/2, s. 186). Maslow'a göre din, yapısı gereği insana kendini gerçekleştirmede olumlu etki yaptığı gibi, insanların dinî algılama ve yaşama tarzlarına bağlı olarak kendini gerçekleştirmede olumsuz etki de yapabilir (Wulff, 1997, s. 612). Bu durum daha çok dinî tutuculuk ve radikalleşmeyle ilişkilidir. Her ne kadar dinî tutuculuk ve radikalleşme müntesiplerine kendilerini gerçekleştirecek yolda engel teşkil etse de bu durumu dinlerin özüne bağlamak sakıncalı bir durum teşkil etmektedir. Çünkü dinlerin amaçlarından biri de bireyin kabiliyetleri oranında kendini geliştirmesini sağlayarak kendi özüne ulaşabileceği bir seviyeye çıkarmaktır. Örneğin, hem tek tanrılı hem de çok tanrılı dinlerin müntesiplerinin bazıları, dünyevi arzulardan arınıp kendi özlerine ulaşabileceği yolda birçok çile çekmiştir.

Türkiye'de dindarlık ve kendini gerçekleştirme ile ilgili ulaşabildiğimiz ilk empirik araştırma Özdoğan (1995) tarafından yapılmıştır. Özdoğan (1995, s. 83) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan 383 öğrenci ile yaptığı araştırmada, öğrencilerin dinî yaşantılarının kendini gerçekleştirme düzeylerine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Gürses (2001, s. 126, 148), iç/dış güdümlü dindarlık ile kendini gerçekleştirmenin bir unsuru olan denetim odağı arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, içgüdümlü dindarların hem içten hem de dıştan denetimli olma eğiliminde oldukları; inançsızların daha çok dıştan denetimli oldukları; dışgüdümlü dindarlık ve inançsızlığın dıştan denetimlilikle bir ilişkisi olduğu; içgüdümlü dindarların inançsızlardan, inançsızların da dışgüdümlü dindarlardan daha içten denetimli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Korelasyon yöntemiyle 239 yüksek lisans öğrencisi ile bir araştırma yapan Ayten (2005/2, s. 200), dindarlık ile kendini gerçekleştirme arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşamamıştır. Bununla birlikte o, dindarlığın etki boyutu ile kendini gerçekleştirmenin kendini kabul boyutu arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Göcen (2005, s. II) Uludağ üniversitesinin 402 öğrencisi ile anket tekniğine dayalı yaptığı araştırmada, içgüdümlü dinî yönelime sahip olmakla insanın kendini gerçekleştirmesi arasında olumlu ve yüksek düzeyde bir ilişki bulmuştur. Bununla

birlikte içgüdümlülük arttıkça dindarlık arttığı, dışgüdümlü bireylerde dışgüdümlülük arttıkça kendini gerçekleştirme düzeyinin düştüğü sonucuna varmıştır.

Yapılan araştırmaların bazılarında dindarlık ile kendini gerçekleştirme arasında pozitif yönde bir ilişki bulunurken (Mami, Heidari, Mirabzadeh & Heidari, 2014, s. 258-259; Shafaei, Saadati, Sabetkhah & Mirzaei, 2014; Kamath & Ashok, 2015, s. 351), bazılarında ise negatif yönde bir ilişki bulunmuştur (Hijele, 1975; Ivtzan, Chan, Gardner & Prashar, 2011).

2.5.1.2. Dindarlık ve Duygusal Kararlılık

İnsan, akla ve duyguya sahip olan bir varlıktır. Bu iki özelliğe sahip olması ile insan, diğer canlılardan farklılaşmaktadır. Akıl bir insan için ne kadar önemliyse duygu da o kadar önemlidir. Adeta ikisi birbirini tamamlayan iki önemli ögedir. Gürses'e (2010, s. 47) göre duygu, her insanda az veya çok bulunan ve kişiden kişiye farklılaşabilen bir özelliktir. Bu yönüyle bazı bireyler duygusal yönden daha güçlüdür ve bu sebepten ötürü duygusal kararlılık gösterir; bazı bireyler de duygu yönüyle zayıftır, çökmüştür ve bu sebeple duygusal yönüyle kararsızlık gösterir. Özgüven'e (1992, s. 18) göre duygusal yönüyle kararlı olan bireyler; kendine güvenen (Dissanayake & Gunaseakre, 2015, s. 68), kendi kararlarını kendi veren, yeni durumlara alışkın olan ve yabancı durumlardan çekinmeyen, acil durumlarda çözüm üreten, az üzülen, alıngan olmayan, sakin, mutlu ve huzurlu olan bir görüntü çizerken; duygusal yönüyle kararsız olan bireyler; genellikle kaygılı, yeni durumlarda korkak, çekingen, kavgacı izlenimini verirler.

Kişilerin duygularının şekillenmesinde psiko-sosyal çevre, yaşantı, kültür, politik ortam gibi birçok etkili öge mevcuttur. Bu öğelerden özellikle de din, bireyin duygusal olarak gelişmesinde, değişmesinde veya şekillenmesinde önemlidir (Leuba, 1912, s. 524). Bununla birlikte din, bazılarının duyguları üzerinde olumlu, bazılarının duyguları üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Bu durum, bireyin dindarlık algısından bağımsız düşünülemez. Hoşgörüyü, sevgiyi, merhamete dayalı dindarlık algısı geliştiren bireylerde din olumlu yönde gelişme gösterirken; karamsarlık, bunalım, şiddet gibi olumsuzluk çağrıştıran öğelere dayalı dindarlık algısı geliştiren bireylerde din, bireyin duyguları üzerinde olumsuz yönde etki gösterebilmektedir. Güler (2007, s. 124), olumlu Tanrı algısına sahip olan bireylerin daha çok sevgi yönelimli olduklarını;

olumsuz Tanrı algısına sahip olan bireylerin ise duyguları daha çok korku yönelimli olduklarını ifade etmiştir.

Sheikholeslami vd. (2012, s. 2414) yaşları ortalama olarak 60 olan 100 yaşlı birey ile yaptıkları bir araştırmada, dindarlık puanları yüksek olan bireylerin daha çok yalnızlık duygusu yaşadıkları ve dindarlıkla yalnızlık duygusu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Baynal (2015) 300 kişi ile yaptığı bir araştırmada, dindarlık ile kaygı ve dindarlık ile umutsuzluk arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde bir ilişki tespit etmiştir. Fakat Gürses (2010, s. 130), Bursa'da ikamet eden 506 kişi ile yaptığı araştırmada, içedönük ve dışadönük dindarlık ile duygusal kararlılık arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır.

Yapılan araştırmaların birçoğunda dindarlık ile iyi olma, mutluluk, huzur gibi olumlu duygular arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur (Agrawal & Kehksha, 2015, s. 187; Joshi, Kumari & Jain, 2008, s. 350; McCullough, Tsang & Brion, 2003, s. 984). Bu durum bireyin yetiştiği dinî çevrenin sosyo-kültürel ortamından kaynaklanabilir. Sevgi ve saygıya dayalı dinî bir ortamda yetişen bireyin şiddet ve baskıya dayalı bir ortamda yetişen bireye göre duygusal olarak daha pozitif olması beklenir. Çünkü insanlar arasındaki ilişkiden, kültürden, yetiştiği ortamdan kaynaklı olarak pozitif yaşamlar pozitif duygular ürettiği gibi negatif yaşamlar negatif duygular üretir (Järveläinen, 2008; Gunthert, Cohen & Armeli, 1999; Larsen & Ketelaar, 1991).

2.5.1.3. Dindarlık ve Nevrotik Eğilimler

Nevrotizm, bir takım psikolojik çatışmalara bağlı olarak (aşağılık-üstünlük kompleksi) bazı ruhsal bozukluklara sebep olan bir hastalıktır (Adler, 2012, s. 7-8). Çeşitli vakalarla nevrozu anlatan Adler (2012, s. 7), bu durumu şöyle belirtmektedir: *"Hasta olan kişinin gerçeği çarpıtması veya yadsıması, kişinin kendini değersiz olarak görmesi ve bu değersizliğini güçlü bir eğilim göstererek gizlemesi, aşağılık kompleksi yaşaması ve kişinin hayatında sürekli kararsızlıklar yaşamasıdır."*

"Nevroz mu dini tetiklemekte yoksa din mi nevroza sebep olmaktadır?" sorusu, uzun zamandır bilim adamlarını meşgul etmektedir. Freud'a (2014a) göre din nevrotik saplantı ve illüzyondan başka bir şey değildir. Bununla birlikte Freud, dini ilkel bir yönelim olarak değerlendirmiş, dinin insanları sınırladığını, insan psikolojisini bozduğunu ve bu durumun nevrozizme sebep olduğunu iddia etmiştir (Karaca, 2015, s. 2010). Oysa Freud'un manevi çocuğu ve öğrencisi olarak bilinen Jung, dinin bireyleri

nevrotik yapmasının aksine onları nevroza karşı koruduğunu ve ruh sağlığını koruyup geliştirdiğini ifade etmektedir (Gürses, 2010, s. 69; Karaca, 2015, s. 17). Bununla ilgili Rew ve Wong'un (2006, s. 433) 43 araştırmanın sonucunda yaptığı analizlerde, araştırmaların %84'ünde dinin ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Dinin ruh sağlığını koruyucu ve tedavi edici etkileri olduğu gerçeği olsa da dindar insanların beden ve ruhsal olarak her zaman sağlıklı olacağı anlamına gelmez (Gürses, 2010, s. 69). Unutulmamalıdır ki dinin ruh sağlığı üzerindeki olumlu/olumsuz etkisi, dinin kendisinden çok bireyin dine verdiği anlam ile ilgilidir. Bunun yanında çocukluk dönemindeki din eğitimi, kültürün dinî kodları, modern hayatın bunalımları gibi birçok etkenin de bu durum üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Katı bir dinî eğitimden geçmiş kişinin nevrozlar, kaygılar ve sıkıntılar yaşaması beklendiği gibi; demokratik, sevgi-saygıya dayalı ve hoşgörülü dinî bir ortamda yetişen kişinin ruh sağlığının da iyi olması beklenmektedir (Galen & Kloet, 2011, s. 673; Türk, 2014, s. 143).

Nevroz ile dindarlık arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Bu ilişki bazı araştırmalarda pozitif yönde bir korelasyon (Francis, Pearson & Stubbs, 1985, s. 43; Leslie & Chris, 2003, s. 94; Sontakke, 2017, s. 55) gösterirken, bazı araştırmalarda negatif yönde bir korelasyon (Pfeifer & Waelty, 1999, s. 42; Sullivan, 2001, s. 615; Francis, Yablon & Robbins, 2014, s. 86) göstermiştir. Fakat yapılan bu araştırmalarda, dinin nevrozizm sebepleri olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur.

2.5.1.4. Dindarlık ve Psikotik Belirtiler

Psikotizm kavramı, gerçekte ilişkinin tamamen kaybolması ve sosyal işleyişin bozulması olarak tanımlanmaktadır (Gürses, 2010, s. 73). Bayraktar (2007, s. 59) bu kavramı, bir bireyin başkasının hastalığından etkilenerek psikolojik sorunlar ve sağlık sorunları yaşaması olarak tanımlamıştır. Daha çok hasta olan bireylerin başkalarının hastalığından etkilenilerek psikolojik sorunlar yaşaması ikincil travmatik stres veya eşduyum yorgunluğu olarak da bilinmektedir. Yeşil vd.'ye (2010, s. 111) göre ikincil travmatik stres veya eşduyum yorgunluğu kavramı, kişinin işi sebebiyle stres verici bir durumla karşılaşması sonucunda yaşadığı psikolojik durumdur. Figley (2002) bu kavramı, kişisel ya da travmatik sorunlar yaşayan bireylere yardım etme sonucunda ortaya çıkan doğal ve duygusal davranışlar olarak tanımlamaktadır.

Özgüven'e (1992, s. 18) göre psikotik belirtiler gösteren bireylerde, insanlardan kaçma ve yalnız kalma eğilimi, dikkatini bir noktada toplayamama güçlüğü, alıngan ve aşırı duygusal olma durumu gibi birçok psikolojik sorun görülebilmektedir. Bununla birlikte psikotik belirtilerin en çok görüldüğü hastalar şizofren olanlardır. Bu hastalarda sanrılar, halüsinasyonlar, depresyonlar ve yanılsamalar belirgin bir özellik olarak görülmektedir (Whaley & Hall, 2009, s. 458). Yapılan birçok araştırmada, psikotik belirtiler gösteren hastalarda aynı etkiler görülmüştür (Chapman & Chapman, 1980; Stainsby, Sapochnik, Bledin & Masonzer, 2010, s. 44-46; Falukozi & Addington, 2012, s. 203; Ronald vd., 2014, s. 872).

Dinin ruh sağlığı üzerinde olumlu etkisi olduğu yapılan araştırmalarda (Hackney & Sanders, 2003, s. 49; Yapıcı, 2013, s. 315; da Silva vd., 2015, s. 1) ortaya konulmuştur. Özellikle ölüm korkusuna karşı bireyi teselli edecek duygu yine dindir. Çünkü din, müntesiplere öldükten sonra sonsuz ve daha iyi bir hayat vaat etmektedir (Âl-i İmrân, 3/114; Bakara, 2/62; Nisâ, 4/59). Durum bu olunca dindar insanın benlik saygısının daha yüksek olması, bunalımlardan daha kolay çıkması, hayattan daha fazla zevk alması ve daha sağlıklı kararlar alması beklenmektedir (Beit-Hallahmi & Argyle, 1997, s. 96; Hökelekli, 2008).

Dinin psikotik hastalıklara sebep olduğu iddiası Freud'a aittir. Benzer şekilde Dein (2016, s. 192), din ile psikozlar -daha çok şizofren- arasında benzerlikler olabileceğini ifade etmiştir. Her ne kadar psikotik belirtiler dinî deneyimlere bağlansa da empirik kanıtlar yok denecek kadar azdır (Linden, Harris, Whitaker & Healy, 2010, s. 1317). Yapılan literatür taramasında bu hastalığın, psikolojik değil biyolojik kökenli olduğu görülmüştür (Wilson, 1998, s. 163).

2.5.2. Dindarlık ve Sosyal Uyum

2.5.2.1. Dindarlık ve Aile İlişkileri

Toplumun temel kurumlarından biri olan aile, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinin ana temalarından birini oluşturmaktadır. Bu yönüyle aile kurumu, kutsal metinlerde önemli yer almaktadır (Vermeer, 2014, s. 402). Bahr ve Chadwick (1985, s. 410), kutsal kitap öğretilerinde aile ile ilgili vurgulanan hususun, evlilik ve dindarlıkla ilişkili olduğunu ifade etmektedir.

Son yüzyılda modern ve seküler hayatın (Sombart, 2016) dünyada yaygınlaşmasıyla birlikte arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri, evlilik ve çocuk yetiştirme

tutumları, diğergâmlık davranışları, hatta din ve inanç algısı köklü değişikliklere uğramıştır (Yapıcı, 2017; Geçioğlu, 2018, s. 2). Bu değişikliklerden toplumsal ilişkilerle birlikte aile kurumu da nasibini almıştır (Harari, 2016). Boşanma oranlarında büyük artışlar yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir (Teachman, Tedrow & Crowder, 2000, s. 1235; Baron & Byrne, 2003, s. 330; Türkiye İstatistik Kurumu, 2011, s. 56; Twenge, 2013, s. 77, 110). Dağılan ailelerle birlikte birçok çocuk ya yetiştirme yurtlarına yerleştirilmiş ya da tek ebeveynle veya üvey anne/baba ile birlikte yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durumun, çocuğun psikolojisi üzerinde olumsuz etkisi yadsınamayacak kadar büyük olmuştur (Amato, 1994, s. 146; Huurre, Junkkari & Aro, 2006, s. 256; Öngider, 2013, s. 140). Beck'in (2014) deyişiyle bu durum "Risk Toplumu"nu yaratmış ve risk altında olan çok sayıda birey, toplum ve aile büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır.

Dinin, risk altında olan aile kurumunu ve ailedeki bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemede rolü büyüktür. Din, modern hayatın getirdiği bireycilik ve hazcılığa karşı toplumu bir arada tutma yönüyle bireyin hayatında önemli bir yer kaplamaktadır. Kur'an'ın birçok ayetinde aile (Tahrîm, 66/6) , aile ilişkileri (Rûm, 30/21; Nisâ, 4/20-21; Bakara, 2/27; Ra'd, 13/21, 25; Muhammed, 47/22), ailenin toplumdaki önemi ve işlevi (Bakara, 2/223; Nahl, 16/72), kadın-erkek ilişkisi veya görevi (Nisâ, 4/34) gibi konulara değinilmektedir.

Konu ile ilgili yapılan literatür taramasında dindarlığın aile ilişkileri üzerinde etkisi olduğu görülmüştür (Sullivan; 2001; Marks, 2006; Parker, Mandleco, Roper, Freeborn & Dyches, 2011, s. 90). Bahr ve Chadwick (1985, s. 412) yaptığı bir araştırmada Katoliklerin %90'ı, Protestanların %96'sının ve dindar olmayanların %84'ünün evliliklerinden memnun olduklarını ifade etmiştir. Dindar ailelerin evlilik ve aile hayatlarının çeşitli yönleri üzerinde yapılan empirik araştırmalar dinin; evlilik sadakati, evlilik doyumu, yaşam doyumu ve çatışma çözümü gibi önemli ve pozitif etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Alghafli, Hatch & Marks, 2014, s. 815).

Fard, Shahabi ve Zardkhaneh (2012, s. 309) 156 evli üniversite öğrencisi ile yaptıkları araştırmada dindarlık ile aile memnuniyeti arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Call ve Heaton (1997), Sullivan (2001), Hünler ve Gençöz (2005), Orathinkal ve Vansteenwegen (2006) gibi daha birçok araştırmacının bulgularına göre dinin aile ilişkilerini pozitif yönde etkilediği ve dindarlık arttıkça evlilikten duyulan memnuniyetin de arttığı sonucuna ulaşmıştır.

2.5.2.2. Dindarlık ve Sosyal İlişkiler

Din, sosyal ilişkileri düzenleme (Güneş, 2014, s. 153), ferdin Allah ile ilişki kurmasını denetleme (Gürses, 2010, s. 93), uygulamalarıyla içinde yaşadığı toplumu ve kültürü etkileme (Kayıklık, 2011, s. 11) ve sosyal beceri, aile içi uyum, toplum yararına davranışları destekleme, değerler aracılığıyla olumlu davranışlar gösterme (Karaca, 2015, s. 151) gibi önemli görevler üstlenmektedir. Çünkü her dinin doğası gereği sosyal ilişkiler kurma ve bu ilişkileri belirli düzeyde sürdürme zorunluluğu vardır (Aydınalp, 2010, s. 192). Akbari'ye (2013, s. 328) göre dinî inançlar, ahlâki ve toplumsal bir disiplin yaratarak toplumda dayanışma ve kaynaşmayı artırır. Böylece din, toplumu bir arada tutan değerleri canlı tutarak varlığını devam ettirmektedir.

Kur'an'da sosyal ilişkileri düzenleyen pek çok ayet mevcuttur. İnsanlar arasındaki alış-veriş ile ilgili hak-hukukun düzenlenmesi (Nisâ, 4/29; Sâd, 38/24; Bakara, 2/275), kişiler arasındaki miras hukuku (Nisâ, 4/12), toplumda dürüst olma ve adaletin tesis edilmesi (Nisâ, 4/135), akrabalık bağının koparılmaması gerektiği veya akrabalık ilişkilerinde hakkın gözetilmesi (Nisâ, 4/1; Ra'd, 13/21, 25; Muhammed, 47/22-23), ebeveyn-evlat ilişkisi (Lokman, 31/14; Ankebût, 29/8; İsrâ, 17/23-24) gibi sosyal ilişkileri düzenleyen birçok meselede Kur'an hüküm bildirmiştir.

Dindarlığın sosyal ilişkiler üzerinde etkisinin olup olmadığına dair birçok araştırma yapılmıştır. Dindarlık-komşuluk ilişkisi, dindarlık-evlilik ilişkisi, dindarlık-ebeveyn sorumluluğu, dindarlık-çocuk sorumluluğu vb. araştırmalar sosyal ilişkilerin farklı yönlerine yoğunlaşmıştır. Filsinger ve Wilson (1984, s. 667) 208 evli çift ile yaptıkları araştırmada, katımcıların dindarlık düzeyleri arttıkça evlilik uyumlarının da arttığını bulmuştur. Yine Wilson ve Filsinger (1986, s. 149) benzer bir araştırmayı 190 çift ile yapmış ve araştırmada evlilik uyumu ile dindarlık arasında düşük ama anlamlı düzeyde bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Yani dindarlık arttıkça evli çiftlerin daha uyumlu oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Başka araştırmalarda da dindarlık arttıkça bireylerin daha sağlıklı bir evlilik uyumu gösterdikleri, evliliklerinde daha mutlu oldukları ve bunun da toplumsal ilişkilere olumlu katkı sağladığı bulunmuştur (Shehan, Bock & Lee, 1990, s. 76; Brown, Orbuch & Bauermeister, 2008, s. 194; Balkanlıoğlu, 2014, s. 518).

Bahr, Maughan, Marcos ve Li (1998, s. 988) tarafından random yolla seçilen ve yaşları 7-12 arasında değişen 13250 öğrenci ile yaptıkları araştırmada, dindarlığın alkol ve uyuşturucu gibi zararlı maddeleri önleyerek sosyal ilişkileri doğrudan veya dolaylı

yolla olumlu yönde etkilediği ve bu durumun da kişiler arasında daha sağlıklı ilişkiler kurulmasını sağladığı saptanmıştır. Akbari (2013, s. 328) 365 üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada, dindarlığın sosyal düzenle ilişkili olduğunu bulmuştur. Yine Lim ve Putnam (2010, s. 914) araştırmalarında, dindar insanların dinî hizmetlere katılmaları neticesinde sosyal ilişkiler geliştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Yapılan başka araştırmalarda da dindarlığın toplumda endişe, stres, kaygı gibi olumsuz duyguları azaltarak sosyal ilişkileri pozitif yönde etkilediği görülmüştür (Wuthnow, 2002; Yeung, 2004; Jang & Johnson, 2004, s. 254).

2.5.2.3. Dindarlık ve Sosyal Normlar

Norm, insanlara nerede ve nasıl davranılması gerektiğini bildiren (Deliömeroğlu, 1998, s. 5), toplumda kural olarak benimsenmiş veya toplumun ilke edindiği ve toplum fertlerinin eylemlerini yönlendiren (Eroğlu, 2015, s. 300), her kültürde toplumsal düzeni sağlayan, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan ve o toplumla sınırlı kalan (Günaydın, 2013, s. 18-19) sosyal kurallardır. Coşkun (2016, s. 58) sosyal normu, toplumda standartlaşmış davranış şekilleri olarak tanımlamaktadır.

Toplum yapısını oluşturan eğitim, aile, ekonomi, politika, adet, gelenek, görenek, örf, kanun, moda gibi birçok norm vardır (Deliömeroğlu, 1998, s. 2). Bu normların yanında toplum yapısını oluşturan bir diğer norm da dindir (Coşkun, 2016, s. 124). Gürses'e (2010, s. 101) göre din, bireyin ve toplumun her yönüne etki edebilme kapasitesinden dolayı tarih boyunca bireylerin ve toplumların kaderini tayin etmede önemli bir rol oynamıştır. Din, bu yönüyle hem toplumsal sürekliliği sağlamış hem de toplumsal değişmelere karşı direnç göstermiştir.

Din, birey ve toplum için bazı kurallar koyar ve müntesiplerinden bu kurallara uyulmasını ister. Müntesiplerinin davranışlarını kontrol altında tutmak için ise bunu ödül ve cezalarla destekler (Coşkun, 2016, s. 141). Bununla birlikte din, toplumun veya bireyin bu norma uyduğu oranda kendisine ödül vaat etmekte veya aksi durumda cezalandıracağını ifade etmektedir (A'râf, 7/40-41; Nisâ, 4/56). Dinin bu özelliğinden dolayı her din müntesibi, bu kurala uymaya ve toplumun yapısını korumaya çalışmaktadır.

Din, toplum veya birey hayatında önemli yer tutan ve değerleri de içine alan normlarla (Gürses, 2010, s. 104) sosyal yaşama biçim vermektedir. Normların içini dolduran ve toplumda önemsenen; yardımseverlik, dürüstlük, anne-baba hakkı,

komşuluk ilişkileri, adaletli olma, din kardeşliği, bağışlama, sabır gösterme gibi birçok norm bulunmaktadır. Bu sosyal normlardan biri de dürüstlüktür.

Tecim (2011, s. 161) tesadüfî yolla 1298 kişi ile yaptığı araştırmada, güvenilir olma ve dindarlık arasındaki ilişkiye dair yaptığı analizde, katılımcıların %48'inin dindar olanların daha güvenilir olacağı yönünde tavır gösterdiğini bulmuştur. Ayrıca katılımcıların güvenilir buldukları kişilerin dindarlık düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hongwei, Glanzer, Johnson, Sriram ve Moore (2016, s. 9) 2430 lisans öğrencisi ile yaptıkları araştırmada dinî hizmetlere sık sık katılan öğrencilerin dinî hizmetlere az katılan öğrencilere oranla daha dürüst oldukları ve dindarlık ile dürüstlük arasında pozitif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Rettinger ve Jordan (2005, s. 118); Bloodgood, Turnley ve Mudrack (2008, s. 564); Burton, Talpade ve Haynes (2011, s. 4-5) gibi birçok araştırmacı yaptıkları araştırmalarda, dindar bireylerin daha dürüst oldukları ve sosyal çevrenin bu bireylere daha fazla güven duydukları neticesine varıldığı saptanmıştır.

Sosyal normlardan bir diğeri de yardımseverliktir. Yardımseverlik normu, dinde önemli yer tutmaktadır. Kur'an'ın birçok ayetinde yardımseverlikten ve yardımseverliğin öneminden bahsetmektedir (Nahl, 16/90; Mâide, 5/2; Hucurât, 49/10). Bununla birlikte yapılan birçok araştırmada dinin, yardımseverliği teşvik ettiği ve dindarlık ile yardımseverlik arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir (Lunn, Klay & Douglass, 2001; Mehmedoğlu, 2006, s.161-162; Ayten, 2010, s. 99; Sönmez, 2014, s. 13; van der Duijn Schouten, Graafland & Kaptein, 2014, s. 447; Yao, 2015, s. 13; Eger, McDonald & Wilsker, 2015, s. 59; Ayten, 2015, s. 162-165).

Dürüstlük ve yardımseverlik normlarının yanı sıra; anne-baba hakkı, komşuluk ilişkileri, adaletli olma, din kardeşliği, bağışlama, sabır gösterme vb. birçok normun dindarlık ile ilişkisi vardır (Sandor & Popescu, 2008; Roccas & Elster, 2014, s. 196). Yapılan birçok araştırmada dindarlığın yukarıda sayılan değerleri pozitif yönde etkilediği görülmüştür (Schwartz & Huismans, 1995; Duriez, Luyten, Snauwaert & Hutsebaut, 2002; Saroglou, 2008; Saroglou & Munoz-Garcia, 2008).

Gündelik hayatımıza şekil veren normlar; hukuk kuralları, yasalar, kanunlar vb. yazılı olabildiği gibi; örfler, adetler, görgü kuralları gibi sözlü de olabilmektedir (Bilgin, 2014, s. 129). Bütün bu normlar günlük hayatı ve kişiliği şekillendirirken (Gürses, 2010, s. 104) sosyal hayata da yön vermektedir. Bu bakımdan dinî normları kabul eden ve içselleştiren dindar bir bireyin, toplumla ve kendisiyle daha uyumlu bir kişilik geliştirmesi beklenir. Yapılan araştırmalarda dinin gerekliliklerini yerine getiren veya

dindar bireylerin daha çok sosyal uyum (Hayta, 2002, s. 147; Levy & Razin, 2006, s. 1; Schmeets & Riele, 2010, s. 9; Yapıcı, 2011, s. 31; Yapıcı, 2013, s. 59) ve kişisel uyum (Watson, Hood & Morris, 1984, s. 259; Jennings, 2007, s. 10; Kartopu, 2013, s. 643; Şentepe & Güven, 2015, s. 37) gösterdiği ortaya çıkmıştır.

2.5.2.4. Dindarlık ve Antisosyal Eğilimler

Sosyal bir çevre içinde varlık gösteren sağlıklı bir bireyin toplumun inanç ve değer yargılarıyla uyumlu davranışlar göstermesi beklenir (Gürses, 2010, s. 105). Fakat bazı bireyler zaman zaman hem toplumun değer yargılarıyla ters düşen hem de kendisiyle çatışan ve bedeniyle barışık olmayan davranışlar gösterir. Bu tür davranışlar ruhsal bozukluktan kaynaklı olabileceği gibi biyolojik kaynaklı da olabilir (Sardoğan & Kaygusuz, 2006, s. 87). Bunlardan biri de kişilik bozukluğu olarak bilinen antisosyal kişiliktir (Ting, 2011, s. 1). Antisosyal kişilik, davranışta meydana gelen bozulmalardan kaynaklı kişilerarası ilişkilerde sorun yaratan (Noyan, 2008, s. 1), bireyin öfke duygusunu kontrol etmede güçlük oluşturan (Yazıcı, 2015, s. 4), finansal yükümlülükler konusunda tutarlı bir davranış ortaya koyamayan (Bateman, Bolton & Fonagy, 2013, s. 178) ruhsal bir bozukluğu ifade eder. Yakeley ve Williams (2014, s. 132) antisosyal kişiliği, bireyler için yüksek komorbidite¹ ve ölüm oranları ile aileleri ve toplumları için zararlı sonuçlar taşıyan karmaşık bir durum olarak tanımlamıştır.

Antisosyal kişiliğe sahip bireyler sert, öfkeli, kavgacı, zorbalık yapan, intikamcı vb. davranışlar göstermeye eğilimlidir (Özgüven, 1992, s. 20). Benzer şekilde DSM-IV tanı ölçülerine göre antisosyal kişilik bozukluğu olan bireyler çocukluk çağında yalan söyleme, hırsızlık yapma ve kavgacı olma; yetişkinlik çağında ise kumar alışkanlığı, aile hayatında ve toplumsal hayatta sorumsuz davranışlar gösterme, sıklıkla suç işleme ve psikoaktif madde (esrar, eroin, kokain gibi) kullanma gibi belirtiler göstermektedir (Öztürk & Uluşahin, 2016, s. 429).

Antisosyal eğilimlere sahip bireylerin gösterdiği davranışlar toplumun değer yargılarıyla çatıştığı için antisosyal bireyler, toplum tarafından pek olumlu karşılanmaz. Bu durumda toplum, bu tür davranış gösteren bireylere karşı bazı önlemler alır. Bu önlemlerden birincisi bazı hukuksal ve toplumsal normlar çerçevesinde bireyi cezalandırarak bireyin zararlı davranışından vazgeçirmeye çalışma, ikincisi ise bireyi rehabilite ederek o kişiyi topluma kazandırmaya çalışmadır.

¹ Bir hastalığa bağlı olarak başka bir hastalığın ortaya çıkması durumudur.

Dindar insanların toplumun değerleriyle daha uyumlu ve toplumun değer yargılarıyla daha az çatıştığı birçok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975, s. 203-204). Fakat dindar bireylerin itaatkâr ve toplumla uyumlu olduğu düşüncesi, subjektif bir yargıdır (Hökelekli, 2013, s. 118). Zira bu, itaatkâr bireyin ruhen sağlıklı olduğu anlamına gelmez. Bu durumun dinden çok dindarlıkla ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Yapılan araştırmalarda dindar insanların dinî inanç, dua ve ibadet etme davranışları sayesinde dindar olmayanlara oranla karşılaştıkları problemlerle daha kolay başa çıktığı (Koç, 2005, s. 12), ruhen daha sağlıklı olduğu, daha fazla mutlu ve sosyal olduğu görülmektedir (Koenig & Larson, 2001, s. 71). Benzer şekilde Yapıcı'nın (2013, s. 60-61) aktardığına göre, dindar insanların dindar olmayanlara göre daha az suça bulaştığı, diğer insanlarla daha iyi ilişkiler geliştirdiği ve empati kurduğu, daha az antisosyal davranışlar gösterdiği ve psiko-sosyal uyum düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Salas-Wright, Tirmazi, Lombe ve Nebbitt (2015, s. 6) 13-24 yaşları arasında değişen 138 kişi ile yaptıkları araştırmada, dindarlığın bireyleri hırsızlık yapma, şiddet davranışı gösterme ve depresyona girme gibi antisosyal davranışlara karşı koruduğunu tespit etmiştir. Power ve Mckinney (2013, s. 153) 486 kolej öğrencisi ile yaptıkları araştırma sonuçlarına göre, içedönük dindarların daha az depresif, psiko-somatik, dikkat eksikliği, hiperaktif ve antisosyal davranışlar gösterdiği ve sosyal ilişkileri pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Yapılan birçok araştırmada dindarlığın bireyleri şiddet, hırsızlık, zararlı madde kullanımı (eroin, esrar, kokain gibi) vb. antisosyal davranışlara karşı koruyarak onları toplumla daha uyumlu, mutlu ve sosyal bireyler yaptığı görülmüştür (Ekşi, 2002, s. 169; Hayta, 2002, s. 118; Ball, Armistead & Austin, 2003; Koenig, McGue, Krueger & Bouchard, 2007).

Bu bölüm içinde yapılan literatür taramasında ortaya çıkan sonuca göre, dinin bireyi/bireyleri antisosyal davranışlara karşı koruduğu, dindar insanların daha dışadönük olduğu ve toplumun normlarına uyum sağladığı sonucu çıkarılabilir. "Din, toplum içinde kabul görmüş ve topluma faydalı olan sosyal normları diri tutarak toplumun dağılmasını önler" fikrinden hareketle dindar insanların dindar olmayanlara göre daha sosyal olduğu söylenebilir.

2.6. İlgili Araştırmalar

2.6.1. Yurt Dışında Yapılmış Araştırmalar

Bilim dünyasında dindarlık ve kişilik ile ilgili ulaşabildiğimiz ilk empirik araştırma Adorno ve diğerleri (1950) tarafından yapılmıştır. Bu araştırma sonucuna göre, dine bağlanma veya kiliseye katılma, tek başına kişinin sosyal tutumlarını belirlemede yeterli değildir. Ayrıca orta sınıf Amerikalıların büyük çoğunluğu, bazı dinî mezheplere aidiyet hissetmektedir. Bu kişilerin otoriteye eğilimli olma düzeyleri diğer insanlara göre daha yüksektir. Bununla birlikte, kendilerini dindar olarak tanımlayanların daha otoriter bir kişiliğe sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Wiebe ve Fleck'in (1980, s. 183) 158 kişiyle yaptıkları bir araştırmada, dışadönük kişiliğe sahip olanlar ile dindar olmayanlar arasında anlamlı bir ilişki tespit ederken; içedönük kişiliğe sahip olanlar ile dindar olmayanlar arasında herhangi bir ilişki tespit edememiştir. Francis ve Katz'ın (1992, s. 158-159) İsrail'in Bar-Ilan üniversitesinde 190 bayan öğretmen ile yaptıkları araştırmada, dışadönük bir kişiliğe sahip olanların içedönük bir kişiliğe sahip olanlara göre daha dindar oldukları sonucuna varmıştır.

Dinî tutum ve kişilik arasındaki ilişkiyi belirlemeye dönük yapılan bir araştırmada, dinî tutum ile kişilik arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir (Lewis, 1999, s. 112). Hills ve Francis (2005, s. 286) İngiltere'de 500 lisans öğrencisi ile yaptıkları araştırmada, kişisel farklılıkların ve dinsel değişkenlerin birçok tutum ve davranışla ilişkili olduğunu belirlemiştir.

"Din ve Kişilik" ile ilgili bir başka araştırmayı da Emmons (2014) yapmıştır. Teorik bilgilerden oluşan bu araştırmada, dinin kişilikle ilişkisi tartışılmıştır. Özellikle ilk dönemlerde din ve kişilik psikolojisini ölü bir alan olarak değerlendiren Emmons, bu araştırmasında hem din hem de kişilik psikolojisinin kaydettiği gelişmeyi değerlendirmiştir. Manevi meselelerle ilgili araştırmaların hızla büyüdüğüne değinen Emmons, bu konunun sadece din psikolojisini değil hem sağlık hem de endüstri psikolojisini kapsadığını belirtmiştir. Kişilik ile din arasındaki sistematiksizliğe değinen Emmons, bu durumun din psikologlarının daha çok kişilik psikologları olarak tanıtılmalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Emmons, daha sonra kişilik psikologlarının amaçlarını, kişilik düzeylerini ve bu düzeylerin din psikolojisine nasıl uyarlandığını tartışmıştır. Mijares ve Espinosa (2014, s. 108) Meksikalılarla, anket tekniğine dayalı bir araştırma yapmıştır. Beş faktör kişilik modelinin kullanıldığı

araştırmada, dışadönük kişiliğe sahip olanlar ile dindarlar arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Afhami ve diğerleri (2017, s. 6) nicel yöntemle dayalı beş faktörlü kişilik ölçeğini kullanarak kişilik ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırma yapmıştır. Araştırmada dışadönüklük-dindarlık, dindarlık-uyumluluk (agreeableness), dindarlık-dürüstlük (conscientiousness), dindarlık-duygusal kararlılık arasında pozitif; dindarlık-deneyime açıklık (openness to experience) ikilikleri arasında ise negatif bir ilişki bulmuştur. Benzer şekilde Ehsan ve Pournaghash-Tehrani (2012, s. 266) beş faktör kişilik modelini kullanarak yaptığı araştırmada, kişiliğin nevrotizm ve psikotizm boyutu ile dindarlık arasında negatif bir ilişki bulmuştur.

2.6.2. Türkiye'de Yapılmış Araştırmalar

Türkiye'de "Din Psikolojisi" alanının akademik temsilcisi sayılan Bedii Ziya Egemen, dinin kişilikle ilişkisini teorik olarak ortaya koymuştur. Ona göre dinin fert ruhundaki tecellisini ve kişinin yaşayış ve davranışı üzerindeki etkisini araştırmak, din psikolojisi alanına girmektedir (Egemen, 1952, s. 19). Egemen'den sonra "Din Psikolojisine Giriş I" adlı kitabıyla Neda Armaner, dindarlık ve kişilik kavramlarının birbiriyle ilişkisini farklı boyutlarda açıklamıştır. Ayrıca kitabın ikinci bölümünde bu konu, "Dinsel Kişiliğin Gelişimi" başlığıyla ele alınmıştır (Armaner, 1980).

Türkiye'de yapılan literatür taramasında dindarlık ile kişilik ilişkisini empirik olarak ele alan ilk araştırma, Kağıtçıbaşı'nın 1972'te İzmir'de lise öğrencileri ile yaptığı araştırmadır. Bu araştırmada, dindarların dindar olmayanlara göre daha yetkeci² ve dıştan denetimli oldukları tespit edilmiştir.

Uysal (1996, s. 132-134) 189'u üniversite öğrencisi ve 117'si araştırma görevlisi olmak üzere toplamda 306 kişi ile yaptığı bir araştırmada, "çok dindar" ve "dindar olmayan" grupların saldırganlık özellikleri bakımından birbirine yakın iki grup olduğunu tespit etmiş, "dindar" ve "biraz dindar" olanların ise saldırganlık puanlarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte yapılan analizde, deneklerin şahsiyet özellikleri ile dindarlık algıları, dinî tutumları ve hayatları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Mehmedoğlu (1999, s. 161-169), 1000 kişi ile anket tekniğine dayalı yaptığı

² Hiç bir koşula bağlı olmadan başkalarının kendine boyun eğmesini ve bağımlılığını isteyen kişi.

araştırmada "dine ilgisiz", "dindar" ve "çok dindar" grupların başatlık (hâkimiyet) özellikleri bakımından birbirlerine yakın gruplar olduğunu tespit etmiştir. "Başatlık" ölçeğinden sonra ikinci benzerliklerinin "sebat" ölçeğinde olduğu görülmüştür. Buna göre "dindar olmayan", "dindar" ve "çok dindar" grupların sebat özellikleri bakımından birbirlerine en yakın gruplar olduğu sonucuna varılmıştır.

Apaydın (2001, s. 194-195) anket tekniğine dayalı 315 üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada, içedönük bir kişiliğe sahip olan katılımcıların dinî tutumlarının dışadönük bir kişiliğe sahip olan katılımcılara göre daha olumlu olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte dinî emirleri yerine getiren ve dinin ritüellerini yapan (namaz, oruç, dua vb.) deneklerin genelde içedönük kişilik özelliklerine sahip oldukları, dışadönük kişilik özelliklerine sahip deneklerin dinî tutum puan ortalamalarının içedönük kişilik özelliklerine sahip deneklerin dinî tutum puan ortalamalarından daha yüksek oldukları ve kişilik özellikleri değişkeninin (içedönüklük-dışadönüklük) dinî tutum puan ortalamalarına göre farklılaşmadığı görülmüştür.

Gürses (2007, s. 118-119) Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü ve Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünden toplam 315 kişi ile anket tekniğine dayalı yaptığı araştırmada, din eğitimi sadece ortaöğretim kurumlarında almış olan katılımcıların otoriteriyen olmadıklarını ve bu bireylerin daha az dogmatik olma eğiliminde olduklarını tespit etmiştir. Fakat bu bireylerin daha fazla önyargılı ve dıştan denetimli oldukları söylenebilir.

Katipoğlu (2012) "Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi" başlığıyla bir araştırma yapmıştır. Araştırmasında, kişiliğin ve karakterin analizini yaparken din ile ilişkisini ele almış ve bunu bazı örneklerle (Hz. Ömer'in İslam'dan önceki ve sonraki kişiliği) açıklamaya çalışmıştır. Bununla birlikte Katipoğlu, kişilik analizi ve özelliklerini İslam'ın bakışıyla değerlendirmiştir.

Şentepe ve Güven (2015, s. 38, 40), "Dindarlık ve Kişilik" ile ilgili yaptıkları bir araştırmada, katılımcıların içgüdümlü dindarlık eğilimlerinin yüksek olduğu, din eğitimi alan ve dindarlık düzeyleri yüksek olan katılımcıların öne çıkan kişilik özelliklerinin "uyumluluk" ve "sorumluluk" olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bununla birlikte kişiliğin nevroitiklik boyutunun, inanç-etki, ibadet-bilgi ve dindarlığın toplam puanı ile düşük ve negatif düzeyde bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırmada kişiliğin dışadönüklük boyutunun, inanç-etki ve dindarlığın toplam puanı ile düşük düzeyde pozitif bir ilişkiye sahip olduğu; dindarlığın ibadet-bilgi boyutu ve dinsel eğilim ile bir ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Kişiliğin açıklık boyutu ile dindarlığın herhangi bir

boyutu arasında anlamlı bir ilişkiye de ulaşamamıştır. Bununla birlikte kişiliğin uyumluluk ve sorumluluk boyutunun, inanç-etki, ibadet-bilgi, dindarlığın toplam puanı ve dinsel eğilim ile anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür.

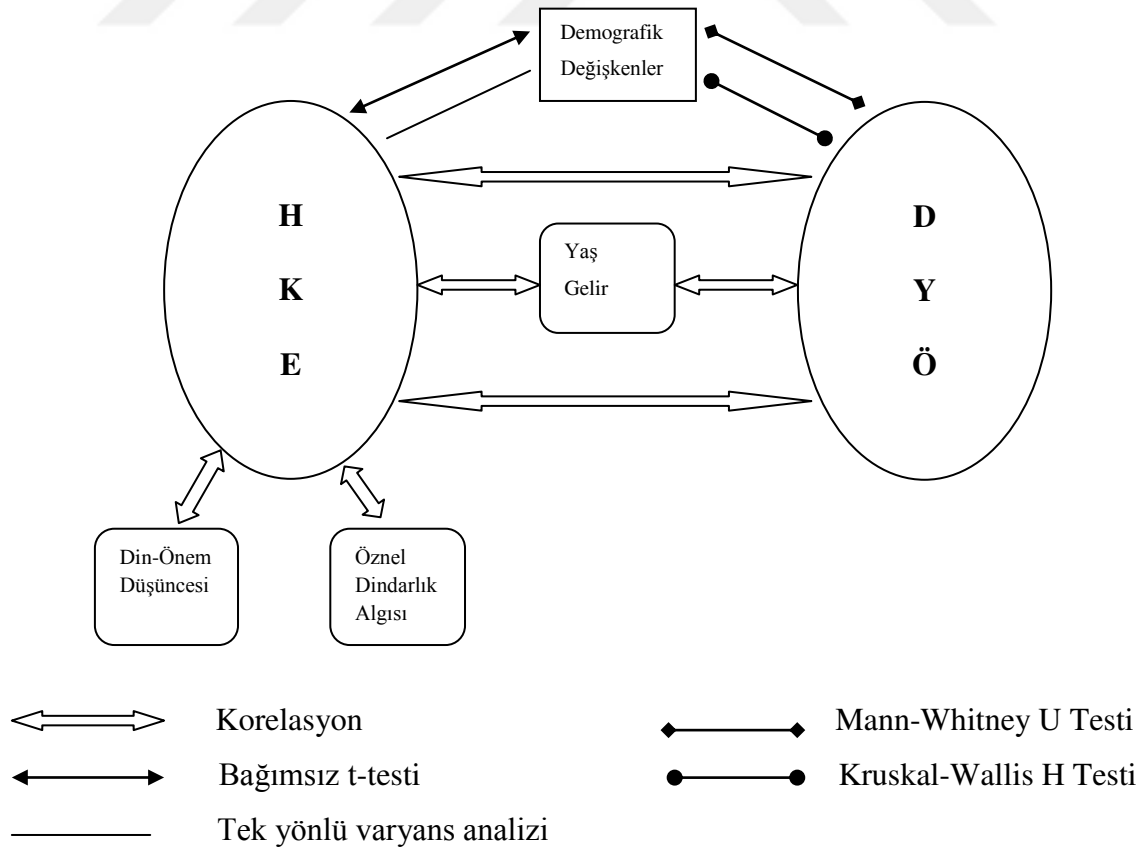
BÖLÜM V

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın teorik çerçevesi oluşturulurken esas alınan nokta dindarlık ve kişilik kavramları olmuştur. Bununla birlikte dindarlık ve kişilik arasındaki ilişkiyi doğrudan veya dolaylı olarak ele alan araştırmalardan yararlanılmış ve araştırmanın temellendirilmesinde bazı kaynaklara başvurulmuştur. Dindarlık ve kişilik arasındaki ilişkiyi ortaya koyma amacıyla başta din psikolojisi olmak üzere psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, teoloji vb. bilim dallarından faydalanılmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada genel tarama modeli kullanılmış ve veriler, ilişki-farklılık çözümlemesi çerçevesinde elde edilmiştir. Empirik olarak yapılan bu araştırmada ergenlerin dindarlık düzeyleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilişki olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla araştırmada kullanılan temel değişkenler dindarlık ve kişilik özellikleridir. Araştırmanın modeli şu şekildedir.

Şekil 2. Dindarlık ve Kişilik İlişisine Dair Araştırma Modeli

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmanın önemli yanlarından biri, sorulara cevap bulmak için oluşturulan hipotezlerdir. Bu hipotezler, bulgular bölümünde elde edilen sonuçları yorumlamayı ve tartışma kısmındaki verileri analiz etmeyi sağlayacaktır.

Dindarlık İle İlgili Hipotezler

1. Kadınlar erkeklere göre daha dindardır (a). Kadınlar ile erkeklerin dindarlık puanları arasında farklılaşma olacaktır (b).
2. Çeşitli yaş düzeyinde bulunan öğrencilerin dindarlık puanları farklılaşacaktır (a). Bu farklılaşma 13-18, 14-17, 15-16 ikili gruplar arasında olacaktır (b).
3. Öğrencilerin dindarlık puanları okul türü değişkenine göre farklılaşacaktır (a). Bu farklılaşma imam-hatip liseleri ile meslek liseleri, imam hatip liseleri ile genel liseler ve meslek liseleri ile genel liseler arasında olması öngörülmektedir (b).
4. Öğrencilerin dindarlık puanları aile gelir düzeyi değişkenine göre farklılaşacaktır (a). Farklılaşmanın, gelir düzeyi 1500 TL altı ile 3000 TL üstü, 1500 TL altı ile 1500-3000 TL arası ve 3000 TL üstü ile 1500-3000 TL arasındaki ikili gruplar arasında olması öngörülmektedir (b).
5. Dindarlık ile yaş arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır (a).
6. Dindarlık ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır (a).
7. Dindarlık puanları din-önem değişkenine göre farklılaşması öngörülmektedir (a).
8. Dindarlık puanları öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşacaktır (a). Farklılaşmanın, hiç dindar değil-biraz dindar, hiç dindar değil-çok dindar, biraz dindar-dindar, dindar-çok dindar ikili grupları arasında olması öngörülmektedir (b).

Kişilik İle İlgili Hipotezler

9. Erkeklerin genel uyum düzeyleri kadınlara göre daha yüksektir (a). Kadınlar ile erkeklerin genel uyum puanları arasında farklılaşma olacaktır (b).
10. Genel uyum puanları yaş değişkenine göre farklılaşacaktır (a). Farklılaşma 13-18, 14-17, 13-17 ve 13-16 yaş düzeyleri arasında olacaktır (b).
11. İmam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin kişilik genel uyum puan ortalamaları en yüksektir (a). Genel uyum puanları okul türü değişkenine göre anlamlı

farklılık gösterecektir (b). Farklılaşma imam-hatip lisesi ile genel lise ve imam-hatip lisesi ile meslek lisesi arasında olması beklenmektedir (c).

12. Farklı gelir gruplarında bulunan öğrencilerin genel uyum puanlarının istatistiksel olarak farklılaşması öngörülmektedir (a). Farklılaşmanın 1500 TL altı ile 3000 TL üstü grupları arasında olması beklenmektedir (b).

13. Yaş değişkeni ile kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, sosyal normlar, kişisel uyum, sosyal uyum ve genel uyum arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki meydana gelirken (a); öğrencilerin yaş düzeyleri ile nevrotik eğilimler, psikotik belirtiler ve antisosyal eğilimler arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olacaktır (b).

14. Gelir düzeyi değişkeni ile kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, sosyal normlar, kişisel uyum, sosyal uyum ve genel uyum arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olması beklenmektedir (a). Fakat öğrencilerin gelir düzeyleri ile nevrotik eğilimler, psikotik belirtiler ve antisosyal eğilimler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olması öngörülmektedir (b).

15. Öğrencilerin kişilik genel uyum puanları din-önem değişkenine göre farklılaşacaktır (a).

16. Öğrencilerin kişilik genel uyum puanları öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşacaktır (a). Farklılaşmanın, hiç dindar değil-dindar ve hiç dindar değil-çok dindar ikili grupları arasında olması öngörülmektedir (b).

Dindarlık ve Kişilik İlişkisi İle İlgili Hipotezler

17. Dindarlık ile kendini gerçekleştirme arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır.

18. Dindarlık ile duygusal kararlılık arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır.

19. Dindarlık ile nevrotik eğilimler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin negatif yönde olması öngörülmektedir.

20. Dindarlık ile psikotik belirtiler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin negatif yönde olması öngörülmektedir.

21. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin pozitif yönde olması beklenmektedir.

22. Öğrencilerin dindarlık ile sosyal ilişki düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır.

23. Öğrencilerin dindarlık ile sosyal norm düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

24. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile antisosyal eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin negatif yönde olması öngörülmektedir.

25. Öğrencilerin dindarlık ile kişilik uyum düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

26. Dindarlık ile sosyal uyum arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin pozitif yönde olması öngörülmektedir.

27. Öğrencilerin dindarlık ile genel uyum düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

28. İnanç ile kişisel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

29. İnanç ile sosyal uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

30. İnanç ile genel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

31. Ahlâk ile kişisel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

32. Ahlâk ile sosyal uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

33. Ahlâk ile genel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

34. İbadet ile kişisel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

35. İbadet ile sosyal uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

36. İbadet ile genel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

37. Din-önem düşüncesi ile kişisel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

38. Din-önem düşüncesi ile sosyal uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

39. Din-önem düşüncesi ile genel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

40. Öznel dindarlık algısı ile kişisel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

41. Öznel dindarlık algısı ile sosyal uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

42. Öznel dindarlık algısı ile genel uyum arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Şanlıurfa il merkezi ve merkeze bağlı bazı ilçelerin (Siverek, Akçakale ve Halfeti) genel, imam-hatip ve meslek liseleri ile Siverek merkez ortaokullarında eğitim-öğretim gören öğrenciler oluşturmaktadır.

Bu araştırmada seçkisiz örnekleme yöntemlerinden tabakalı örneklem kullanılmıştır. Büyüköztürk'e (2012) göre tabakalı örnekleme, evrendeki alt grupların evren içindeki büyüklüğü oranınca örneklemden seçilmelerini amaçlayan bir yöntemdir (s. 86). Araştırmaya 1812 öğrenci katılmış olup, yönergeye uygun doldurulmadığı belirlenen 881 öğrenciye ait veri toplama aracı, analizlerden çıkarılmıştır. Buna göre 931 öğrencinin verisi ile analizlere devam edilmiştir.

Araştırmanın uygulanması, Şanlıurfa'nın merkezi ile bazı ilçelerinde (Siverek, Akçakale ve Halfeti) yapılmıştır. Okulların belirlenmesinde; genel lise, imam-hatip ve meslek lise türlerinin her birinde ağırlıkları oranınca Şanlıurfa merkezinde ikişer lise, ilçelerinde birer lise basit seçkisiz yolla belirlenmiştir. Daha sonra seçilen bu okullarda okul idaresinin de görüşü alınarak rastgele şubeler seçilmiştir. Söz konusu şubelerde yer alan öğrencilerden veri toplanmıştır. Ayrıca Siverek ilçe merkezinde de üç tane ortaokul seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit tabakalı örnekleme ile seçilmiş olup seçilen bu ortaokullardan 3.sınıf seviyesinde eğitim-öğretim gören 256 öğrenciden veri alınmıştır. Daha sonra bu 256 veri toplama aracının 131 tanesinin verisi yönergeye uygun doldurulmadığı belirlenmiş, bunlar analizlere dâhil edilmemiştir. Böylece ortaokul 3.sınıf öğrencilerinden toplanan ve analiz edilen veri sayısının 125 olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik verileri tablo 2'de işlenmiştir.

Tablo 2

Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Kategori	n	%
Cinsiyet	Kadın	614	66
	Erkek	317	34
Yaş	13	58	6.2
	14	193	20.7
	15	243	26.1
	16	208	22.3
	17	145	15.6
	18	76	8.2
Okul	Ortaokul-3	125	13.4
	Genel Lise	291	31.3
	Meslek Lisesi	213	22.9
	İmam-Hatip Lisesi	302	32.4
Sosyo-Ekonomik Düzey	1500 TL altı	378	40.6
	1500-3000 TL arası	346	37.2
	3000 TL üstü	200	21.5

Araştırmaya 931 öğrenci katılmıştır. Bunların %66'sı (614) kadın %34'ü (317) ise erkektir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %26.1 (243) 15, %20.7'si (293) 14, %22.3'ü (208) 16, %15.6'sı (145) 17, %8.2'si (76) 18 ve %6.2 (58) 13 yaş düzeyindedir. 8 kişi ise yaşını belirtmemiştir. Örneklemenin okul türü dağılımına bakıldığında, en düşük katılım gösteren okul türünün %13.4 (125) ile ortaokul-3 olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla %22.9 (213) ile meslek liseleri, %31.3 (291) ile genel liseler ve %32.4 (302) ile imam-hatip liseleri takip etmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyi 1500 TL altı olanların en yüksek oranda (%40.6) olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi 1500-3000 TL arası olan katılımcıların oranı %37.2 ve 3000 TL üstü olan katılımcıların oranı ise %21.5'tir. Bu durum, Şanlıurfa bölgesinin ekonomik görüntüsü ile örtüştüğü söylenebilir (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2013, s. 3).

3.4. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanması için "Kişisel Bilgi Formu", "Hacettepe Kişilik Envanteri" ve "Dinsel Yaşayış Ölçeği" kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu ile öğrencilerin cinsiyet, yaş, aile gelir düzeyi ve okul türü gibi sosyo-demografik bilgilerine ulaşılmıştır. Öğrencilerin kişilik özelliklerinin ölçülmesi için, orijinali 1976 yılında tek bir takım halinde hazırlanan, 1982 yılında revizyondan geçirilen ve bugünkü şeklini alan "HKE";

dindarlık düzeylerinin ölçülmesi için ise Kayıklık (2003) tarafından geliştirilen ve yine Kayıklık ve Kalgı (2017a) tarafından revize edilen "DYÖ" kullanılmıştır.

3.4.1. Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE)

HKE'nin orijinali 1976 yılında bir takım halinde hazırlanmıştır. Daha sonra 1985'te bir de kısa form olan "Takım B" geliştirilmiştir. HKE "Takım A"nın geliştirilmesi, 1976'da "HKE Deneme Takımı"nın hazırlanıp 1978 yılında da gözden geçirilmesiyle elde edilmiştir. "HKE Takım A" 1982 yılında ikinci defa gözden geçirilmiş ve son halini almıştır. Takım A, "Kişisel Uyum" için dört, "Sosyal Uyum" için de dört olmak üzere toplam sekiz alt ölçekten oluşmaktadır. Alt ölçeklerin her biri için yirmişer madde ve geçerlilik (G) için sekiz madde kullanılmıştır. Buna göre HKE toplamı yüz altmış sekiz maddeden oluşmaktadır. "HKE Takım A"ya üç genel, sekiz alt ölçek ve iki geçerlilik puanı olmak üzere on üç farklı puan verilmektedir.

Uygulamada, geçerlilik (G) puanının beş ve beşin aşağısı olması durumunda cevap kâğıdı geçersiz sayılmakta ve puanlamaya dâhil edilmemektedir. Ayrıca cevap kâğıdındaki B puanının bir alt ölçekte iki ve sekiz alt ölçekte ise toplam sekiz ve üstü olması durumunda cevap kâğıdı geçersiz sayılmakta ve puanlamaya dâhil edilmemektedir (Özgüven, 1992, s. 25).

Kişisel uyum alt ölçekleri; (1) Kendini Gerçekleştirme (KG), (2) Duygusal Kararlılık (DK), (3) Nevrotik Eğilimler (NE), (4) Psikotik Belirtiler (NB); sosyal uyum alt ölçekleri ise (1) Aile İlişkileri (Aİ), (2) Sosyal İlişkiler (Sİ), (3) Sosyal Normlar (SN), (4) Antisosyal Eğilimlerdir (AE).

1. HKE'nin Puanlanması

HKE zorunlu seçme tekniğine dayanmaktadır. Yani cevap seçenekleri "EVET" veya "HAYIR" şeklindedir ve katılımcılar bu seçeneklerden birini tercih etmek zorundadır. Anahtarda belirtilen her cevap için bir (1) puan verilmektedir. Alt ölçekler yirmişer maddeden oluşmakta ve bu alt ölçeklerden elde edilen puanlar 0 ile 20 arasında değişmekte ve bu puanların yüksek olması durumunda uyum düzeylerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Puanlama soldan sağa doğru yapılmakta ve bir adet cevap anahtarı kullanılarak elde edilmektedir. Alt ölçek puanları toplanılarak "Kişisel Uyum", Sosyal Uyum" ve

"Genel Uyum" puanları elde edilmektedir. Deneğin, geçerlik (G) toplam puanı sekiz üzerinden beş ve beşten daha az ise bireyin cevap kâğıdı geçersiz sayılmaktadır.

2. Ölçeğin Güvenirliği

Özgüven (2014) farklı örneklemeler kullanarak KR-21 ve envanterin aralıklı tekrarı yöntemiyle yaptığı araştırmada alt ölçeklere ilişkin güvenirlilik katsayılarını en düşük 0.58, en yüksek 0.92 ve ortalama güvenirlilik katsayısını ise 0.82 olarak bulmuştur. Kişisel Uyum (KG) için güvenirlilik katsayısı 0.93, Sosyal Uyum (SU) için güvenirlilik katsayısı 0.84 ve Genel Uyum (GU) için güvenirlilik katsayısı 0.92 olarak bulunmuştur. Genellikle kişisel uyum alt ölçeklerin güvenirlilikleri, sosyal uyum alt ölçeklerin güvenirliliklerine göre biraz daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. "Kişisel Uyum"un alt ölçekleri için korelasyonlar 0.38-0.43 ve "Sosyal Uyum"un alt ölçekleri için korelasyonlar 0.35-0.46 arasında değişmektedir (Özgüven, 2014, s. 340).

3. Ölçeğin Geçerliliği

Birbirinden farklı iki zıt grupta yapılan araştırmalarda, HKE'nin alt ölçeklerinin tamamında bu grupların birbirinden önemli düzeyde farklılaştırdığı görülmüştür. "Benzer Ölçekler Geçerliliği" yöntemi ile yapılan araştırmalarda, HKE puanları ile Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI) alt ölçekleri arasındaki korelasyonların çoğunluğu 0.50'nin üzerinde olmak üzere 0.40 ile 0.78 arasında değişmiştir. "SCL-90", "Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği", "Benlik Tasarımı" ölçekleri ile yapılan "yapı-kavram" ve "benzer ölçekler geçerliliği" araştırmaları da HKE'nin klinik vakıa'larla, normal kişileri ayırt edebildiği görülmüştür (Özgüven, 2014, s. 341).

3.4.2. Dinsel Yaşayış Ölçeği (DYÖ)

Kayıklık (2013), orta yaş ve yaşlıların dindarlık düzeylerini tespit etmek için bu ölçeği geliştirmiştir. DYÖ, daha sonra ergenlerin dindarlık düzeylerini tespit etmek için Kayıklık ve Kalgı (2017a) tarafından revize edilmiştir. DYÖ; iman, ahlâk ve ibadet olmak üzere toplam üç boyuttan oluşmakta ve bu boyutların her biri on ikişer maddeden oluşmuş toplamda ise ölçek otuz altı maddeden meydana gelmiştir:

İnanç boyutu maddeleri "*Hiç Katılmıyorum (1), Çok Az Katılıyorum (2), Ender Olarak Katılıyorum (3), Biraz Katılıyorum (4), Oldukça Katılıyorum (5), Genellikle Katılıyorum (6), Tamamen Katılıyorum (7)*" şeklinde 7 seçenekle kodlanmakta ve

ölçeğin inanç boyutunda en düşük 12, en yüksek 84 puan alınabilmektedir. Ölçeğin ahlâk ve ibadet boyutları da 12'şer maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler, " *Bana Hiç Uygun Değil (1), Bana Pek Uygun Değil (2), Bana Çok Az Uygun (3), Bana Biraz Uygun (4), Bana Oldukça Uygun (5), Bana Genellikle Uygun (6), Bana Her Zaman Uygun (7)* biçiminde kodlanıp puanlanmaktadır. Buna göre ölçeğin ahlâk ve ibadet boyutlarından alınabilecek en düşük puan 12, en yüksek ise 84'tür. Değerlendirme sonucunda ölçekte alınabilecek en düşük toplam puan 36, en yüksek toplam puan ise 252'dir. Bu sonuca göre katılımcılar ortalamanın üstünde puan aldıkça dindarlık eğilimlerinin arttığı varsayılmaktadır (Kayıklık & Kalgı, 2017a, s. 7).

1. Ölçeğin Güvenirliği

DYÖ'yü oluşturan maddelerin iç tutarlık katsayısı 0.930 olarak bulunmuştur. İnanç faktörünün iç tutarlılık katsayısı 0.982, ahlâk faktörünün iç tutarlılık katsayısı 0.937 ve ibadet faktörünün iç tutarlılık katsayısı 0.875 olarak bulunmuştur (Kayıklık & Kalgı, 2017a, s. 11). Güvenirlik katsayısının 0.70 ve üstü olması durumunda test puanlarının güvenirliliği için yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2012). Bu araştırma için DYÖ'nün iç tutarlılık katsayısı 0.925 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte DYÖ'nün inanç, ahlak ve ibadet alt faktörlerinin iç tutarlılık katsayıları sırasıyla 0.931, 0.873 ve 0.895 olarak bulunmuştur.

2. Ölçeğin Geçerliliği

Kayıklık ve Kalgı (2017a), DYÖ'nün yapı geçerliğini tespit etmek için açımlayıcı faktör analizini yapmıştır. Ölçeğin inanç boyutunu içeren faktör analizi sonucuna göre maddelerin faktör yük değerleri 0.79-0.97 arasında, ahlâk boyutunu içeren faktör analiz sonucuna göre maddelerin faktör yük değerleri 0.63-0.83 arasında ve ibadet boyutunu içeren faktör analiz sonucuna göre maddelerin faktör yük değerleri 0.39-0.74 arasında değişmektedir (Kayıklık & Kalgı, 2017a, s. 8-9).

"DYÖ"nün kuramsal yapısını ölçmek için yapılan Doğrulamalı Faktör Analizi'nde (DFA); modelin uyum indekslerinden X^2/sd 'nin değeri 1.93, NFI değeri 0.91, NNFI değeri 0.95, CFI değeri 0.95, SRMR değeri 0.07 ve RMSEA değeri 0.07 olarak bulunmuştur (Kayıklık & Kalgı, 2017a, s. 11). Bu sonuçlara göre ölçek faktör yapısı uyumunun iyi olduğu görülmektedir.

3.5. Verilerin Analizi

Anket verilerinin işleme alınmasında ve bu verilerin analiz edilmesinde SPSS-20 programı kullanılmıştır. Veriler çözümlenirken, normalliğin sağlandığı durumlarda t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA); normalliğin sağlanmadığı durumlarda ise iki değişken arasında farklılık olup olmadığını öğrenmek için Mann Whitney U testi, ikiden fazla değişken arasında farklılık olup olmadığını öğrenmek için ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Ayrıca iki değişken arasındaki ilişkiyi öğrenmek ve normalliğin sağlanmadığı durumlarda Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu alternatifi olan korelasyon tekniklerinden Spearman kullanılmıştır. Buna göre;

1. Dindarlık puanlarının cinsiyet ve din-önem değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını öğrenmek için bağımsız t-testinin bir alternatifi olan Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Bu testin kullanılma sebebi, bağımsız t-testi için önşart olan normalliğin sağlanmamasıdır.

2. Dindarlık puanlarının yaş, okul türü, ortalama aylık gelir düzeyi ve öznel dindarlık algısı değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizinin (ANOVA) alternatifi olan Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Bu testin kullanılma sebebi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) için önşart olan normalliğin sağlanmamasıdır. Anlamlı farklılığın tespit edilmesi durumunda ise farklılığın hangi iki değişken arasında olduğunu öğrenmek için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

3. Kişilik genel uyum puanlarının cinsiyet ve din-önem düşüncesi değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız t-testi kullanılmıştır.

4. Kişilik genel uyum puanlarının yaş, okul türü, ortalama aylık gelir düzeyi ve öznel dindarlık algısı değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Anlamlı farklılığın tespit edilmesi durumunda ise bu farklılığın hangi iki değişken arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma analizlerinden "Post Hoc" analizi yapılmıştır. Post Hoc analizlerinden ise "Scheffe" testi kullanılmıştır. Genel olarak homojenliğin sağlandığı durumlarda bu testin kullanılması tercih edilir.

5. Dindarlık ile yaş değişkeni; dindarlık ile aile gelir düzeyi değişkeni; dindarlık ile genel uyum; dindarlık ile kişisel uyum; dindarlık ile sosyal uyum; dindarlık ile kendini gerçekleştirme (KG), duygusal kararlılık (DK), nevrotik eğilimler (NE) ve

psikotik belirtiler (PB); dindarlık ile aile ilişkileri (Aİ), sosyal ilişkiler (Sİ), sosyal normlar (SN), antisosyal eğilimler (AE); inanç ile kişisel uyum; inanç ile sosyal uyum; inanç ile genel uyum; ahlâk ile kişisel uyum; ahlâk ile sosyal uyum; ahlâk ile genel uyum; ibadet ile kişisel uyum; ibadet ile sosyal uyum; ibadet ile genel uyum; din-önem düşüncesi ile kişisel uyum; din-önem düşüncesi ile sosyal uyum; din önem düşüncesi ile genel uyum; öznel dindarlık algısı ile kişisel uyum; öznel dindarlık algısı ile sosyal uyum ve öznel dindarlık algısı ile genel uyum arasındaki ilişkiyi analiz etmek için korelasyon -Spearman- tekniği kullanılmıştır. Benzer şekilde öğrencilerin yaş ve aile düzeyleri değişkenleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için Spearman Sıra Farkları Korelasyonu kullanılmıştır. Eğer iki değişkenden biri normalliği sağlamıyorsa bu testin kullanılması tercih edilir (Can, 2016, s. 374).

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Dindarlık İle İlgili Bulgular

Tablo 3

Cinsiyete Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Medyan	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p**
Kadın	614	234	485.01	297794.50	85648.50	0.003
Erkek	317	229	429.18	136051.50		

**p<0.01

614 kadın ve 317 erkek öğrenciden oluşan 931 kişilik bir grupta, kadınlarla erkeklerin dindarlık puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, kadınlarla erkeklerin dindarlık puanları arasında anlamlı bir fark görülmüştür (U=865648.50, p<0.01). Bununla birlikte kadınların erkeklere göre daha dindar olması elde edilen diğer bulgular arasındadır.

Tablo 4

Yaşa Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Yaş	N	Medyan	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p**	Anlamlı Fark
13	58	231	465.94	5	16.134	0.006	14-16 14-17 16-18
14	193	236	510.33				
15	243	232	458.04				
16	208	229	411.23				
17	145	232	452.88				
18	76	234	505.26				

**p<0.01

Farklı yaşlardaki öğrencilerin dindarlık puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan Kruskal-Wallis H testine göre, gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma olmuştur ($\chi^2=16.134$, p<0.01). Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda bu farkın, 14-16, 14-17 ve 16-18 yaş grupları arasında olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5

Okul Türüne Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Okul Türü	N	Medyan	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p**	Anlamlı Fark
a. Genel Lise	291	226	326.25				a-b
b. Meslek Lisesi	213	232	396.21	2	66.674	0.00	a-c
c. İmam-Hatip Lisesi	301	239	482				b-c

**p<0.01

Farklı okul türlerinin genel dindarlık puanları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis H testine göre, gruplar arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2=66.674$, p<0.01]. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda bu farkın, genel lise ile meslek lisesi, genel lise ile imam-hatip lisesi ve meslek lisesi ile imam-hatip lisesi ikili grupları arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 6

Gelir Gruplarına Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Gelir Grupları	N	Medyan	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p*	Anlamlı Fark
a.1500 TL altı	378	235	494.09				
b.1500-3000 TL arası	346	230	440.19	2	8.971	0.011	a-b
c. 3000 TL üstü	200	231	441.40				a-c

*p<0.05

Gelir gruplarının dindarlık puan ortalamalarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını öğrenmek için yapılan Kruskal-Wallis H testine göre, gelir grupları arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür [$\chi^2=8.971$, p<0.05]. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda bu farkın, 1500 TL altı ile 1500-3000 TL arası ve 1500 TL altı ile 3000 TL üstü ikili grupları arasında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7

Dindarlık ile Yaş ve Aylık Gelir Düzeyleri Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları

	Yaş	Aylık Gelir Düzeyi
Dindarlık	-.052	-.089**

**p<0.01

Tablo 7'ye bakıldığında dindarlık ile aylık gelir düzeyi ($r=-0.089$, $p<0.01$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat dindarlık ile yaş ($r=-0.052$, $p=0.113$) arasında anlamlılık düzeyine ulaşan bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 8

Öğrencilerin Din-Önem Düşüncesine Göre Dağılımları

Din-Önem Düşüncesi	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Hiç Önemli Değil	7	0,8	0,8	0,8
Biraz Önemli	14	1,5	1,5	2,3
Önemli	143	15,4	15,4	17,6
Çok Önemli	766	82,3	82,4	100

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin %82.3'ü (766) dinin kendisi için "çok önemli", %15.4'ü (143) "önemli", %1.5'i (14) "biraz önemli" ve %0.8'si (7) ise "hiç önemli değil" şeklinde ifade etmiştir. Dinin kendisi için "önemli" ve "çok önemli" olduğunu belirtenlerin dindarlık puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını öğrenmek için Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Dinin kendisi için "hiç önemli değil" ve "biraz önemli" olduğunu belirten katılımcı sayısı yeterli olmadığı için analize alınmamıştır.

Tablo 9

Din-Önem Düşüncesine Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Din-Önem Düşüncesi	N	Medyan	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p**
Önemli	143	209	253.89	36306.00	26010	0.00
Çok Önemli	766	235	492.54	377289.00		

** $p<0.01$

Öğrencilerin dindarlık puanları din-önem düşüncesi değişkenine göre anlamlılık düzeyinde farklılaşmıştır ($U=26010$, $p<0.01$).

Tablo 10

Öğrencilerin Öznel Dindarlık Algısına Göre Dağılımları

Öznel Dindarlık Algısı	Frekans	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Hiç Dindar Değil	33	3,5	3,6	3,6
Biraz Dindar	234	25,1	25,2	28,7
Dindar	536	57,6	57,7	86,4
Çok Dindar	126	13,5	13,6	100

Tablo 10'a bakıldığında katılımcıların yarısından fazlasının (%57.6) kendilerini "dindar" olarak ifade ettiği görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların %25.1 'i "biraz dindar", %13.6'sı "çok dindar" ve %3.5'i ise "hiç dindar değil" şeklinde ifade etmiştir.

Tablo 11

Öznel Dindarlık Algısına Göre Dindarlık Puanlarına İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Öznel Dindarlık Algısı	N	Medyan	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p**	Anlamlı Fark
a.Hiç Dindar Değil	33	178	182.12	3	104.646	0.00	a-b, a-c a-d, b-c b-d, c-d
b.Biraz Dindar	234	225	358.32				
c.Dindar	536	234	504.19				
d.Çok Dindar	126	241	570.49				

**p<0.01

Öğrencilerin dindarlık puan ortalamaları öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşmıştır ($\chi^2=104.646$, $p<0.01$). Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda bu farkın, hiç dindar değil-biraz dindar, hiç dindar değil-dindar, hiç dindar değil-çok dindar, biraz dindar-dindar, biraz dindar-çok dindar, dindar-çok dindar ikili grupları arasında olduğu belirlenmiştir.

4.2. Kişilik İle İlgili Bulgular

Tablo 12

Cinsiyete Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Bağımsız t-testi Sonuçları

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p*
Kadın	614	86.65	7.874	929	-2.150	0.032
Erkek	317	87.91	8.785			

*p<0.05

Tablo 12 incelendiğinde, erkeklerin ortalama kişilik genel uyum puan ortalamaları ($\bar{x}$ =87.91) kadınların ortalama kişilik genel uyum puan ortalamalarından ($\bar{x}$ =86.65) yüksektir. Bu sonuca göre, kadınlar erkeklere oranla düşük bir kişilik uyumu göstermektedir. Bununla birlikte cinsiyet değişkeninin genel uyum puan ortalamalarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını öğrenmek için yapılan bağımsız t-testinde, kadınların kişilik genel uyum puan ortalamaları ($\bar{x}$ =87.91) ile erkeklerin kişilik genel uyum puan ortalamaları ($\bar{x}$ =86.65) arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir [$t_{(929)}=-2.150$, $p<0.05$].

Tablo 13

Öğrencilerin Yaş Düzeylerinin Sayısı, Ortalama Genel Uyum Puanları ve Standart Sapmaları

Yaş	Sayı (N)	Ortalama Puan ($\bar{x}$)	Standart Sapma (ss)
13	58	85.91	9.291
14	193	87.41	7.833
15	243	87.78	7.953
16	208	86.72	7.778
17	145	86.77	9.122
18	76	86.36	8.262
Total	923	87.07	8.196

Tablo 14

Yaş Düzeylerine Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	299.068	5	59.814		
Grup İçi	61632.495	917	67.211	0.890	0.487
Toplam	61931.562	922			

Farklı yaş düzeylerinden oluşan 923 kişilik bir öğrenci grubunun, genel uyum puanları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinde, gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir [$F_{(5, 918)}=0.890$, $p=0.487$]. Hesaplanan hata oranının değeri yaklaşık olarak %49'dur ($p=0.487$). Bu hata oranı oldukça büyüktür. Yani farklı yaş düzeyinde bulunan öğrencilerin genel uyum puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

Tablo 15

Öğrencilerin Lise Türlerinin Sayısı, Ortalama Genel Uyum Puanları ve Standart Sapmaları

Lise Türü	Sayı (N)	Ortalama Puan ($\bar{X}$)	Standart Sapma (ss)
a.Genel Lise	291	87.74	8.085
b.Meslek Lisesi	213	85.66	8.466
c.İmam-Hatip Lisesi	301	87.37	7.686
Total	805	87.05	8.078

Tablo 16

Lise Türüne Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p*	Anlamlı Fark (Scheffe)
Gruplar Arası	581.814	2	290.907			
Grup İçi	51876.199	802	64.684	4.497	0.011	a-b
Toplam	52458.012	804				

*p<0.05

Genel liselerde, meslek ve imam-hatip liselerinde eğitim-öğretim gören 804 kişilik bir öğrenci grubunun, kişilik genel uyum puanları arasında fark olup olmadığını öğrenmek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinde, istatistiksel olarak farklılaşmaktadır [$F_{(2-802)}=4.497$, $p<0.05$]. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğünün ($\eta^2=0.011$) yaklaşık olarak %1 olduğu görülmektedir. Yapılan Post Hoc (Scheffe) çoklu karşılaştırma analizi sonucunda anlamlı farkın, genel liseler ile meslek liseleri arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 17

Gelir Gruplarının Sayısı, Ortalama Genel Uyum Puanları ve Standart Sapmaları

Gelir Grupları	Sayı (N)	Ortalama Puan ($\bar{X}$)	Standart Sapma (ss)
a.1500 TL altı	378	86.19	8.126
b.1500-3000 TL arası	346	87.39	8.451
c.3000 TL üstü	200	88.13	7.722
Toplam	924	87.06	8.193

Tablo 18

Gelir Gruplarına Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p*	Anlamlı Fark (Scheffe)
Gruplar Arası	551.834	2	275.917			
Grup İçi	61399.010	921	66.666	4.139	0.016	a-c
Toplam	61950.844	923				

*p<0.05

Tablo 18'e bakıldığında gelir düzeyi 3000 TL üstü olan öğrencilerin kişilik genel uyum puan ortalamalarının ($\bar{X}$ =88.13) en yüksek olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi 1500-3000 TL arası olan öğrencilerin kişilik genel uyum puan ortalamaları 87.39 iken, gelir düzeyi 1500 TL altı olanların kişilik genel uyum puan ortalamaları 86.19'dur. Gelir gruplarının kişilik genel uyum puan ortalamalarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinde, gruplar arasında istatistiksel olarak 0.05 düzeyinde farklılaşma görülmüştür [$F_{(2-921)}=4.139$, $p<0.05$]. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=0.009$), bu farkın düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Yapılan Post Hoc (Scheffe) çoklu karşılaştırma analizi sonucunda anlamlı farkın, 1500 TL altı ile 3000 TL üstü gelir grubunda bulunan öğrencilerin puanları arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 19

Yaş ile Kişilik ve Kişiliğin Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler İçin Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi Sonuçları

	KG	DK	NE	PB	Aİ	Sİ	SN	AE	KU	SU	GU
Yaş	-.020	-.024	.007	.051	.000	-.042	-.043	.000	.035	-.065*	-.025

*p<0.05

Tablo 19'a bakıldığında yaş ile SU ($r=-0.065$, $p<0.05$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat yaş ile KG ($r=-0.020$, $p=0.540$), DK ($r=-0.024$, $p=0.467$), NE ($r=0.007$, $p=0.825$), PB ($r=0.051$, $p=0.120$), Aİ ($r=0.000$, $p=0.999$), Sİ ($r=-0.042$, $p=0.205$), SN ($r=-0.043$, $p=0.196$), AE ($r=0.000$, $p=0.999$), KU ($r=0.035$, $p=0.290$) ve GU ($r=-0.025$, $p=0.453$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 20

Aylık Gelir Düzeyi ile Kişilik ve Kişiliğin Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler İçin Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi Sonuçları

	KG	DK	NE	PB	Aİ	Sİ	SN	AE	KU	SU	GU
Aylık Gelir Düzeyleri	.127**	.081*	-.046	-.027	-.029	.104**	-.030	-.029	.076*	.056	.099**

**p<0.01; *p<0.05

Tablo 20'ye bakıldığında aylık gelir düzeyi ile KG ($r=0.127$, $p<0.01$), DK ($r=0.081$, $p<0.05$), Sİ ($r=0.104$, $p<0.01$), KU ($r=0.076$, $p<0.05$) ve GU ($r=0.099$, $p<0.05$) arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat yaş ile NE ($r=-0.046$, $p=0.162$), PB ($r=-0.027$, $p=0.415$), Aİ ($r=-0.029$, $p=0.374$), SN ($r=-0.030$, $p=0.355$), AE ($r=-0.029$, $p=0.374$) ve SU ($r=0.056$, $p=0.092$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 21

Din-Önem Düşüncesine Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Bağımsız t-testi Sonuçları

Din-Önem Düşüncesi	N	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
Önemli	143	86.97	8.533	907	-0.128	0.898
Çok Önemli	766	87.07	8.187			

Dinin kendisi için "önemli" ve "çok önemli" olduğunu belirtenlerin dindarlık puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını öğrenmek için bağımsız t-testi kullanılmıştır. Dinin kendisi için "hiç önemli değil" ve "biraz önemli" şeklinde belirten katılımcı sayısı yeterli olmadığı için analize alınmamıştır.

Tablo 21 incelendiğinde dinin kendisi için "çok önemli" olduğunu belirtenlerin kişilik genel uyum puan ortalamalarının ($\bar{x}=87.07$), dinin kendisi için "önemli" olduğunu belirtenlerin genel uyum puan ortalamalarından ($\bar{x}=86.97$) yüksek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin genel uyum puanlarının din-önem düşüncesi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını öğrenmek için yapılan bağımsız t-testinde, anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma görülmemiştir [$t_{(907)}=-0.128$, $p=0.898$].

Tablo 22

Öğrencilerin Öznel Dindarlık Algılarının Sayısı, Ortalama Genel Uyum Puanları ve Standart Sapmaları

Öznel Dindarlık Algısı	Sayı (N)	Ortalama Puan ($\bar{x}$)	Standart Sapma (ss)
Hiç Dindar Değil	33	86.36	8.979
Biraz Dindar	234	87.39	8.017
Dindar	536	87.06	8.327
Çok Dindar	126	86.80	8.007
Total	929	87.08	8.221

Tablo 23

Öznel Dindarlık Algısına Göre Genel Uyum Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	49.337	3	16.446		
Grup İçi	62663.608	925	67.744	0.243	0.867
Toplam	62712.945	928			

Öğrencilerin genel uyum puanlarının öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinde, gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir [$F_{(3,925)}=0.243$, $p=0.867$].

4.3. Dindarlık ve Kişilik İlişkisi İle İlgili Bulgular

Tablo 24

Dindarlık ile Kişisel Uyumun Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları

	Kendini Gerçekleştirme	Duygusal Kararlılık	Nevrotik Eğilimler	Psikotik Belirtiler
Dindarlık	.059	.034	-.094**	-.090**

** $p<0.01$

Tablo 24'e bakıldığında dindarlık ile nevroitik eğilimler ($r=-0.094$, $p<0.01$) ve psikotik belirtiler ($r=-0.090$, $p<0.01$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat dindarlık ile kendini gerçekleştirme ($r=0.059$, $p=0.073$) ve duygusal kararlılık ($r=0.034$, $p=0.307$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki tespit edilmemiştir.

Tablo 25

Dindarlık ile Sosyal Uyumun Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları

	Aile İlişkileri	Sosyal İlişkiler	Sosyal Normlar	Antisosyal Eğilimler
Dindarlık	.144**	.004	.256**	-.170**

**p<0.01

Tablo 25'e bakıldığında dindarlık ile aile ilişkileri ($r=0.144$, $p<0.01$) ve sosyal normlar arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, dindarlık ile antisosyal eğilimler ($r=-0.170$, $p<0.01$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat dindarlık ile sosyal ilişkiler ($r=0.004$, $p=0.905$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 26

Dindarlık ve Dindarlığın Alt Boyutları ile Kişisel, Sosyal ve Genel Uyum Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları

	Kişisel Uyum	Sosyal Uyum	Genel Uyum
Dindarlık	-.074*	.133**	.068*
İnanç	-.084*	.124**	.048
Ahlâk	-.063	.191**	.126**
İbadet	-.070*	.077*	.025

**p<0.01; *p<0.05

Tablo 26'ya bakıldığında dindarlık ile kişisel uyum ($r=-0.074$, $p<0.05$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, dindarlık ile sosyal uyum ($r=0.133$, $p<0.01$) ve genel uyum ($r=0.068$, $p<0.05$) arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

İnanç ile kişisel uyum ($r=-0.084$, $p<0.05$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, inanç ile sosyal uyum ($r=0.124$, $p<0.01$) arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat inanç ile genel uyum ($r=0.048$, $p=0.143$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki tespit edilmemiştir.

Ahlâk ile sosyal uyum ($r=0.191$, $p<0.01$) ve ahlâk ile genel uyum ($r=0.126$, $p<0.01$) arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat ahlâk ile kişisel uyum ($r=-0.063$, $p=0.054$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye ulaşılmamıştır.

İbadet ile kişisel uyum ($r=-.070$, $p<0.05$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, ibadet ile sosyal uyum ($r=0.077$, $p<0.05$) arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat ibadet ile genel uyum ($r=0.025$, $p=0.445$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 27

Din-Önem Düşüncesi ve Öznel Dindarlık Algısı ile Kişisel, Sosyal ve Genel Uyum Arasındaki İlişkiler İçin Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyonu Analiz Sonuçları

	Kişisel Uyum	Sosyal Uyum	Genel Uyum
Din-Önem Düşüncesi	-.109*	.082*	.010
Öznel Dindarlık Algısı	-.080*	.042	-.006

* $p<0.05$

Tablo 27'ye bakıldığında din-önem düşüncesi ile kişisel uyum ($r=-0.109$, $p<0.05$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, din-önem düşüncesi ile sosyal uyum ($r=0.082$, $p<0.05$) arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat din-önem düşüncesi ile genel uyum ($r=0.010$, $p=0.757$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Öznel dindarlık algısı ile kişisel uyum ($r=-0.080$, $p<0.05$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat din-önem düşüncesi ile sosyal uyum ($r=0.042$, $p=0.202$) ve genel uyum ($r=-0.006$, $p=0.847$) arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmamıştır.

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE YORUM

5.1. Dindarlıkla İle İlgili Tartışma ve Yorum

5.1.1. Cinsiyet ve Dindarlık

Yapılan araştırmada, kadınların erkeklere göre daha dindar olduğu görülmüştür. Kadınların erkeklere göre daha dindar olması sonucu 1a hipotezinin desteklendiği anlamına gelmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda bu hipotezi destekleyen sonuçlar elde edilirken (Chatters & Taylor, 1989; Idler & Kasl, 1997; Lewin & Chatters, 1998; Oman & Reed 1998; Yıldız, 2002; Kirman, 2005; Kayıklık, 2003; Neyrinck, Lens, Vansteenkisle & Soenens, 2010; Çetin, 2010; Bosetti, Voci & Pagotto, 2011; Baynal, 2015; Öztürk, 2017); bazı araştırmalarda ise bu hipotezin aksine sonuçlar elde edilmiştir (Turan, 2017; Kımter, 2012; Yapıcı, 2006; Karaca, 2000; Yıldız, 1998; Uysal, 1996). Bununla birlikte cinsiyet değişkeninin dindarlık puan ortalamalarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını görmek için yapılan Mann-Whitney U testinde, kadınlar ile erkeklerin dindarlık puanlarının farklılaştığı görülmüştür. Bu sonuca göre 1b no'lu hipotez desteklenmiştir. Yapıcı (2013, s. 250-253), incelediği araştırmalarda kadınların erkeklere oranla daha dindar olmasını; ahiret hayatına inanç, kadınların duygusal açıdan güçlü; bedensel açıdan zayıf olması, kadınlarda şefkat duygusunun ön plana çıkması ve bu duygunun dindeki merhamet duygusuyla örtüşmesi, kadınların erkeklere oranla fazla suçluluk duygusunu yaşamaları, ataerki toplumlarda çocuk yetiştirilme biçimleri, kadınların iş hayatında yer alıp almama durumu gibi etkenlerle açıklamıştır.

5.1.2. Yaş ve Dindarlık

Hipotez 2'de, "*Çeşitli yaş düzeyinde bulunan öğrencilerin dindarlık puanlarının farklılaşacağı (a) ve bu farklılaşmanın 13-18, 14-17, 15-16 ikili grupları arasında olacağı (b)*" ileri sürülmüştü. Elde edilen bulgulara göre, 14 yaşındaki öğrenciler diğer yaş gruplarına göre daha dindardır. Ayrıca dindarlık puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaştığı ve bu farklılaşmanın 14-16, 14-17, 16-18 yaş grupları arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre 2a hipotezinin tamamen ve 2b hipotezinin ise kısmen desteklendiği görülmüştür. Yapılan literatür taramasında araştırmaların bazıları elde edilen verileri desteklerken (Kula, 2001; Ayten, 2010), bazı araştırmaların

bulguları ise bu verilerle çelişmektedir (Hasankahyaoğlu, 2008; Gürsu, 2011; Yapıcı, 2013; Phillips, Chamberlain & Goreczny, 2014).

Sürekli değişken olarak kabul edilen yaş değişkeni ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır [$r=-0.052$, $p=0.113$]. Her ne kadar anlamlılık seviyesinde bir ilişki bulunmasa da bu araştırma verilerinin korelasyon yönü negatif olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre ilgili hipotez (5a) desteklenmemiştir. Yapılan bazı araştırmalarda yaş ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunurken (Argue, Johnson & White, 1999; Gebauer, Wagner, Sedikides & Neberich, 2013; Ayten & Sağır, 2014; Abou-Youssef, Kortam, Abou-Aish & El-Bassiouny, 2015), bazı araştırmalarda ise bu ilişki anlamlılık seviyesinde değildir (Kayıklık, 2003; Ayten, 2013). Değişkenler arasında ilişki bulunan bu araştırmaların bazıları negatif bazıları ise pozitif yönde korelasyon göstermektedir. Bu tür farklılıklar, araştırmanın yapıldığı örneklem grubunun yaş düzeyi, sosyo-kültürel ve demografik yapısı gibi etkenlerden kaynaklanmış olabilir.

Aryle ve Beit-Hallahmi'ye (1975, s. 59-65) göre ergenlik dönemi, aynı zamanda şüphenin yoğun olarak yaşandığı dönem olarak da bilinir. Onlar, birçok araştırmada elde ettikleri bulgulara göre, yaş ile dindarlık arasında negatif yönde bir korelasyon tespit etmiştir. Mesela, "Tanrı var mıdır?" sorusuna 12 yaşındakilerin %94'ü, 15 yaşındakilerin %80'i ve 18 yaşındakilerin %79'u "evet" cevabını vermiştir. Kuşat (2006, s. 143) anket tekniği ile 410 lise öğrenci ile yaptığı araştırmada, ergenlerin dindarlık düzeylerinde 16 yaşına kadar bir düşüş, 16 yaşından sonra ise bir yükseliş olduğunu tespit etmiştir. Nipkow ve Schweitzer'a (1991, s. 99) göre ergenlerin yaş düzeylerinin dindarlık düzeyleriyle ters orantı göstermesinin sebebi, katılımcıların mensup olduğu din, toplum ve kültür unsurlarıdır. Fowler'in (1992) "İman Gelişim Teorisi"ne göre ergenlik dönemi, inanç ve değerlerin tam manasıyla netleşmediği dönemdir. Erikson'un "Kişilik Gelişim Kuramı" ve "Kohlberg'in "Ahlâk Gelişimi Kuramı"na göre ergenlik dönemi, subjektif kimliğin ortaya çıktığı dönem olarak da bilinir (Kuşat, 2006, s. 144).

Elde edilen sonuçlar ışığında, öğrencilerin yaş ile dindarlık düzeyleri arasında doğrusal değil eğrisel bir durum mevcuttur. Ayrıca örneklemin yaş düzeyleri 13-18 arasındadır. Elde edilen verilerde geniş bir yaş grubu aralığı mevcut olmadığı için, bu yaş grubunun dindarlık düzeylerini diğer yaş gruplarındaki bireylerin dindarlık düzeyleri ile karşılaştırmak doğru değildir.

5.1.3. Okul Türü ve Dindarlık

Hipotez 3'te; "*Öğrencilerin dindarlık puanlarının okul türü değişkenine göre farklılaşacağı (a) ve bu farklılaşmanın tüm lise türleri arasında olacağı (b)*" öngörülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, genel liselerde, meslek ve imam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin dindarlık puanları istatistiksel olarak 0.01 düzeyinde farklılaşmıştır. Bu farklılaşmanın genel lise ile meslek lisesi, genel lise ile imam-hatip lisesi ve meslek lisesi ile imam-hatip lisesi ikili grupları arasında olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, 3a ve 3b hipotezlerini desteklemiştir. Cohen (1974), Bayyigit (1989), Beit-Hallahmi & Argyle (1997), Kula (2001), Hayta (2002), Kınter (2002), Arslan (2006), Yapıcı (2006), Hill (2011) gibi birçok araştırmacının elde ettiği bulgulara göre, daha önce din eğitimi alan veya din eğitimi verilen okullarda eğitim-öğretim gören öğrencilerin daha dindar oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yapıcı'ya (2013, s. 267) göre yüksek din eğitimi alan öğrencilerin diğer öğrencilere göre dinin günlük hayata etkilerini daha fazla hissetmeleri ve dinî ritüelleri (namaz kılma, oruç tutma, dua etme vb.) yerine getirme düzeylerinin yüksek olması beklenen bir durumdur. Elde edilen sonuçlar ışığında imam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin dindarlık puanlarının diğer öğrencilere göre yüksek olmasının nedeni "aldıkları dinî eğitimin ve dinî bilgi düzeylerinin yüksek olması" şeklinde ifade edilebilir.

5.1.4. Gelir Düzeyi ve Dindarlık

Öğrencilerin dindarlık puanlarının aile gelir düzeyleri değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan analizde, gruplar arasında bir farklılaşma meydana gelmiştir [$\chi^2=8.971$, $p<0.05$]. Farklılaşmanın hangi gelir grupları arasında olduğunu öğrenmek için yapılan Mann-Whitney U testinde, 1500 TL altı ile 1500-3000 TL arası ve 1500 TL altı ile 3000 TL üstü ikili grupları arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, 4a ve 4b hipotezlerini desteklemiştir.

Sürekli değişken olarak kabul edilen gelir düzeyi değişkeni ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir [$r=-0.089$, $p<0.01$]. Gelir düzeyi gruplarına bakıldığında, en dindar olanların gelir düzeyleri 1500 TL altı olanlardır. Bunu, gelir düzeyleri 1500-3000 TL arası ve 3000 TL üstü olan grup takip etmektedir. Bu sonuçlara göre gelir düzeyi değişkeni ile dindarlık arasında zıt yönde bir ilişki mevcuttur.

Türkiye'de yapılan bazı araştırmalarda, "orta ve "alt" tabakada olanların daha dindar olduğu görülmektedir (Köktaş, 1993; Acar, Yıldırım & Ergene, 1996; Günay,

1999; Kula, 2001; Topuz, 2003; Onay, 2004; Yapıcı, 2006; Koç, 2010; Yapıcı, 2013). Bu araştırmalardan elde edilen bulgular araştırma verilerimizle örtüşmektedir. Yapıcı (2013, s. 257-258), sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanların daha fazla dindar olmasını yedi sebeple açıklamaktadır: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduktan sonra İslâm dininin elit ve entelektüel kesim yerine gelir düzeyi düşük olanlar tarafından sahiplenilmeye çalışılması (1); Türkiye'de rasyonalizm, pozitivizm ve sekülerizmin yaygınlaşmasıyla birlikte modernleşme sürecine giren üst-sosyo ekonomik kesimlerin aldıkları eğitimin de etkisiyle dine karşı ilgisiz tavır sergilemesi (2); "üst" gelir grubunda yer alanların dinî yaşama ilgisiz olması, yani zenginlerin içinde bulunduğu sosyal çevrenin dine daha az önem vermesi ve bunun sonucunda zengin kesimin bu sosyal çevreden etkilenmesi (3); gelir düzeyi "orta" ve "alt" olanların geleneksel değerleri daha fazla önemsemesi, yani gelir düzeyi düşük olanların çocuklarına daha fazla dinî değerlere atıfta bulunması ve bunun sonucunda çocukların dinî inaç ve ibadetleri farkında olmadan öğrenmesi (4); sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olanların dünya görüşlerinin içsel ve manevî gerekçelerden değil, dışsal ve pragmatik sebeplerden beslenmiş olması (5); küreselleşme ve tüketim kültürünün bereberinde getirdiği sosyal statü ve saygınlık kazanma duygusunun dinî kimlik hatlarını zayıflatması (6); "alt ve "üst" gelir grubunda bulunanların yaşadıkları mutsuzluk ve fakirlikle başa çıkmak için dinî inançlara daha sıkı sarılması (7).

Türkiye'de her ne kadar yapılan bazı empirik araştırmaların bulguları araştırma verilerimizle örtüşse de, araştırma verilerimizle örtüşmeyen araştırmalar da vardır. Mesela Kımtır'ın (2008, s. 190) 632 üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada, gelir düzeyi bakımından ailelerinin zengin olduğunu ifade eden öğrencilerin dinî inançları benimseme ve dinî pratikleri yerine getirme düzeyleri diğer gruplara göre daha yüksek bulmuştur. Apaydın (2013, s. 124) dört farklı gelir grubu ile ilgili elde ettiği verilerde, gelir düzeyi 500-1500 TL arası olan katılımcıların dinî tutum puan ortalamaları, gelir düzeyi 500 TL'den az olan katılımcıların dinî tutum puan ortalamalarından daha yüksek; gelir düzeyi 1500-2500 TL arası olan katılımcıların dinî tutum puan ortalamaları, gelir düzeyi 2500-3500 TL arası olan katılımcıların dinî tutum puan ortalamalarından daha düşük bulmuştur.

Elde edilen sonuçlar ışığında, gelir düzeyi 1500 TL altı olan katılımcıların dindarlık düzeyleri en yüksektir. Ayrıca dindarlık puanları gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Farklılaşma 1500 TL altı ile 1500-3000 TL arası ve 1500 TL altı ile 3000 TL ikili grupları arasında olmuştur. Bu sonuçlara göre,

"öğrencilerin dindarlık puanları aile gelir düzeyi değişkenine göre farklılaşacağı, bu farklılaşmanın, gelir düzeyi '1500 TL altı ile 3000 TL üstü, 1500 TL altı ile 1500-3000 TL arası ve 3000 TL üstü ile 1500-3000 TL' ikili grupları arasında olacağı ve dindarlık ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olacağını" öngören hipotezler (4a, 4b ve 6a) desteklenmiştir. Sosyo-ekonomik seviyesi düşük olanların dindarlık düzeylerinin yüksek olması, araştırmanın yapıldığı Şanlıurfa bölgesinin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısıyla ilişkili olabileceği gibi örneklemin yaşı, eğitim-öğretim düzeyi, aile yapısı vb. değişkenler de etkili olabilir.

5.1.5. Din-Önem Düşüncesi ve Dindarlık

Hipotez 7'de; "Öğrencilerin dindarlık puanları din-önem değişkenine göre farklılaşacağı (a)" belirtilmişti. Elde edilen bulgulara göre, dinin kendisi için "çok önemli" olduğunu ifade edenlerin dindarlık puan ortalamaları, dinin kendisi için "önemli" olduğunu ifade edenlerin dindarlık puan ortalamalarından daha yüksektir. Ayrıca öğrencilerin dindarlık puanları din-önem düşüncesi değişkenine göre farklılaşmaktadır. Bu sonuçlara göre ilgili hipotez (7a) doğrulanmıştır. Kalgı ve Yılmaz (2017, s. 385) 420 lise öğrencisi ile yaptığı çalışmada, dini kendisi için "çok önemli" olduğunu belirtenlerin daha dindar oldukları ve dindarlık puanlarının din-önem değişkenine göre farklılaştığı bulgusunu elde etmiştir. Yine Kayıklık (2003, s. 164) yaşları 40 ile 94 arasında değişen 394 kişi ile yaptığı çalışmada benzer sonuca ulaşmıştır. Hem Kalgı ve Yılmaz'ın (2017) hem de Kayıklık'ın (2003) elde ettiği sonuçlar, araştırmanın bu bulgusunu desteklemektedir.

Dinin kendisini için "çok önemli" ve "önemli" olduğunu belirtenlerin dindarlık düzeylerinin daha yüksek olması beklenmektedir. Böyle bir durum, kişinin bilişsel ve davranışsal tutarlılığı açısından da önemlidir (Kayıklık, 2003, s. 208). Çünkü bir kişi hem dinî değerleri kendisi için önemli görüyorsa hem de dinin gerekliliklerini yerine getirmiyorsa bu kişi kendi iç dünyasında çelişkiler yaşıyordur denilebilir.

5.1.6. Öznel Dindarlık Algısı ve Dindarlık

Hipotez 8'de; "Öğrencilerin dindarlık puanlarının öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşacağı (a) ve bu farklılaşmanın, 'hiç dindar değil-biraz dindar, hiç dindar değil-çok dindar, biraz dindar-dindar, dindar-çok dindar' ikili grupları arasında olacağı (b)" öngörülmekteydi. Elde edilen bulgulara göre, kendisini "çok

dindar" olarak tanımlayanların genel dindarlık puan ortalamaları ($\bar{x}=234.25$) en yüksek bulunmuştur. Ayrıca dindarlık puanları öznel dindarlık algısı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Farklılaşmanın hiç dindar değil-biraz dindar, hiç dindar değil-dindar, hiç dindar değil-çok dindar, biraz dindar-dindar, biraz dindar-çok dindar, dindar-çok dindar ikili grupları arasında olduğu belirlenmiştir.

Kendisini "çok dindar" ve "dindar" şeklinde tanımlayanların dindarlık puanlarının yüksek olması beklenen bir durumdur. Kayıklık'a (2003, s. 209) göre bir bireyin kendisini hem "dindar" olarak tanımlaması hem de dindarlık puanının düşük olması kendi içinde bir çelişki oluşturur. Bununla birlikte dinî bir kimliğe sahip olan insanların dinin etkisini daha fazla hissetmeleri ve bu kişilerden dinin gerekliliklerini daha fazla yerine getirmeleri beklenir (Peek, 2005, s. 223; Yapıcı, 2013, s. 270). Çünkü dinî bir kimliğe sahip olmak demek aynı zamanda bu kimliğin sürekliliğini sağlamak için belli düzeyde bir dinî tutum ve davranışa sahip olmak demektir (Yapıcı, 2016). Kendisini "hiç dindar değil" şeklinde tanımlayanların dindarlık puanları en düşük çıkmıştır. Bu sonuç normal karşılanmalıdır. Çünkü kişi kendisini "hiç dindar değil" şeklinde tanımlıyorsa o kişinin dindarlık ölçeğinden yüksek puan almaması normal bir durumdur. Fakat bir kişi kendisini "hem dindar değil" şeklinde tanımlıyor hem de dindarlık ölçeğinden yüksek puan alıyorsa o kişi, din ve dindarlık kavramlarıyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı söylenebilir.

Elde edilen sonuçlar ışığında, katılımcıların %71.1'i kendilerini "dindar" ve "çok dindar" şeklinde tanımlamışlardır. Kendisini "çok dindar" şeklinde tanımlayanların dindarlık puan ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca dindarlık puanları öznel dindarlık algısı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Farklılaşma hiç dindar değil-biraz dindar, hiç dindar değil-dindar, hiç dindar değil-çok dindar, biraz dindar-dindar, biraz dindar-çok dindar, dindar-çok dindar ikili grupları arasında olmuştur. Bu sonuçlara göre, *"öğrencilerin dindarlık puanlarının öznel-dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşacağı (a) ve bu farklılaşmanın, 'hiç dindar değil-biraz dindar, hiç dindar değil-çok dindar, biraz dindar-dindar, dindar-çok dindar' ikili grupları arasında olacağı (b)"* öngören hipotezler (8a ve 8b) desteklenmiştir.

5.2. Kişilik İle İlgili Tartışma ve Yorum

Genel anlamda sosyo-psikolojik bir varlık olan her insanın kişiliği eşsiz ve biriciktir (Allport, 1960, s. 5; Triandis, 2002, s. 908). Allport'a (1937a, s. 24) göre

kişiliğin eşsiz ve biricik olması psikologların, sosyologların, tarihçilerin ve daha birçok alanda çalışan araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bazı araştırmalarda kişilik konusu teorik olarak çalışılırken (Smith & Vetter, 1982; Hall & Lindzey, 1978; Buscaglia, 1987; Reich, 2010; Jung, 2015), bazı araştırmalarda ise kişilik konusu empirik olarak çalışılmıştır (Brown, 1946; Köknel, 1985; Brown, 1994).

Araştırmanın bu bölümünde, hem katılımcıların kişilik genel uyum puanlarının bazı değişkenlere (cinsiyet, yaş, gelir, okul türü, din-önem ve öznel dindarlık) göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmiş hem de yaş ve gelir düzeyi değişkenleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir.

5.2.1. Cinsiyet ve Kişilik

Hipotez 9'da; "*Erkeklerin genel uyum puan ortalamalarının kadınlara göre daha yüksek (a) ve kadınlar ile erkeklerin genel uyum puanları arasında farklılaşma olacağı (b)*" ileri sürülmüştü. Elde edilen bulgulara göre, kadınların genel uyum puan ortalamaları 86.65 ve erkeklerin genel uyum puan ortalamaları 87.91 bulunmuştur. Bununla birlikte kadınlar ile erkeklerin genel uyum puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını öğrenmek için yapılan bağımsız t-testinde, iki değişken arasında anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. Bu sonuçlara göre 9a ve 9b hipotezleri doğrulanmıştır. Kişilik ile ilgili pek çok araştırmada, cinsiyet değişkeni sıklıkla kullanıldığı için bu konudaki araştırmaların bazılarında kadın ve erkeklerin genel uyum puanları arasında anlamlı farklılaşma olurken, bazılarında ise anlamlı bir farklılaşma meydana gelmemektedir (Yapıcı, 2013, s. 263). Aktaş (1997, s. 109); Köksal (2000, s. 103); Buddeberg-Fischer, Klaghofer, Abel, Buddeberg (2003, s. 537); DüNDAR, Yapıcı ve Topçu (2008, s. 178) gibi birçok araştırmacı yaptıkları araştırmalarda erkeklerin genel uyum düzeylerinin kadınlara göre daha iyi olduğu ve genel uyum puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Fakat Ceyhan (2000, s. 50); Arntén, Jansson ve Archer (2008, s. 17) gibi bazı araştırmacılar elde ettikleri bulgulara göre, erkeklerin kadınlara oranla kişisel ve sosyal uyum düzeylerinin daha iyi olduğu ve uyumun erkeklerin lehine farklılık gösterdiği bulgusunu elde etmiştir. Erkeklerin kadınlara oranla daha iyi bir kişilik uyumu göstermelerinin sebebi, erkek egemen toplumlarda kadınların daha fazla baskı görmelerinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Ökten (2009, s. 311) "Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni" başlığı ile

yaptığı araştırmada ataerkil toplumlarda kadının konumunun, büyük oranda geleneksel rol ve statüler tarafından belirlendiğini ve kadınların "ev hanımı" ve "analık" rolleri ile özel alanlara sıkıştırılarak daha çok baskı gördüğünü tespit etmiştir.

5.2.2. Yaş ve Kişilik

Hipotez 10'da; "*Öğrencilerin genel uyum puan ortalamalarının yaş değişkenine göre farklılaşacağı (a) ve farklılaşmanın 13-18, 14-17, 13-17 ve 13-16 yaş düzeyleri arasında olacağı (b)*" öngörülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, genel uyum puan ortalamalarını en yüksek 15 yaşındakiler ($\bar{x}=87.78$) oluşturmaktadır. Sürekli değişken olarak kabul edilen yaş ile kişilik genel uyum puan ortalamaları arasında doğrusal değil eğrisel bir durum mevcuttur. Bununla birlikte öğrencilerin genel uyum puanları yaş değişkenine göre farklılaşmamaktadır [$F_{(5-917)}=0.890$, $p=0.487$]. Bu sonuçlara göre ilgili hipotezler (10a ve 10b) doğrulanmamıştır.

Sürekli değişken olarak kabul edilen yaş değişkeni ile genel uyum ve genel uyumun alt boyutlarından [KU(KG, DK, NE, PB) ve SU (Aİ, Sİ, SN, AE)] herhangi birisiyle anlamlı bir ilişki olup olmadığını görmek için korelasyon testi yapılmış, sadece yaş değişkeni ile sosyal uyum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre ilgili hipotezler (13a ve 13b) doğrulanmamıştır. Savi (2008, s. 101) 389 kişi ile yaptığı araştırmada, katılımcıların yaş düzeyleri arttıkça kişilik olarak daha fazla davranışsal sorunlar yaşadığını bulmuştur. Benzer şekilde Noyan ve Sertel-Berk (2007, s. 41) yaş aralığı 13-17 arasında değişen 103 öğrenci ile yaptıkları bir araştırmada, yaş ile dışa dönüklük arasında herhangi bir ilişki olmadığı, fakat korelasyon yönünün negatif olduğu bulgusunu elde etmiştir. Hem Savi (2008) hem de Noyan ve Sertel-Berk'in (2007) yaş ve kişilik ile ilgili elde ettiği bulgulara göre, öğrencilerin yaş düzeyleri arttıkça kişilik genel uyum puanlarında bir düşüş meydana gelmektedir.

5.2.3. Okul Türü ve Kişilik

Hipotez 11'de; "*İmam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin genel uyum puan ortalamalarının diğer liselerde okuyan öğrencilere göre daha yüksek olacağı (a), kişilik genel uyum puanları lise türü değişkenine göre farklılaşacağı (b) ve farklılaşmanın imam-hatip lisesi ile genel lise ve imam-hatip lisesi ile meslek lisesi arasında olacağı (c)*" öngörülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, genel liselerin kişilik genel uyum puan ortalamaları 87.74, imam-hatip liselerinin 87.37 ve meslek liselerinin ise 85.66'dır.

Farklı okullarda öğrenim gören öğrencilerin genel uyum puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını öğrenmek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinde, gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma görülmüştür [$F_{(2-802)}=4.497$, $p<0.05$]. Farklılaşmanın, genel lise ile meslek lisesi arasında olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, 11b hipotezini tamamen ve 11c hipotezini ise kısmen desteklemiştir.

İmam-hatip liselerinin kişilik genel uyum puan ortalamalarının daha yüksek olması öngörülmekteydi. Fakat bu öngörü ile ilgili kurulan hipotez (11a) doğrulanmamıştır. İmam Hatip Lisesi (İHL) öğrencilerinin genel uyum puanlarının düşük olmasının sebebi, öğrencilerin Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi (TEOG) başarısı ile ilgili olduğu söylenebilir (Çelik, 2015, s. 291). Aşlamacı ve Eker (2017, s. 173) yarı yapılandırılmış görüşme yöntemine dayalı yaptıkları araştırmada, velilerin çoğunluğunun öğrencilerine dinî değerler kazandırmaktan ziyade onları akademik başarı beklentisi ve çaresizlik gibi sebeplerle imam-hatip liselerine gönderdiklerini ifade etmiştir. Yılmaz (2017, s. 126) yaptığı bir araştırmada, liselere yerleştirme sınavında en yüksek puanı alan öğrencilerin genel liseleri, en düşük puanı alan ve hiçbir okula yerleşemeyen öğrencilerin ise meslek liselerini tercih ettiğini tespit etmiştir.

İmam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin kişilik genel uyum puanlarının düşük olmasında okul başarısı yanında başka etkenler de vardır. Bireyin yaşadığı sosyo-kültürel yapı, ikametgâhı, aile yapısı, geçmiş eğitim-öğretim yaşantısı gibi birçok etken bu durum üzerinde etkili olabilir. Mesela, içten, demokratik, değerli görülen, güvenilen, sorumluluk verilen bir aile içinde büyüyen çocuklarda daha sağlıklı bir kişilik gelişmesi beklenir. Benzer şekilde demokratik, hoşgörülü ve sıcak bir ortamda eğitim-öğretim gören bir bireyin kişiliğinin olumlu yönde gelişmesi öngörülür. Bununla birlikte okullarda verilen eğitimin kalitesinin ne düzeyde olduğu ve bu eğitimin sosyal hayatla ne kadar ilişkilendirildiği araştırılmaya değer bir konudur.

Sonuç olarak, genel liselerde okuyan öğrencilerin genel uyum puanları daha yüksek bulunmuş ve öğrencilerin genel uyum puanları okul türü değişkenine göre farklılaşmıştır. Farklılaşma ise genel lise ile meslek lisesi arasında olmuştur. Böyle bir bulgunun elde edilmesi araştırmanın yapıldığı örneklemle ilişkili olabilir. Farklı sosyo-demografik yapıya sahip örneklemle araştırma yapıldığında başka sonuçların elde edilmesi muhtemeldir.

5.2.4. Gelir Düzeyi ve Kişilik

Hipotez 12'de; "*Farklı gelir gruplarında bulunan öğrencilerin genel uyum puanlarının istatistiksel olarak farklılaşacağı (a) ve farklılaşmanın 1500 TL altı ile 3000 TL üstü gruplar arasında olacağı (b)*" belirtilmişti. Elde edilen bulgulara göre, aile gelir düzeyleri 3000 TL üstü olan öğrencilerin genel uyum puanları diğer gruplara göre yüksek çıkmıştır. Bununla birlikte genel uyum puanları aile gelir düzeyi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. [$F_{(2-921)}=4.139$, $p<0.05$]. Bu farklılaşma, gelir düzeyi 1500 TL altı ile 3000 TL üstü gruplar arasında olmuştur. Bu sonuçlara göre ilgili hipotezler (12a ve 12b) doğrulanmıştır.

Öğrencilerin gelir düzeyi ile kişilik özellikleri arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığı, bir ilişki varsa ilişki yönünün hangi yönde olduğunu tespit etmek için yapılan korelasyon analizinde, öğrencilerin aylık gelir düzeyleri ile kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, sosyal ilişkiler, kişisel uyum ve genel uyum düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken; öğrencilerin aylık gelir düzeyleri ile nevrotik eğilim, psikotik belirtiler, sosyal normlar, anti-sosyal eğilimler ve sosyal uyum düzeyleri arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuçlara göre 14a no'lu hipotez büyük oranda doğrulanmış, 14b no'lu hipotez ise doğrulanmamıştır.

Yapılan literatür taramasında araştırmanın bu verisini destekleyen birçok araştırmaya ulaşılmıştır. Tunç ve Aliyev (2015, s. 957) lisansüstü düzeyinde eğitim gören 915 kişi ile yaptıkları araştırmada, katılımcıların gelir düzeyi yüksek olanların psikotik ve nevrotik puanlarının daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Tatlılıoğlu (2014, s. 958) yaptığı araştırmada, gelir düzeyi 2000 TL üstü olanların nevrotizm düzeylerinin gelir düzeyi 0-500 TL arasında olanlara göre daha düşük olduğunu bulmuştur. Kağıtçıbaşı (1972, s. 104-105); Yeşilyaprak (1993, s. 6); Aral ve Başar (1998, s. 10); Apaydın (2001, s. 156); Olsson ve Dahl (2012); Bektaş, Yazıcı ve Altun (2013); Boyce, Wood, Powdharee (2013, s. 295); Ha ve Kim (2013, s. 349); Öztunç, Bilge ve Bilge (2015, s. 74); Ayaş, Gacar ve Nacar (2017, s. 516) gibi birçok araştırmacı farklı sosyo-demografik yapıya sahip kişiler ile yaptıkları araştırmalarda, gelir düzeyleri "*orta*" ve "*yüksek*" olanların kişilik olarak daha iyi uyum gösterdiklerini tespit etmiştir. Gerek kişiliğin çok yönlü bir kavram olması gerekse de örneklemin sosyo-demografik değişkenlerinden kaynaklı olarak böyle bir sonuç elde edilmiş olabilir. Her ne kadar kişilik problemlerini azaltmada sosyo-ekonomik durum etkili bir faktör olsa da, kişiliği

etkileyen başka faktörlerin de (cinsiyet, yaş, modern hayat algısı, tüketim kültürü, anne-baba eğitim durumu vb.) olabileceği düşünülmelidir.

Sonuç olarak, katılımcıların gelir düzeyleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilişki olmasını öngören hipotezlerin büyük oranda desteklenmesi, bireylerin sosyo-ekonomik düzeyleri iyileştirildiğinde kişilik uyumlarında da bir iyileşme olacağı söylenebilir. Bununla birlikte başka araştırmaların verileri incelendiğinde düşük gelirin, kişilik bozukluğu için bir risk faktörü oluşturduğu görülmektedir (Öztunç, Bilge & Bilge, 2015). Bu sebeple daha iyi bir kişilik uyumu için 'sosyo-ekonomik durum önemli bir faktördür' şeklinde yorum yapılabilir.

5.2.5. Din-Önem Düşüncesi ve Kişilik

Hipotez 15'de; "*Öğrencilerin genel uyum puanlarının din-önem değişkenine göre farklılaşacağı (a)*" öngörülmekteydi. Elde edilen sonuçlara göre, dinin kendisi için "çok önemli" olduğu şeklinde ifade edenlerin genel uyum puan ortalamaları daha yüksektir. Bununla birlikte öğrencilerin genel uyum puanları din-önem düşüncesi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir [$t_{(907)}=-0.128$, $p=0.898$]. Bu sonuçlara göre ilgili hipotez (15a) desteklenmemiştir.

Kişilik genel uyum puanlarının din-önem değişkenine göre farklılaşmaması, analize sadece dinin kendisi için "çok önemli" ve "önemli" olduğu şeklinde ifade edilen değişkenlerin sokulmasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca 931 kişilik örneklem grubundan 909 tanesi dinin kendisi için "çok önemli" ve "önemli" olduğunu ifade etmiştir. Bu sonuç örneklemin yaklaşık olarak %98'ine denk gelmektedir. Bu kadar büyük bir oranda farklılaşmanın olmaması normal karşılanmalıdır. Farklılaşmanın olmamasının bir başka sebebi de örneklemin sosyo-demografik yapısından kaynaklanmış olabilir. Farklı sosyo-demografik özelliklere sahip örneklem ile araştırmalar yapıldığında farklı sonuçlar elde edilmesi mümkündür. Bununla birlikte anlamlı farklılaşmanın meydana gelmemesinin bir diğer sebebi de dine verilen önem düzeyinin ve alınan dinî eğitimin pratik hayata fazla yansıtılmaması ile ilgili olabilir.

5.2.6. Öznel Dindarlık Algısı ve Kişilik

Hipotez 16'da; "*Öğrencilerin genel uyum puanlarının öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşacağı (a) ve bu farklılaşmanın hiç dindar değil-çok dindar ve hiç dindar değil-dindar ikili grupları arasında olacağı (b)*" öngörülmekteydi. Elde

edilen bulgulara göre, kendisini "biraz dindar" şeklinde tanımlayanların genel uyum puan ortalamaları 87.39, kendisini "dindar" şeklinde tanımlayanların genel uyum puan ortalamaları 87.06, kendisini "çok dindar" şeklinde tanımlayanların genel uyum puan ortalamaları 86.80 ve kendisini "hiç dindar değil" şeklinde tanımlayanların genel uyum puan ortalamaları 86.36'dır. Öğrencilerin genel uyum puanlarının öznel dindarlık algısı değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinde, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir [$F_{(3-925)}=0.243$, $p= 0.867$]. Bu sonuçlara göre ilgili hipotezler (16a ve 16b) doğrulanmamıştır.

Kartopu (2013, s. 641) çeşitli fakültelerde öğrenim gören 279 kişi ile yaptığı araştırmada, kendilerini "dindar" ve "çok dindar" şeklinde tanımlayanların kişilik olarak daha uyumlu olduğunu tespit etmiştir. Wilde ve Joseph (1997, s. 899); Lewis (1999, s. 112); Bahadır (2002a, s. 117-118); Heningsgaard ve Arnau (2008, s. 706); Abdel-Khalek (2013, s. 150) gibi birçok araştırmacı yaptıkları araştırmalarda elde ettikleri bulgulara göre, dindarlığın kişilik üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Fakat yapılan başka araştırmalarda, din ile kişilik arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir (Mehmedoğlu, 2004, s. 154; Gürses, 2006, s. 99). Dinin kişilik üzerinde pozitif veya negatif etkisinin olma sebebi kişilerin sahip oldukları demografik, sosyolojik, psikolojik, kültürel gibi farklı etkenlerle ilişkili olduğu söylenebilir (Nachtwey & Tessler, 2002; Thompson, 1989).

5.3. Dindarlık-Kişilik İlişkisi İle İlgili Tartışma ve Yorum

Araştırmanın bu bölümünde dindarlık ile genel uyum ve genel uyumun alt boyutları arasındaki ilişki irdelenecektir. Ayrıca araştırmada elde edilen bulgular, konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmaların bulgularıyla karşılaştırılacaktır.

5.3.1. Dindarlık ve Kendini Gerçekleştirme

Hipotez 17'de; "*Öğrencilerin dindarlık ile kendini gerçekleştirme düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olacağı*" öngörülmekteydi. Elde edilen bulgulara göre, dindarlık ile kendini gerçekleştirme arasında hesaplanan korelasyon katsayısı 0.059 bulunmuştur. Anlamlılık için hesaplanan hata düzeyine bakıldığında bu oran %7 seviyesindedir ve istenen değerin üstündedir. Yani dindarlık ile kendini gerçekleştirme arasında anlamlı bir ilişki yoktur [$r=0.059$, $p=0.073$]. Her ne kadar iki

değişken arasındaki ilişki pozitif yönlü olsa da, bu durum anlamlılık arz etmediği için 17 no'lu hipotez doğrulanmamıştır.

Türkiye'de dindarlık ve kendini gerçekleştirme ile ilgili ulaşabildiğimiz ilk araştırma Özdoğan (1995) tarafından yapılmıştır. Özdoğan (1995, s. 83) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan 383 öğrenci ile yaptığı araştırmada, öğrencilerin dinî yaşantılarının kendini gerçekleştirme düzeylerine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Özdoğan'ın (1995, s. 107-114) diğer bulguları incelendiğinde hafız olmayanların hafız olanlara, meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilerin imam-hatip lisesinde öğrenim gören öğrencilere ve babası din görevlisi olmayan öğrencilerin babası din görevlisi olan öğrencilere oranla kendini gerçekleştirme düzeyleri daha yüksektir.

Gürses (2001, s. 126, 148), iç/dış güdümlü dindarlık ile kendini gerçekleştirmenin bir unsuru olan denetim odağı arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmada, içgüdümlü dindarların hem içten hem de dıştan denetimli olma eğiliminde oldukları, inançsızların daha çok dıştan denetimli oldukları, dışgüdümlü dindarlık ve inançsızlığın dıştan denetimlilikle arasında bir ilişki olduğu ve içgüdümlü dindarların inançsızlardan; inançsızların da dışgüdümlü dindarlardan daha içten denetimli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Korelasyon yöntemiyle 239 yüksek lisans öğrencisi ile bir araştırma yapan Ayten (2005/2, s. 200), dindarlık ile kendini gerçekleştirme arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir. Fakat Ayten (2005/2, s. 200-202), dindarlığın etki boyutu ile kendini gerçekleştirmenin kendini kabul boyutu ve bilgi-ibadet boyutu ile kendini gerçekleştirmenin bir boyutu olan duygusal bakımdan açık olma arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Bununla birlikte dindarlığın bilgi-ibadet boyutu ile zamanı değerlendirme, bilgi-ibadet boyutu ile varoluşsal bir hayat sürme ve dindarlığın tecrübe boyutu ile kendini gerçekleştirmenin bir özelliği olan kendine saygı boyutu arasında pozitif yönde bir ilişki bulmuştur. Göcen (2005, s. II) Uludağ üniversitesinin 402 öğrencisi ile anket yöntemine dayalı yaptığı araştırmada, içgüdümlü dinî yönelime sahip olmakla insanın kendini gerçekleştirmesi arasında olumlu ve yüksek düzeyde bir ilişki bulmuştur. Bununla birlikte içgüdümlülük arttıkça dindarlık artmakta, dışgüdümlü bireylerde dışgüdümlülük arttıkça kendini gerçekleştirme düzeyinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'de yapılan başka bir araştırmada, iç güdümlü dindarlıkla kendini gerçekleştirme arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir (Gürses, 2010, s. 165).

Dindarlık ve kendini gerçekleştirme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Öğrencilerin dindarlık düzeyleriyle kendini

gerçekleştirme arasında pozitif yönde ilişki gösteren araştırmalar (Mami ve diğerleri, 2014, s. 258-259; Shafaei ve diğerleri, 2014; Kamath & Ashok, 2015, s. 351) olduğu gibi negatif yönde ilişki gösteren araştırmalar (Hijele, 1975; Ivtzan ve diğerleri, 2011) da mevcuttur. Bu farklılığın sebebinin deneklerin sosyo-demografik yapısı ve dindarlık algılarıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Çünkü olumsuz bir Tanrı algısına ya da dogmatik veya fanatik dindarlık algısına sahip olan bir kişiden kendini gerçekleştirmesi beklenemez (Benson & Spilka, 1973; Dınvar, 2011; Koç, 2011). Maslow'a göre kendini gerçekleştirmiş bir birey, gerçeği, kendini ve başkasını olduğu gibi kabul eder, hayata olumlu bakar, insanları olduğu gibi kabul eder, çevresinin farkındadır ve savunucu değildir (Cüceloğlu, 2013, s. 429). Bununla birlikte kendini gerçekleştirmiş bir bireyden cömert, adil olma, çalışkanlık, hoşgörölü, insancıl olma gibi olumlu davranışları yerine getirmesi beklenir. Kur'an'ın birçok ayetinde bu davranışlar teşvik edilir (Muhammed, 47/38, İsrâ, 17/29, Âl-i İmrân, 3/180, Nisa, 4/37, Tevbe, 9/76, Nisa, 4/135, A'raf, 7/181, Maide, 5/8, Hadid, 57/25, Bakara, 2/52, Bakara, 2/182).

Bu bilgiler ışığında, her ne kadar dindarlık ile kendini gerçekleştirme arasında pozitif yönde bir korelasyon bulunsa da bu durum anlamlılık için yeterli değildir. Bu sonuca göre 17 no'lu hipotez doğrulanmamıştır. Özdoğan (1995), Ayten (2004); Gürses (2010), Kamath ve Ashok (2015) gibi birçok araştırmacı yaptıkları araştırmalarda elde ettiği sonuç, bu araştırmanın verisini desteklemektedir.

Araştırma bulgumuzda dindarlık ile kendini gerçekleştirme arasında anlamlı bir ilişkinin olmaması; seküler bakışın veya bilincin yaygınlaşması (Berger, 2015, s.33), modern dünyanın bireyselliği dayatma düşüncesinin dinin temel değerleriyle çatışması (Yapıcı & Kalgı, 2018, s. 142), dinî inanç ve ibadetlerin yerini nasıl giyinmeyelim, nasıl beslenmeliyim, nasıl davranmalıyım gibi soruların yer alması (Giddens, 2014, s. 28), geleneksel dinî kimliğin yerine seküler nitelikli milliyetçi ve ulusal kimliğin yaygınlaşması ve bunun sonucunda gençlerde dinî inanç ve değerlerin zayıflaması (Hökelekli, 2002, s. 14) gibi birçok etken bunda etkili olmuş olabilir.

5.3.2. Dindarlık ve Duygusal Kararlılık

Hipotez 18'de; "*Öğrencilerin dindarlık ile duygusal kararlılık düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olacağı*" öngörülmekteydi. Elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin dindarlık ile duygusal kararlılık düzeyleri arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir [$r=0.034$, $p=0.307$]. Çünkü anlamlılık düzeyi için hesaplanan hata oranı,

yaklaşık olarak %31'dir. Bu hata oranı oldukça büyüktür ve ilişkinin kabul edilebilmesi için istenen düzeyin çok üstündedir. Bu sonuçlara göre 18 no'lu hipotez doğrulanmamıştır.

Dinin duygu üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ifade edilir. Özgüven'e (1992, s. 18) göre olumlu duyguya sahip bireylerin özsaygısı yüksek, sakin, huzurlu ve kaygı düzeyleri düşüktür. Yapıcı (2013, s. 277), yaptığı araştırmada Allah'ın varlığını iç dünyalarında güçlü bir şekilde hissedenlerin özsaygılarının yüksek ve depresyon düzeylerinin ise düşük olduğunu tespit etmiştir. Agrawal ve Kehksha (2015) yaşları 12-18 arasında değişen ve tamamı erkek olan 50 kişi ile yaptıkları araştırmada, dindarlık ile duygusal kararlılık arasında pozitif yönde bir ilişki bulmuştur. Joshi ve diğerleri (2008, s. 350); McCullough ve diğerleri (2003, s. 984); Turan (2009) yaptıkları araştırmalarda, dinin duygu üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Yukarıda verilen araştırmalarda genellikle dinin duygularla olumlu ilişkisini ele alan araştırmalar yer almıştır. Dinin duygularla pozitif ilişkisi olduğunu tespit eden araştırmalar olduğu gibi negatif ilişkisinin olduğunu tespit eden araştırmalar da vardır (Holm, 1994; Delbridge ve diğerleri, 1994; Paloutzian, 1996; Post, 1998). Baynal (2015) yaşları 21-60 arasında değişen 300 yetişkin birey ile yaptığı bir araştırmada, dindarlık ile özsaygı arasında negatif yönde bir ilişki bulmuştur. Sheikholeslami vd.'nin (2012, s. 2414) 100 yaşlı birey ile yaptıkları araştırmada, katılımcıların dindarlık düzeyleri arttıkça daha çok yalnızlık duygusu yaşadıklarını ve dindarlıkla yalnızlık duygusu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Daha önceki araştırmalarda belirtildiği gibi din ile duygu arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Fakat bu araştırmada gerek pozitif gerekse negatif yönde herhangi bir ilişkinin tespit edilememesi oldukça manidardır. Gürses'e (2010, s. 169-170) göre dindarlık ile duygusal kararlılık arasında herhangi bir ilişki tespit edilememesi, bireyin dinî inaçları kendi hayatında önemli bir yere yerleştirememesi, Tanrı anlayışı veya algısı, din dışı olgular vb. etmenler etkili olabilir.

Dindarlık ile duygusal kararlılık arasında herhangi bir ilişkinin tespit edilememesinin bir diğer sebebi de araştırmanın yapıldığı örneklemin ortalama yaş düzeyiyle ilişkili olabilir. Örneklemin ortalama yaş düzeyi 15.45'tir ve bu dönem birey hayatında dini şüphelerin ve çalkantıların en yoğun yaşandığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemin yaşandığı dini şüphe ve çalkantılar neticesinde meydana gelen duygusal bunalımlar, suçluluk duygusunun ortaya çıkması, hayatın anlamını

kaybetme duygusu gibi bir dizi sorunlar ergenin güçlü bir din duygusunu yaşayamamasında etkili olmuş olabilir.

Tabiatı itibariyle normatif olan din, inanan bireylerin hayatını etkiler. Dinler, müntesiplerin hayatını birtakım emir ve yasaklarla şekillendirdiği gibi onların duyguları üzerinde de etkili olabilmektedir. Fakat inanan birey, dinin kendisine çizdiği sınırlar içinde kalamıyorsa veya bu sınırları kendi duygusuna ve düşüncesine göre çiziyorsa dinin, bireyin duygularını şekillendirmesi de beklenemez. Bu gibi etmenler, dinî yaşayış ile duygusal kararlılık arasında herhangi bir ilişkinin meydana gelmemesinde etkili bir faktör olarak yorumlanabilir.

Modernleşmenin üç sacayağı olan rasyonalizm, modernizm ve pozitivizm (Yapıcı, 2013, s. 257) bireylerin sadece günlük hayat ve toplumsal aidiyet ölçülerini değiştirmekle kalmamış, onların dinî algılamalarında ve dinî duygularında da köklü bir değişikliğe uğratmıştır (Yapıcı, 2012, s. 3; Kızılgeçit, 2016, s. 2481). Öyle ki duyguların ikincil plana atılıp aklın öne çıkarıldığı rasyonalist ve pozitivist bir eğitim sürecinden geçen ergenlerin dinî hayatla duygusal kararlılık düzeyleri arasında herhangi bir ilişki meydana gelmemesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

5.3.3. Dindarlık ve Nevrotik Eğilimler

Dinin bir saplantı nevrozu olduğunu iddia eden ilk kişi Freud'dur (2014b; Brown, 1994, s. 193). Freud'un dinin bir saplantı nevrozu olduğu iddiasından bu yana birçok araştırma yapılmış ve yapılan bu araştırmalar sonucunda üç farklı grup ortaya çıkmıştır (Gürses, 2010, s. 170). Bunlar;

1. Din ile nevrozizm arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ifade eden grup.
2. Din ile nevrozizm arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu ifade eden grup.
3. Din ile nevrozizm arasında herhangi bir ilişki olmadığını ifade eden grup.

Beit-Hallahmi ve Argyle'ye (1997, s. 192) göre bu üç grubun ortaya çıkma sebebi, araştırmaların yapıldığı dönemin sosyo-demografik, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik durumlarıyla ilişkilidir. Batson ve diğerleri (2017, s. 304), din ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi konu edinen 115 empirik araştırmadan 37 tanesinin dinin ruh sağlığıyla pozitif yönde, 47 tanesinin negatif yönde ilişki gösterdiğini ve 31 tanesinin ise herhangi bir ilişki göstermediğini tespit etmiştir. 13 empirik araştırmayı meta-analitik yöntemle inceleyen Saroglou (2002, s. 15), bu araştırmalardan elde ettiği bulgulara göre, din ile nevrozizm arasında herhangi bir ilişki tespit edememiştir. Yapılan

başka bir meta-analitik araştırmada dinin ruh sağlığını koruduğu, kişinin potansiyelini kullanmasını desteklediği ve o kişiyi risk davranışlarına karşı koruyucu bir faktör üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır (Yonker ve diğerleri, 2012, s. 310). Ayrıca dindarlık ile nevrozizm arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların bazılarında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiş (Taylor & MacDonald, 1998; Saroglou & Munoz-Garcia, 2008, s. 92; Francis, Pearson, Carter & Kay, 2010), bazılarında negatif yönde bir ilişki tespit edilmiş (Kenedy, 1998; Abdel-Khalek, 2010, s. 74; Lewis & Francis, 2014, s. 73) ve bazılarında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir (Schwab & Petersen, 1990, s. 340; Francis & Pearson, 1991, s. 60; Francis & Jackson, 2003; Saroglou & Fiasse, 2003, s. 25).

Türkiye'de dindarlık ile nevrozizm ilişkisi üzerine yapılan ilk empirik araştırma Gürses'e (2010) aittir. Gürses (2010, s. 173) dindarlık ile nevrozizm arasında pozitif yönde bir ilişki tespit etmiş, fakat dışgüdümlü dindarlık ile nevrozizm arasında herhangi bir ilişki tespit edememiştir. Gürsu (2011, s. 266) 1009 ergen ile yaptığı araştırmada katılımcıların dindarlık düzeyleri ile psikolojik sağlığın alt ölçekleri olan depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite (düşmanlık, öfke) puanları arasında negatif yönde bir ilişki bulmuştur. Yapılan başka araştırmalarda da dinin ruh sağlığı üzerinde koruyucu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Baynal, 2015, s. 203; Ayten & Sağır, 2014, s. 17; Ayten, Göcen, Sevinç & Öztürk, 2012, s. 76).

Bu araştırmada, öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile nevrozik eğilimleri arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur [$r=-0.094$, $p<0.01$]. Yani öğrencilerin dindarlık puanları arttıkça nevrozik eğilim puanlarında düşüş yaşanmaktadır. Bu sonuçlara göre, "*dindarlık ile nevrozik eğilimler arasında negatif yönde ve anlamlı ilişki olacağı*" öngörülen hipotez (19) doğrulanmıştır. Dindarlık ile nevrozik eğilimler arasında negatif bir ilişkinin olması beklenen bir sonuçtur. Çünkü dindar kişiliğe sahip olan bir bireyin daha sakin, huzurlu ve mutlu olduğu, daha az düzeyde içsel ve dışsal çatışma yaşadığı, daha az stres altında olduğu ve daha az nevrozik belirtiler gösterdiği söylenebilir (Gürses, 2010, s. 170-171).

5.3.4. Dindarlık ve Psikotik Belirtiler

Hipotez 20'de; "*Öğrencilerin dindarlık ile psikotik belirti puan ortalamaları arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olacağı*" ileri sürülmüştü. Elde edilen bulgulara göre, ergenlerin dindarlık düzeyleri ile psikotik belirtiler arasında 0.01

düzeyinde ve negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir [$r=-0.090$, $p<0.01$]. Bu sonuca göre, iki değişken arasında negatif yönde olması öngörülen hipotez (20) doğrulanmıştır.

Yapılan alanyazın taramasında dindarlık ve psikotik belirtiler ilişkisini inceleyen birçok araştırma tespit edilmiştir. Wilson (1998, s. 161-164) yaptığı literatür taramasında dinin psikozlar üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını, eğer etkisi varsa da önemsiz denecek derecede az olduğu sonucunu elde etmiştir. O, bu az etkinin sebebini ise genetik, psikolojik, cinsiyet, inanç gibi nedenlerle açıklamıştır. Maltby (1997, s. 82) din ve psikotizm ile ilgili yaptığı çalışmada, içedönük dindarlık ile psikotizm arasında negatif yönde bir ilişki bulmuştur. Gürses (2010, s. 178) 506 yetişkin ile yaptığı bir çalışmada, içedönük dindarlık- psikotizm ve dışadönük dindarlık- psikotizm arasında herhangi bir ilişkiye rastlamamıştır. Benzer şekilde Eysenck (1998, s. 13-14), birçok araştırma verisi ile yaptığı analizlerde, dinin psikotizm ile negatif yönde bir ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Hem bu çalışmada hem de yapılan diğer çalışmalarda dindarlık ile psikotizm arasında negatif yönde bir ilişki tespit edilmesinin, dinin bireylerin ruh sağlıkları üzerinde olumlu bir etkisinden kaynaklandığı olduğu söylenebilir.

Din, psikotik hastalıkların sebebi olarak görülen ölüm, korku, mutsuzluk, ümitsizlik gibi olumsuz duyguların yerini hayat, güvenlik, mutluluk, ümit gibi olumlu duygular ile doldurmaktadır. Bununla birlikte Kur'an'ın birçok ayetinde olumsuz durum veya olaylara karşı sabırlı olması gerektiği ve bunun neticesinde bireyin mükâfatlandırılacağı ve bu dünyada huzura kavuşacağı vurgulanmıştır (Hûd, 11/11; Ra'd, 13/24; Mü'minûn, 23/111). Dolayısıyla mutlu, huzurlu, refah dolu bir hayata sahip olmanın vurgulandığı Kuran'ı Kerimde, dindar kişiliğe sahip bir bireyden daha az düzeyde psikotik belirtiler göstermesi beklenmektedir. Dindarlık ile psikotik belirtiler arasında negatif yönde bir ilişkinin bulunması bu bağlamda yorumlanabilir.

5.3.5. Dindarlık ve Aile İlişkileri

Hipotez 20'de; "*Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile aile ilişkileri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olacağı*" öngörülmüştü. Elde edilen sonuçlara göre, dindarlık ile aile ilişkileri arasında 0.01 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur [$r=0.144$, $p<0.01$]. Dindarlık bağımsız değişken olarak ele alındığında, öğrencilerin dindarlık puanlarındaki değişimin, aile ilişkileri puanlarındaki değişimin yaklaşık olarak %3'ünü açıklamaktadır.

Köktaş (1993, s. 155), yaptığı araştırmada, dindarlığın aile ilişkilerinde etkin bir role sahip olduğunu bulmuştur. Akdoğan (2004, s. 234), "Sosyal Değişme ve Din" başlığıyla yaptığı bir araştırmada, dinin aile hayatında büyük rol oynadığını tespit etmiştir. Gürses (2010, s. 182), dindarlık ve aile ilişkileri arasında bir korelasyon olup olmadığının tespiti için yaptığı araştırmada, iç güdümlü dindarlık ile aile ilişkileri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulmuştur. Bahr ve Chadwick (1985); Call ve Heaton (1997); Sullivan (2001); Hünler ve Gençöz (2005); Marks (2006); Orathinkal ve Vansteenwegen (2006); Parker ve diğerleri (2011); Fard ve diğerleri (2012) gibi birçok araştırmacı yaptıkları araştırmalarda, dinin aile ilişkileri üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Hem bu araştırmada hem de yukarıda değinilen araştırmalarda elde edilen bulgulardan hareketle dinin, aile ilişkilerini düzenlemede yapıcı bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

Dinler yapısı itibariyle aile ilişkilerine büyük önem vermektedir. Kur'an'da anne-babaya hürmet etme; çocuklara sevgi, şefkat, merhamet gösterme gibi davranışlar emredilmektedir (İsra, 17/15; En'am, 6/151; Bakara, 2/83; Ankebût, 29/8; Nisa, 4/36; Lokman, 31/14). Bu değerlerin aile fertleri içinde benimsenmesi ve uygulanmasının hem aile içi problemleri çözmede hem de daha sağlıklı aile ilişkileri kurmada yardımcı olduğu söylenebilir. Zimmerman'a göre (1974, s. 15) güçlü bir dinî temele sahip olan aileler, yaşadığı veya yaşanması muhtemel krizlere daha kolay çözümler üretir. Buradan hareketle dindar olanların dindar olmayanlara göre aile ilişkilerinin daha uyumlu olacağı yorumu yapılabilir.

Özetlersek, dindarlık arttıkça aile ilişkileri puanlarında da bir artış yaşanmıştır. Fakat bu artış düşük düzeyde olmuştur. Böyle bir sonucun elde edilmesinde örneklemimizin sosyo-demografik yapısı etkili olmuş olabilir. Çünkü örneklemimizin yaş düzeyi 13-18 arasında değişen kişilerden oluşmaktadır. Bu yaş düzeyi ergenlik dönemini kapsamakta ve ergenlik dönemi, bireyin hayatında en çalkantılı ve stresli dönem olarak bilinir. Kayıklık'a (2011, s. 97) göre bu dönemde ergen, gelenek, görenek, örf, adet, aile içi ilişkileri düzenleyen kurallar vb. her şeyi eleştirir. Örneklemimizin ergenlik dönemini kapsıyor olması ve bu dönemin özelliklerinden kaynaklı olarak dindarlık ile aile ilişkileri arasında yüksek düzeyde bir korelasyon tespit edilememiş olabilir. Farklı yöntem, teknik ve ölçme araçlarıyla farklı sosyo-demografik yapıya sahip örneklemlerle araştırmalar yapıldığında farklı sonuçlar alınması mümkündür.

5.3.6. Dindarlık ve Sosyal İlişkiler

Din, insanın Allah ile kuracağı ilişkiyi belirlediği gibi toplum ve dünya ile kuracağı ilişkiyi de belirlemektedir (Gürses, 2010, s. 81). Çünkü dinin temel fonksiyonlarından biri insanlar arasında sosyal ilişkiler kurması ve bu sosyal ilişkileri devam ettirmesidir (Aydınalp, 2010, s. 192). Kur'an'da sosyal ilişkileri düzenleme (miras hukuku, ticaret hukuku, aile hukuku, ahlâk, dürüstlük gibi) ile ilgili birçok ayet vardır (Bakara, 2/275; Nisâ, 4/12; Mâide, 5/1, Muhammed, 47/22-23).

Dindarlık ve sosyal ilişkiler arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok araştırma mevcuttur. Köthe (1999, s. vi) 267 kişi ile yaptığı çalışmada, dine amaçsal yaklaşımı olan kişilerin amaçsal yaklaşımı olmayanlara göre sosyal ilişkilere -uyumlu ve sorumluluk sahibi olma- daha fazla uyduklarını tespit etmiştir. Benzer şekilde Keskin (2004, s. 18) yaptığı bir çalışmada, dinin toplumsal yapıyı şekillendirdiği sonucunu elde etmiştir. Ekşi (2002, s. 169) "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik" başlığıyla yaptığı bir çalışmada, imam-hatip lisesi öğrencilerinin sosyal düzen puan ortalamalarının genel lise öğrencilerine göre daha yüksek düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Gürses (2010, s. 137-138) 506 kişi ile genel tarama yöntemine dayalı yaptığı bir çalışmada, içgüdümlü dindarlık yönelime sahip bireylerin sosyal ilişkileri dışgüdümlü dindarlık yönelime sahip bireylere göre daha iyi düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Ellison ve George (1994), Yeung (2004), Lim ve Putnam (2010), Stroope (2012), Akbari (2013), Balkanlıoğlu (2014), Kim ve Kim (2016) yaptıkları çalışmalarda bireylerin dindarlık düzeyleri arttıkça sosyal ilişki düzeylerinde de bir düzelme ve iyileşme olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu araştırma verileri incelendiğinde, dindarlık ile sosyal ilişkiler arasında bir ilişki tespit edilememiştir [$r=0.004$, $p=0.905$]. Her ne kadar iki değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemese de korelasyon yönünün pozitif yönde olduğu görülmüştür. Fakat bu oran anlamlılık için yeterli değildir. Bu sonuçlara göre, 22 no'lu hipotez doğrulanamamıştır. Elde edilen bu veriler, "Psiko-Sosyal Gelişim" ve "G. Stanley Hall" teorileri bağlamında çözümlenmiştir. "Erikson'un "Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı"na göre 13-18 yaş grubu ergenlik çağıdır ve bu çağ ergenin kimlik krizi yaşadığı dönem olarak da bilinir (Burger, 2006, s. 167). Dolgin 'e (2014, s. 92-93) göre kimlik krizi yaşayan bir ergenin sosyal ilişkiye ve düzene başkaldırması normal karşılanmalıdır. G. Stanley Hall, kuramında ergenlik çağını fırtına ve stres dönemi olarak nitelendirmiştir (Kulaksızoğlu, 2015, s. 19). Steinberg'e (2013, s. 315) göre,

ergenin hem kimlik krizini hem de yaşadığı bunalımı rahat bir şekilde atlatabilmesi için diğer insanların onun kim olduğuna ya da kim olması gerektiğine ilişkin bilgiyi yansıtan bir ayna vazifesi görmesi gerekmektedir.

Araştırmamızda dindarlık ile sosyal ilişkiler arasında anlamlı bir ilişkinin elde edilememesi, "Psiko-Sosyal Gelişim" ve "G. Stanley Hall" kuramları bağlamında değerlendirildiğinde makûl bir sonuç olduğu söylenebilir. Çünkü stresli ve çalkantılı bir dönem geçiren ergenin, sosyal ilişkilere uyum sağlaması zordur. Erikson'a gör bu dönemi başarıyla atlatan ergen, hem bir sonraki evreye geçişi sağlıklı olur hem de olumlu bir kimlik kazanmış olur.

5.3.7. Dindarlık ve Sosyal Normlar

Hipotez 23'te; *"Dindarlık ve sosyal normlar değişkeni arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olacağı"* öngörülümüştü. Elde edilen bulgulara göre, dindarlık ile sosyal normlar arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir [$r=0.256$, $p<0.01$]. Yani ergenlerin dindarlık düzeyleri arttıkça sosyal norm puanlarında da pozitif yönde bir artış olacaktır. Dindarlığın bağımsız ve sosyal normların bağımlı değişken olarak ele alındığında elde edilen sonuca göre, dindarlık puanlarındaki değişim sosyal normlar puanlarındaki değişimin %6'sını açıklamaktadır. Elde edilen bu sonuçlara göre, 23 no'lu hipotez doğrulanmıştır.

Tecim (2011, s. 150-158) 1298 kişiyi ele alarak yaptığı araştırmada, sosyal normlardan biri olan güven oluşumunda dinin etkili bir öge olduğu sonucundan yola çıkarak dindar insanların dindar olmayanlara göre daha güvenilir olduğunu tespit etmiştir. Mehmedoğlu (2006, s. 151) "Değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi" konulu araştırmasında, katılımcıların dindarlık düzeyleri ile iyilikseverlik, güvenirlilik, geleneksellik, başarı, evrensellik gibi sosyal değerler arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Gürses (2010, s. 191) "Dindarlık ve Kişilik" başlıklı araştırmasında, iç güdümlü dindarlık ile sosyal normlar arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Bu araştırmaların yanı-sıra yapılan başka araştırmalarda da dinin sosyal normlar üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu ve dindarlık arttıkça bireylerin sosyal normlara daha fazla uydukları tespit edilmiştir (Lunn ve diğerleri, 2001; Retinger & Jordan, 2005, s. 118; Levy & Razin, 2006, s. 1; Bloodgood ve diğerleri, 2008, s. 564; Schmeets & Riele, 2010, s. 9; Yao, 2015, s. 13; Eger ve diğerleri, 2015, s. 59). Dindarlık ve sosyal

normlar bağlamında yapılan araştırmaların sonuçları, bulgularımızla benzerlik göstermektedir. Buradan hareketle dindarlık ile sosyal normlar arasında pozitif yönde bir ilişkinin tespit edilmesi, dinin sosyal normlar üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Din, inananlarına sosyal normlar karşısında nasıl davranması gerektiğine ilişkin birtakım davranış modelleri sunar (Keskin, 2004, s. 16). Toplumun, dinî değerleri içselleştirmesi ve bu değerlere uygun davranışlar sergilemesi, sosyal normların dinin temel değerleriyle ortak noktalarının olmasına bağlıdır. Bununla birlikte din, bir yandan sahip olduğu değerleri topluma dayatırken diğer yandan topluma ait olan gelenekleri, görenekleri ve adetlerini de almaktadır. Yani din ile sosyal normlar arasında karşılıklı bir etkileşim olmaktadır. Dindarlık ile sosyal normlar arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

5.3.8. Dindarlık ve Antisosyal Eğilimler

Hipotez 24'te; "*Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile antisosyal eğilimleri arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olacağı*" öngörülmüştü. Elde edilen bulgulara göre, dindarlık ile antisosyal eğilimler arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir [$r=-0.170$, $p<0.01$]. İki değişken arasında hesaplanan korelasyon oranının -0.170 olduğu görülmüştür. Dindarlık bağımsız değişken ve antisosyal eğilimler bağımlı değişken olarak ele alındığında elde edilen bulgulara göre, dindarlık puanlarındaki değişim antisosyal eğilim puanlarındaki değişimin %3'ünü açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre, ilgili hipotez (24) doğrulanmıştır.

Laird, Marks ve Marrero (2011, s. 81) 166 kişi ile yaptıkları bir araştırmada, katılımcıların dine önem verme düzeyleri ile antisosyal davranışlar gösterme arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Benzer şekilde Knox, Langehough, Walters ve Rowley (1998, s. 430) "Üniversite öğrencileri arasında dindarlık ve maneviyat" konulu araştırmada, öğrencilerin dinsel/işsel manevi yönelim ile düşük antisosyal davranışlar arasında anlamlı yönde bir ilişki bulmuştur. Başka araştırmaların bulguları incelendiğinde dindarlık ile antisosyal eğilimler arasında ya negatif yönde bir ilişki bulunmuş ya da herhangi bir ilişki bulunmamıştır (Romero, Sobral, Luengo & Marzoa, 2001, s. 30; Kerley, Matthews & Blanchard, 2005, s. 453; Koenig, McGue, Krueger & Bouchard, 2007, s. 277; Özbay, 2007, s. 17; Bradford, Vaughn & Barber, 2008, s. 781; Çekin, 2013, s. 42; Gürsu, 2015, s. 62). Yapılan bu araştırmaların

bulguları ile araştırmamızın bulguları örtüştüğü görülmektedir. Bundan hareketle dinin, bireyi antisosyal eğilimlere karşı koruyarak onların daha sağlıklı bir kişilik edinmesini sağladığı yorumu yapılabilir.

Din, sosyal çevreyle iletişimin sürmesini ve benzer düşünce dünyalarının birbirlerini beslemesini sağlayarak ortak sosyo-kognitif bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Birlikte yapılan ibadetler, ortak dinî faaliyetler, dinî pratikler bu ağı pekiştirerek bireylerin sosyalleşmesini sağlamaktadır (Geçioğlu, 2018, s. 139-140). Bununla birlikte din bu fonksiyonuyla hem toplumu bir arada tutacak değerler (güven, saygı, dürüstlük, fedakârlık, cömertlik vb.) oluşturur hem de bu değerler vasıtasıyla toplum üzerinde etkili bir unsur olarak varlığını devam ettirir. Bu değerleri içselleştiren ve kabul eden bir bireyden antisosyal davranışlar göstermesi beklenemez. Dolayısıyla bireylere psiko-sosyal destek sağlayan dinin, antisosyal davranışlara karşı çözüm üreten bir işlev gördüğü söylenebilir.

5.3.9. Dindarlık ve Kişisel Uyum

Hipotez 25'te; "*Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile kişisel uyum puanları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olacağı*" ileri sürülmüştü. Elde edilen bulgulara göre, dindarlık ile kişisel uyum arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki bulunmuştur [$r=-0.074$, $p<0.05$]. İki değişken arasında hesaplanan korelasyon oranı ise -0.074 'tür. Dindarlık bağımsız değişken olarak kabul edildiğinde elde edilen sonuca göre, öğrencilerin dindarlık puanlarındaki değişim, kişisel uyum puanlarındaki değişimin %0.5'ini açıklamaktadır. Bu sonuca göre ilgili hipotez (25) kısmen doğrulanmıştır. Bu araştırmanın örneklem grubunun yaş düzeyi göz önünde bulundurulduğunda böyle bir sonucun ortaya çıkması normal karşılanmalıdır. Çünkü ergenlik dönemi en çalkantılı dönem olarak bilinir ve birey bu dönemde hem yeni bir dinî oluşumun içine girmekte (Hurlock, 1992, s. 344) hem de şüpheyi, kararsızlığı ve sorgulayıcılığı yoğun olarak yaşamaktadır (Bahadır, 2002b, s. 256). Vergote'a (1990, s. 588-589) göre şüphe ve kararsızlık, bireyi çatışmaların içine çekmekte ve bu durum bireyin ruhsal sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır.

Dindarlık ve kişilik ilişkisi ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Gebauer, Sedikides ve Neberich (2012, s. 159) meta-analiz yöntemiyle 187957 kişinin datasını kullanarak yaptıkları analizlerde, dindarlık seviyesinin artmasına bağlı olarak deneklerin kişisel uyumlarında bir artış olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Heaven ve

Ciarrochi (2007, s. 688) 563 öğrenci ile yaptığı araştırmada, dindarlık ile kişilik uyumunun göstergeleri olan umut, özsaygı, mutluluk ve kendini kabul değişkenleri arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Kötehe (1999, s. 67-70); Hayta (2002, s. 134-136); Mehmedoğlu (2004, s. 154); Gürses (2010, s. 204); Homayouni (2011) gibi birçok araştırmacı yaptıkları araştırmalarda elde ettikleri bulgulara göre, dinin kişisel uyum ile pozitif bir ilişkisi olduğu ve kişiliği olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

5.3.10. Dindarlık ve Sosyal Uyum

Hipotez 26'da; "*Dindarlık ile sosyal uyum arasında anlamlı bir ilişki olacağı ve bu ilişkinin pozitif yönde olması*" öngörülmüştü. Elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile sosyal uyum puan ortalamaları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur [$r=0.133$, $p<0.01$]. Dindarlık bağımsız değişken olarak ele alındığında elde edilen sonuca göre, dindarlık puanlarındaki değişim, sosyal uyum puanlarındaki değişimin yaklaşık olarak %2'sini açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre ilgili hipotez (26) doğrulanmıştır.

Yapılan literatür taramasında dindarlık ve sosyal uyum arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok araştırma bulunmuştur. Bu araştırmaların bazılarında dindarlık ile sosyal uyum arasındaki ilişkiye doğrudan değinilmiş, bazılarında ise bu ilişki dolaylı olarak ele alınmıştır. Yıldırım (1998, s. 38) 608 lise öğrencisi ile yaptığı bir araştırmada, dindar öğrencilerin dindar olmayan öğrencilere göre daha fazla sosyal uyum gösterdiklerini tespit etmiştir. Gürses (2010, s. 205-206) ise araştırmasında, içgüdümlü dindarlık ile sosyal uyum düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulmazken, hem dışgüdümlü dindarlık ile sosyal uyum hem de inançsızlık ile sosyal uyum arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Benzer şekilde Tolsma, van der Meer ve Gesthuizen (2009, s. 299) 2949 kişi ile yaptıkları araştırmada, kiliseye katılmanın komşularla uyum sağlama ve farklı ırklardaki komşulara tolerans gösterme üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını tespit etmiştir. Yapıcı ve Kayıklık (2005, s. 421) "Dinsel eğilim, ön yargı ve hoşgörü" konusunda yaptıkları araştırmada, dinsel eğilimle dinsel gruplara yönelik sosyal mesafe tercihleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

Elde edilen bu bilgiler ışığında, öğrencilerin dindarlık düzeyleri arttıkça sosyal uyum düzeylerinde de bir artış olmaktadır. Bununla birlikte dindarlık ile sosyal uyum arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulguya göre dinin, sosyal bir işlevi

olduğu ifade edilebilir (Wach, 1987 s. 54-55). Dolayısıyla toplum içinde varlığını gösteren dinî inanç ve pratiklerin sosyal ve kültürel hayatın bütün yönleri ile bir ilişki ve etkileşim içinde olduğu söylenebilir (Günay, 2017, s. 250).

5.3.11. Dindarlık ve Genel Uyum

Öznel bir durum olarak bahsedilen dindarlık kavramının (Yapıcı, 2006, s. 68), kişilik ile bir ilişkisi olup olmadığı meselesi birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir (Mehmedoğlu, 2004). Yapılan araştırmaların bazılarında dindarlığın kişilik ile ilişkisi tespit edilirken (Wiebe & Fleck, 1980, s. 183; Hills & Francis, 2005, s. 286; Ehsan & Pournaghash-Tehrani, 2012, s. 266; Mijares & Espinosa, 2014, s. 108; Afhami ve diğerleri, 2017, s. 6), bazılarında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir (Lewis, 1999, s. 112; Gürses, 2010, s. 208; Şentepe & Güven, 2015, s. 38, 40). Bu araştırmada ise, dindarlık ile genel uyum arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur [$r=0.068$, $p<0.05$]. İlişki yönünün pozitif olduğu görülmüştür ve iki değişken arasındaki korelasyon oranı ise 0.068'dir. Yani öğrencilerin dindarlık düzeyleri arttıkça genel uyum puanlarında da anlamlı bir artış olmaktadır. Bununla birlikte dindarlık, bağımsız değişken olarak kabul edildiğinde elde edilen sonuca göre, öğrencilerin dindarlık puanlarındaki değişim genel uyum puanlarındaki değişimin %0.5'ini açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre ilgili hipotez (27) doğrulanmıştır.

Öğrencilerin dindarlık düzeylerinin genel uyum ile pozitif bir ilişki göstermesi beklenen bir durumdur. Çünkü dinin esas amaçlarından biri, kişinin hayatın anlamını keşfederek hem kendisiyle hem de toplumla uyumlu bir birey olmasını sağlamaktır (Crapps, 1986, s. 3). Bu durum dindar insanların dindar olmayanlara göre ruhen daha sağlıklı olacağı anlamına gelir (Bergin, 1994; Beit-Hallahmi & Argyle, 1997). Marks ve Engels (2013, s. 35), dinî: "*Kalpsiz bir dünyanın kalbi ve halkların afyonu*" olarak tanımlarken onun ruh sağlığı üzerinde ne derecede olumlu etkisi olduğunu ifade etmektedir. Genel olarak hem bu araştırma bulgusu hem de yukarıdaki araştırmaların bulguları örtüşmektedir.

5.3.12. İnanç ve Kişilik

Araştırmanın bu bölümünde inanç ile kişisel uyum, sosyal uyum ve genel uyum arasında bir ilişki olup olmadığı, bir ilişki varsa hangi yönde olduğu incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, hem inanç ile kişisel uyum [$r=-0.084$, $p<0.05$] hem de inanç ile

sosyal uyum [$r=0.124$, $p<0.01$] arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat inanç ile genel uyum arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir [$r=0.048$, $p=0.143$]. Bu sonuçlar, 28 no'lu hipotezi kısmen, 29 no'lu hipotezi ise tamamen desteklemiştir. Vilchinsky ve Kravetz (2002, s. 466) 668 öğrenci ile yaptıkları araştırmada, dinî inancın ruh sağlığı ile pozitif yönde bir ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Dost (2007, s. 140-141) 403 üniversite öğrencisi ile yaptığı bir araştırmada, dinî inançları güçlü olan deneklerin yaşamdan daha fazla doyum alarak sağlıklı bir kişilik geliştirdiklerini tespit etmiştir. "Ergen kişiliği bağlamında din-kişilik ilişkisi" konulu bir araştırma yapan Bahadır (2002a, s. 119), birçok araştırmadan elde ettiği bulgulara göre kendi ötesinde ve üzerinde yüce bir varlığa içsel bir şekilde inanıp bağlananlar inançsız olanlara göre hem kişisel uyum yönüyle hem de sosyal uyum yönüyle daha iyi düzeydedir.

Akto (2011, s. 214) yaptığı literatür taramasında inancın kişilik üzerinde önemli bir rolünün olduğunu tespit etmiştir. Dinin, kişiliğin oluşmasında önemli bir fonksiyonun olması, insanın dinî bir inanca olan ihtiyacından kaynaklı olduğu söylenebilir (Mehmedoğlu, 2004, s. 78).

5.3.13. Ahlâk ve Kişilik

Ahlâk kavramı, düşünce, inanç, gelenek, görenek ve yasaklara göre düzenlenmiş ve toplum tarafından kabul görmüş bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2011, s. 2; Çilingir, 2014, s. 714). Uysal'a (2005, s. 42-43) göre ahlâk, bireyin uzun süreli yaptığı ve halen devam ettiği, bunun sonucunda alışkanlık haline getirdiği davranışlar bütünüdür. Eğer bu davranışlar iyi ise kişi "güzel ahlaklı", iyi değilse kişi "kötü ahlaklı" olarak nitelendirilir. Bireyin iyi ya da kötü ahlaklı olarak nitelendirilmesi toplumun sosyo-kültürel yapısından ve değerlerinden bağımsız düşünülemez.

Ahlâk ve din ayrılmaz bir bütündür. Her dinin bir ahlâk sistemi vardır ve dinler müntesiplerine sosyal yaşamda nasıl faaliyet gösterecekleri ile ilgili sınırlar çizmiştir (Aydın, 2011, s. 21). Müntesipler, mensup olduğu dinin sınırları içinde kalmayı sürdürdükçe toplum tarafından dindar ve ahlaklı olarak kabul edilmektedir (Keskin, 2004, s. 9). Bu durum ahlâk kavramının öznel olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Yapılan bu araştırmada, ahlâk maddeleri oluşturulurken İslam dininin emir ve yasakları göz önünde bulundurulmuştur. Bir kişinin ahlâk puan ortalaması ne kadar yüksek olursa o kişinin o kadar ahlaklı ve dindar olduğu kabul edilmektedir. Bununla

birlikte ahlâk boyutundan alınan puanların kişisel, sosyal ve genel uyumla ilişkileri araştırılmıştır.

Araştırmada, öğrencilerin ahlâk ile kişisel, sosyal ve genel uyum düzeyleri arasında hesaplanan korelasyon katsayısı sırasıyla -0.063, 0.191 ve 0.126 olarak bulunmuştur. Bununla birlikte öğrencilerin ahlâk puanları ile sosyal ($r=0.191$, $p<0.01$) ve genel uyum ($r=0.126$, $p<0.01$) puanları arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat ahlâk ile kişisel uyum arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir ($r=-0.063$, $p=0.054$). Bu sonuçlara göre, 32 ve 33 no'lu hipotezler doğrulanmış, fakat 31 no'lu hipotez doğrulanamamıştır.

Dindar olmak için inanç ve ibadet kadar ahlâk da önemlidir ve bu durum bir bütünlük arz etmektedir. Kur'ân'da iman etmenin önemi ile birlikte ibadet etme ve güzel ahlâka sahip olmanın gereklilikleri birçok ayette ifade edilmiştir (Şûrâ, 42 /37-43; Mü'minûn, 23/2-8; Bakara, 2/263; Âl-i İmrân, 3/4; Nûr, 24/30). Yine Kur'an'da, ahlâklı olmanın bir yükümlülük olduğu, bu yükümlülük yerine getirilmediğinde veya bunun aksi davranışlar sergilendiğinde kişinin cezalandırılacağı belirtilmektedir (Âl-i İmrân, 3/77; Maide, 5/2; Nûr, 24/23-24). Dolayısıyla ahlâk düzeyi yüksek olan bir bireyin dini değerleri daha fazla sahipleneceği ve onun kişilik olarak daha iyi uyum göstereceği söylenebilir. Yine araştırmamızda kullanılan dindarlık ölçeğinin boyutlarından biri olan ahlâkın faktör maddeleri bağlamında düşünüldüğünde, ahlâk ile sosyal ve ahlâk ile genel uyum arasında bir ilişkinin tespit edilmesi bu açıdan değerlendirilebilir.

5.3.14. İbadet ve Kişilik

İbadetlerin kişilik ve kişinin karakterini düzenleyici ve dengeleyici yönü itibariyle ruh sağlığına önemli bir katkısı olduğu düşünülmektedir (Hökelekli, 2013, s. 241). Şentürk'e (1985, s. 229) göre bilinçli yapılan ibadet, kişiliğin hem içedönük hem de dışadönük gelişmesine yardımcı olur. Çünkü dindar bir kişi, yaptığı her türlü eylem ve davranışın Allah'ın kontrol ve gözetiminde olduğunu farkındadır. Bu farkındalık o kişinin kendisine ve topluma karşı sorumluluk sahibi olmasını sağlar. İbadetler bu yönüyle, insan kişiliğinin oluşmasını ve olgunlaşmasını sağlayan bir sistem olarak düşünülebilir (Kasapoğlu, 2015, s. 12).

Yapılan literatür taramasında ibadet ile kişilik ilişkisini inceleyen birçok araştırmaya rastlanmıştır (Koç, 2003; Wink, Ciciolla, Dillon & Tracy, 2007; Karadoğu, 2008). Uysal (1994, s. 207) "Psiko-Sosyal Açıdan Oruç" başlıklı araştırmasında, oruç

ibadetini yerine getiren bir kişi kişilik yönüyle ince ruhludur, kendine olan saygısı ve sorumluluk duygusu gelişmiştir. Hills, Francis, Argyle ve Jackson (2004, s. 66) yaptıkları araştırmada, kişiliğin psikotizm boyutu ile kiliseye katılma ($r=-0.24$ $p<0.01$) ve kişisel dua yapma ($r=-0.24$ $p<0.01$) arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Smith (1996, s. 1064), yaşları 11-15 arasında değişen 191 kişi ile yaptığı bir araştırmada, dua ibadetini yapmanın ve kiliseye katılmanın kişiliğin psikotizm, nevrotizm ve dışadönüklük boyutlarıyla hiçbir ilişki tespit edememiştir. Johnstone vd. (2012) çeşitli din ve mezheplere mensup (Budist, Katolik, Yahudi, Müslüman ve Protestan) 160 kişi ile yaptığı araştırmada, dinî ibadetler ile kişiliğin açıklık boyutu arasında pozitif yönde ($r= 0.16$, $p<0.05$) bir ilişki tespit etmiştir.

Yapılan bu araştırmada, dindarlığın göstergesi olarak kabul edilen ibadet ile kişisel uyum arasında negatif yönde ve anlamlı ($r=-0.070$, $p<0.05$), ibadet ile sosyal uyum arasında pozitif yönde ve anlamlı ($r=0.077$, $p<0.05$) bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat ibadet ile genel uyum arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir ($r=0.025$, $p=0.445$).

İbadet, bağımsız değişken olarak kabul edildiğinde elde edilen sonuçlara göre, ibadet puanlarındaki değişim kişisel uyum puanlarındaki değişimin yaklaşık %0.4'ünü, sosyal uyum puanlarındaki değişimin ise %0.6'sını açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre, 34 no'lu hipotez kısmen ve 35 no'lu hipotez tamamen doğrulanmıştır. Fakat 36 no'lu hipotez ise doğrulanmamıştır. Buna göre dinî ibadetlerini yerine getiren ergenlerin bireye veya topluma daha kolay uyum sağladıkları söylenebilir. Bir başka deyişle samimi ve gösteriştan uzak yapılan dinî ibadetlerin, bireyin daha sağlıklı bir kişilik sahibi olduğuna delalet edebilir.

5.3.15. Din-Önem Düşüncesi ve Kişilik

Bu araştırmada din-önem düşüncesinin farklı görüntüleri ile kişisel, sosyal ve genel uyum puan ortalamaları arasındaki ilişkiyi öğrenmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Ulaşılan bulgulara göre din-önem düşüncesi ile kişisel uyum arasında negatif ($r=-0.109$, $p<0.01$), din-önem düşüncesi ile sosyal uyum arasında ise pozitif yönde ($r=0.082$, $p<0.05$) bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat din-önem düşüncesi ile genel uyum arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir ($r=0.010$, $p=0.757$). Bu sonuçlara göre 37 no'lu hipotez kısmen ve 38 no'lu hipotez ise tamamen doğrulanmıştır.

Din-önem düşüncesi ile kişisel uyum arasında negatif yönde bir ilişkinin ortaya çıkması ve din-önem düşüncesi ile genel uyum arasında herhangi bir ilişkinin olmaması, örneklem normal dağılım göstermemesinden kaynaklanabilir. Çünkü araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu dinin kendisi için ya "önemli" ya da "çok önemli" olduğunu ifade etmiştir. Din-önem değişkenine dair verilerin normal dağılım gösterdiği, farklı örneklemlemlerle yapılacak araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmesi mümkündür.

5.3.16. Öznel Dindarlık Algısı ve Kişilik

Hipotez 40'ta; "*Öznel dindarlık algısı ile kişisel uyum arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olması*" öngörülmüştü. Elde edilen bulgulara göre, öznel dindarlık algısı ile kişisel uyum arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=-0.080$, $p<0.05$). Bu sonuca göre ilgili hipotez (40) kısmen doğrulanmıştır. Saroglou (2002), meta-analiz yöntemiyle birçok araştırmadan topladığı verilerle yaptığı analizde, dinî fundamentalizm ile kişiliğin açıklık boyutu arasında negatif yönde bir ilişki bulmuştur. Kartopu (2013, s. 641) 279 üniversite öğrencisi ile yaptığı bir araştırmada, kendilerini "dindar" ve "çok dindar" şeklinde tanımlayanların daha iyi bir kişilik uyumu gösterdiğini tespit etmiştir.

Öznel dindarlık algısı değişkeni ile sosyal uyum ($r= 0.042$, $p=0.202$) ve genel uyum ($r=-0.006$, $p=0.847$) arasında anlamlılık düzeyine ulaşan bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuçlara göre hem 41 hem de 42 no'lu hipotezler doğrulanamamıştır. Öznel dindarlık algısı ile sosyal uyum arasındaki korelasyon katsayısı yaklaşık olarak 0.04 bulunmuştur. Bu iki değişken arasındaki ilişki anlamlılık seviyesinde olmasa da, ilişkinin pozitif yönde olması önemli bir sonuçtur. Çünkü sekülerleşmiş veya modern bir çevrenin ürünü olan şimdiki ergenlerin durumları göz önünde bulundurulduğunda elde edilen bu değerlerin ne kadar anlamlı olduğu ortaya çıkmaktadır (Lukmann, 2003; Berger, 2014). Sekülerleşme teorilerinin Türkiye bağlamında geçerliliğini değerlendiren Köse (2014, s. 176), kendisini "muhafazakâr-dindar" kabul edenlerin yeni kıyafet ve ürünler denemeleri, tesettür defileleri yapmaları, tatil yapma eğlenceleri gibi faaliyet ve eylemlerde bulunmaları modernitenin dinle buluşması olarak değerlendirmektedir. Böyle bir ortamda kişilerin ikilemde kalmalarının ve bunun sonucunda kişilerin ruhsal çöküntüler yaşamalarının mümkün olduğu söylenebilir.

BÖLÜM VI

SONUÇ ve ÖNERİLER

6.1. Sonuç

Bu araştırma, ergenlerin dindarlık düzeyleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, kuramsal bilgiler, yöntem, bulgular, tartışma ve yorum, sonuç ve öneriler olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öncelikle dindarlık ve kişilik konusu açıklanmaya çalışılmış daha sonra bu konunun kuramsal alt temelleri oluşturulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm araştırmanın yöntem kısmını oluşturmaktadır. Yöntem kısmında araştırmanın modeli, hipotezleri, evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve veri analizi verilmiştir. Üçüncü bölüm araştırmanın bulgular kısmından meydana gelmektedir. Bu bölümünde araştırmanın problemi ve alt problemlerine yönelik cevaplar aranmıştır. Dördüncü bölüm araştırmanın tartışma ve yorum kısmını oluşturmaktadır. Daha önce kurulan hipotezler bulgular kısmında test edildikten sonra bu bölümde detaylıca tartışılmış ve ortaya çıkan sonuçlar kuramlarla yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın son bölümü ise sonuç ve önerilerden oluşmaktadır. Bu bölümde araştırmanın verileri kısaca verildikten sonra akademik araştırmalara ve uygulamalara yönelik öneriler sunulmaktadır.

Katılımcıların dindarlık ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi hedefleyen bu araştırmanın sonuç kısmı üç başlıkta ele alınmıştır: Birincisi, dindarlık ile ilgili sonuçlar; ikincisi, kişilik ile ilgili sonuçlar; üçüncüsü ise dindarlık ve kişilik ilişkisi ile ilgili sonuçlar.

6.1.1. Dindarlık İle İlgili Sonuçlar

Elde edilen sonuçlara göre kadınlar ile erkeklerin dindarlık puanlarının farklılaştığı ve bu farklılaşmanın kadınların lehine olduğu görülmüştür. Yani kadınların erkeklere oranla daha dindar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların daha dindar olması ilgili hipotezin (1a) desteklendiği anlamına gelmektedir.

Katılımcıların yaş değişkeni açısından bakıldığında 14 yaş grubunda bulunan öğrencilerin dindarlık puanlarının en yüksek, 16 yaş grubunda bulunan öğrencilerin

dindarlık puanlarının en düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte dindarlık ile yaş arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Alanyazına bakıldığında, bazı araştırmalarda dindarlık ile yaş arasında ters orantı bazı araştırmalarda ise doğru orantı olduğu görülmektedir. Bu araştırmada ise dindarlık ile yaş arasında ters bir orantı olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların okuduğu lise türü açısından bakıldığında, imam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin dindarlık puanları daha yüksektir. Bunu sırasıyla meslek liseleri ve genel liseler takip etmektedir. İmam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin dindarlık puanlarının daha yüksek olması beklenen bir durumdur. Çünkü imam-hatip liselerinde okuyan öğrenciler diğer liselere göre daha fazla din eğitimi almaktadır. Bu durum öğrencilerin dindarlık eğilimlerini arttırmaktadır.

Gelir düzeyi değişkeni açısından bakıldığında, gelir düzeyi 1500 TL altı olan öğrencilerin dindarlık puanları en yüksek; gelir düzeyi 3000 TL üstü olan öğrencilerin dindarlık puanları en düşük bulunmuştur. Bu sonuca göre öğrencilerin gelir düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasında ters orantı vardır. Yani öğrencilerin gelir düzeyleri arttıkça dindarlık düzeyleri düşmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin dindarlık ile aylık gelir düzeyleri arasında bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, dinin kendisi için "çok önemli" olduğunu ifade eden öğrencilerin dinin kendisi için "önemli" olduğunu ifade eden öğrencilere göre, kendisinin "çok dindar" olduğunu ifade eden öğrencilerin kendisini "hiç dindar değil, biraz dindar ve dindar" olduğunu ifade eden öğrencilere göre dindarlık puanları daha yüksektir.

6.1.2. Kişilik İle İlgili Sonuçlar

Katılımcıların cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında erkeklerin kadınlara oranla daha iyi bir kişilik uyumuna sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Erkeklerin kadınlara oranla daha iyi bir kişilik uyumu göstermesinin sebebi, erkek egemen toplumda erkeklerin kadınlara oranla özgürlük alanlarının geniş olması, çocukluk dönemiminde daha fazla ilgi görmesi, sosyo-ekonomik imkânlarının daha iyi olması gibi etkenler sayılabilir.

15 yaş grubunda bulunan öğrencilerin, diğer yaş gruplarında (13, 14, 16, 17 ve 18) bulunan öğrencilere oranla daha iyi bir kişilik uyumuna sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaş değişkeni ile sosyal uyum arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat yaş değişkeni ile kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, nevrotik eğilimler, psikotik

belirtiler, aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, sosyal normlar, antisosyal eğilimler, kişisel uyum ve genel uyum arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Genel Liselerde eğitim-öğretim gören öğrencilerin kişilik uyumlarının en yüksek; Meslek Liselerinde eğitim-öğretim gören öğrencilerin kişilik uyumlarının ise en düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani genel liselerde eğitim-öğretim gören öğrencilerin daha iyi bir kişilik uyumu gösterdiği görülmüştür.

Gelir düzeyi 3000 TL üstü olan öğrenciler diğer gelir gruplarında (1500 TL altı ve 1500-3000 TL arası) bulunan öğrencilere oranla daha iyi bir kişilik uyumu gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin aylık gelir düzeyleri ile kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, sosyal ilişki, kişisel uyum ve genel uyumu arasında bir ilişki tespit edilirken; öğrencilerin aylık gelir düzeyleri ile nevrotik eğilimleri, psikotik belirtileri, sosyal normları, anti-sosyal eğilimleri ve sosyal uyumları arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Dinin kendisi için "çok önemli" olduğunu ifade eden öğrencilerin genel uyum puanları ile dinin kendisi için "önemli" olduğunu ifade eden öğrencilerin genel uyum puanları arasında bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde öğrencilerin genel uyum puanları öznel dindarlık algısı değişkenine göre de anlamlılık düzeyine ulaşan bir farklılaşma göstermemiştir.

6.1.3. Dindarlık ve Kişilik İlişkisi İle İlgili Sonuçlar

Dindarlık ile nevrotik eğilimler, psikotik belirtiler, aile ilişkileri, sosyal normlar, anti-sosyal eğilimler, kişisel uyum, sosyal uyum ve genel uyum arasında bir ilişki tespit edilirken; dindarlık ile kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık ve sosyal ilişkiler arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dindarlığın inanç boyutu ile kişisel uyum ve dindarlığın inanç boyutu ile sosyal uyum arasında bir ilişki tespit edilirken; dindarlığın inanç boyutu ile genel uyum arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Dindarlığın ahlâk boyutu ile sosyal uyum ve dindarlığın ahlâk boyutu ile genel uyum arasında bir ilişki tespit edilirken; dindarlığın ahlâk boyutu ile kişisel uyum arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Dindarlığın ibadet boyutu ile kişisel uyum, sosyal uyum ve genel uyum arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Din-önem düşüncesi ile kişisel uyum ve din-önem düşüncesi ile sosyal uyum arasında bir ilişki tespit edilirken; din-önem düşüncesi ile genel uyum arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Öznel dindarlık algısı ile kişisel uyum arasında bir ilişki tespit edilirken; öznel dindarlık algısı ile sosyal uyum ve genel uyum arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

6.2. Öneriler

Bu araştırmanın önerileri, öğrencilerin dindarlık ve kişilik uyum düzeylerini kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Öneriler, akademik araştırmalara ve uygulamalara dönük olarak iki başlık altında sunulmuştur.

6.2.1. Akademik Araştırmalara Yönelik Öneriler

1. Türkiye’de dindarlık ile kişilik ilişkisini ele alan araştırmaların sayısı istenen seviyede değildir. Bu araştırmaların daha da detaylandırılması ve istenen düzeye ulaştırılması için din psikolojisi alanına derinlik kazandıracak akademik araştırmalar yapılmalıdır.
2. Öğrencilerin kişilik genel uyum düzeyleri; bir ana faktör, ana faktör başlığı altında iki faktör ve her iki faktör alt başlıkları altında dörder faktör olmak üzere toplam on bir faktörlü “Hacettepe Kişilik Envanteri” ile ölçülmüştür. Farklı ölçme araçları veya ölçekleri kullanarak kişiliğin diğer boyutlarıyla ilgili araştırmalar yapılmalıdır.
3. Bu araştırmanın örneklem grubu, 13-18 yaş gruplarında bulunan ve çeşitli okullarda eğitim-öğretim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Başka alanlarda çalışan ve farklı yaş düzeylerinde bulunan gruplardan örneklem seçilerek, bu gruplarda dindarlık ile kişilik arasında bir ilişkinin olup olmadığının tespiti ile ilgili araştırmalar yapılmalıdır.
4. Bu araştırma, öğrencilerin dindarlık ile genel uyum düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığının tespiti için yapılmıştır. Başka yöntem ve tekniklerle hangi değişkenin diğeri üzerinde etkili olduğu veya etkili ise etki büyüklüğünün ne kadar olduğunu tespit etmek için araştırmalar yapılmalıdır.

5. Bu araştırma, 2017-2018 yılında Şanlıurfa bölgesinde eğitim öğretim gören öğrencilerle sınırlandırılmıştır. Başka dönem ve bölgelerde bu tür araştırmalar yapılarak alana katkı sağlanmalıdır.

6.2.2. Uygulamaya Yönelik Öneriler

1. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin genel uyum düzeyleri orta ($\bar{X}=87.08$) seviyededir. Öğrencilerin kişilik genel uyum düzeylerini arttırmak amacıyla eğitim-öğretim ve aile ortamları iyileştirilmeli, öğretmen, öğrenci ve aileler arasında sağlıklı ilişkilerin kurulması için gerekli önlemler alınmalıdır.
2. Dindarlık ile kişilik arasındaki ilişkiyi araştırma meselesi sadece ilahiyatçılar tarafından değil, psikologlar, sosyologlar ve psikiyatrlar tarafından da ele alınmalıdır. Fakat araştırmalar yapılırken sadece pozitif ve materyalist kuramlarla değil, dinin ruhsal ve manevi yönü de göz önünde bulundurulmalıdır.
3. Dindarlık ile genel uyum arasında hesaplanan korelasyon oranı 0.068'dir. Bu rakam beklenenin çok altındadır. Bu durumun sebebi araştırılmalı ve buradan hareketle manevi danışmanlık çalışmaları ve analizleri tekrardan yapılmalıdır.
4. Her ne kadar dindarlık ile kişilik genel uyum arasındaki ilişkinin tespiti için kullanılan ölçekler, istatistiksel açıdan geçerli ve güvenilir olsa da bunların maddeleri eleştirel bir bakış açısıyla incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdel-Khalek, A. (2010). Religiosity, subjective well-being, and neuroticism. *Mental Health, Religion and Culture*, 13(1), 67-79. DOI: 10.1080/13674670903154167.
- Abdel-Khalek, A. (2013). Personality dimensions and religiosity among Kuwaiti Muslim college students. *Personality and Individual Differences*, 54, 149-152.
- Abou-Youssef, M. R. H., Kortam, W., Abou-Aish, E., El-Bassiouny, N. (2015). Effects of religiosity on consumer attitudes toward Islamic banking in Egypt. *International Journal of Bank Marketing*, 33(6), 786-807.
- Acar, N. V., Yıldırım, İ., Ergene, T. (1996). Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 45-46.
- Adana, F., Arslantaş, H., Şahbaz, M. (2012). Lise öğrencilerinin benlik kavramlarını algılama biçimleri ve ilişkili faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 3(1), 22-29.
- Adler, A. (2012). *Nevrozlar* (Lütfi Yarbaş, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R.N. (1950). The Authoritarian personality. *Studies in Prejudice Series, Volume 1*.
- Afhami, R., Mohammadi-Zarghan, S., Atari, M. (2017). Self-Rating of religiosity (SRR) in Iran: Validity, reliability, and associations with the Big Five. *Mental Health, Religion & Culture*, pp. 1-9. DOI: 10.1080/13674676.2017.1313825.
- Agrawal, N., Kehksha. (2015). Religiosity as a Predictor of Emotional Stability among Adolescence. *The International Journal of Indian Psychology*, 2(4), 183- 188.
- Akbari, B. (2013). Examine the relationship between religiosity and social capital. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(12), 328-336.
- Akdoğan, A. (2004). *Sosyal değişme ve din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Aktaş, Y. (1997). Üniversite öğrencilerinin uyum düzeylerinin incelenmesi: Uzunlamasına bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 107-110.
- Akto, A. (2011). Kişilik oluşumunda dinin rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 191-217.

- Alghafli, Z., Hatch, T., Marks, L. (2014). Religion and relationships in muslim families: A qualitative examination of devout married muslim couples. *Religions*, 5, 814-833.
- Allport, G. W. (1937a). *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt.
- Allport, G. W. (1937b). The functional autonomy of motives. *The American Journal of Psychology*, 56(1/4), 141-156.
- Allport, G. W. (1955). *Becoming: Basic considerations for a psychology of personality*. London: Yale University Press.
- Allport, G. W. (1960). *Personality and social encounter: Selected essays*. Boston: Beacon Press.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Printed in the United States of America.
- Allport, G. W. (2014). *Birey ve dini* (Bilal Sambur, Çev.). Ankara: Elis Yayınları. (Orijinal baskı, 1950).
- Almeida, A. M., Neto, F. L. ve Koenig, H. G. (2006). Religiousness and mental health: A review. *Journal of Rev Bras Psiquiatr*, 28(3), 242-250.
- Altunay, A., Öz, F. (2006). Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin benlik kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 46-59.
- Amato, P. R. (1994). Life-span adjustment of children to their parents' divorce. *The Future of Children*, 4(1), 143-164.
- Apaydın, H. (2001). *Kişilik özelliklerinin dini tutum ve davranışlara etkisi*. Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Apaydın, H. (2013). *Ailesi yanında ve parçalanmış ailede yaşayan ergenlerde benlik ve din ilişkisi*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.
- Aral, N., Başar, F. (1998). Çocukların kaygı düzeylerinin yaş, cinsiyet, sosyo ekonomik düzey ve ailenin parçalanma durumuna göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 22(110), 7-11.
- Argue, A., Johnson, D. R., White, L. K. (1999). Age and religiosity: Evidence from a three-wave panel analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(3), 423-435.
- Argyle, M., Beit-Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion*. London and Boston: Routledge/Kegan.
- Arkar, H., Sorias, O., Tunca, Z., Şafak, C., Alkın, T., Akdede, B. B., Şahin, S., Akvardar, Y., Sarı, Ö., Özerdem, A., Cimilli, C. (2005). Mizaç ve Karakter

- Envanteri'nin Türkçe formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 16(3), 190-204.
- Armaner, N. (1973). Şahsiyet terbiyesinde dinî kültürün rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 143-149.
- Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş 1*. Ankara: Ayyıldız Yayıncılık.
- Arnett, J. (2000). Emerging Adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.
- Arntén, A. -C. C., Jansson, B., Archer, T. (2008). Influence of affective personality type and gender upon coping behavior, mood and stres. *Individual Differences Research*, 6(3), 139-168.
- Arslan, M. (2004). Halk arasındaki yaygın inanışların oluşumuna etki eden tarihsel ve psiko-sosyal faktörler. *Diyanet İlmi Dergisi*, 3, 105-120.
- Arslan, M. (2006). Dini toplumsallaşma ve temel etkenleri: Türk geç ergenleri arasında uygulamalı bir araştırma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 31, 61-78.
- Arslan, M. (2010). Paranormal inanç ölçeğinin Türkçe versiyonunun geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 23-40.
- Aslan, E. (1992). Benlik kavramı ve bireyin yaşamındaki etkileri. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, 7-14.
- Aşlamacı, İ., Eker, E. (2017). İmam-hatip lisesi öğrenci velilerinin çocuklarının eğitimine katılım durumları: Okul yöneticilerinin görüşlerine dayalı nitel bir araştırma. *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, 1(2), 153-185. <http://dx.doi.org/10.12738/talim.2017.2.0007>.
- Ayaş, E. B., Gacar, A., Nacar, E. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyotropik kişilik özelliklerinin incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 60, 511-519.
- Aydın, İ. H. (2011). Seküler ahlâk bağlamında din-ahlâk ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 1-23.
- Aydındalp, H. (2010). Sosyal çatışma ve din. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 187-215.
- Aydoğan, D. (2013). *Bilim ve psikoloji*. Ş. I. Terzi (Edt.), *Eğitim Psikolojisi içinde* (ss. 5-22). Ankara: Pegem Yayınları.
- Ayten, A. (2004). *Kendini gerçekleştirme ve dindarlık ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Ayten, A. (2005/2). Kendini gerçekleştirme ve dindarlık: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29, 185-204
- Ayten, A. (2010). *Empati ve din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (2012). *Psikoloji ve din: Psikologların din ve tanrı görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (2013). Din ve sağlık: Bireysel dindarlık, sağlık davranışları ve hayat memnuniyeti ilişkisi üzerine bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(3), 7-31.
- Ayten, A. (2015). *Erdeme dönüş: Psikoloji ve mutluluk yolu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A., Göcen, G., Sevinç, K., Öztürk, E. (2012). Dini başa çıkma, şükür ve hayat memnuniyeti ilişkisi: Hastalar, hasta yakınları ve hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(2), 45-79.
- Ayten, A., Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dinî başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli Sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 5-18.
- Bacanlı, H., İlhan, T., Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: Sıfatlara dayalı kişilik testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-279.
- Bahadır, A. (1994). *Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Bahadır, A. (2002a). Ergen kişiliği bağlamında din-kişilik ilişkisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (14), 111-123.
- Bahadır, A. (2002b). Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler. H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde* (ss. 255-306). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bahr, H. M., Chadwick, B. A. (1985). Religion and family in Middletown, USA. *Journal of Marriage and Family*, 47(2), 407-414.
- Bahr, S. J., Maughan, S. L., Marcos, A. C., Li, B. (1998). Family, religiosity, and the risk of adolescent drug use. *Journal of Marriage and Family*, 60(4), 979-992.
- Balkanlıoğlu, M. A. (2014). Questioning the relationship between religion and marriage: Does religion affect long-lasting marriage? Turkish couples' practice of, perception of, and attitudes towards religion and marriage. *The Journal of International Social Research*, 7(31), 515-523.

- Balkıs, M. (2003). *Üniversite öğrencilerinin düşünme stilleri ile kişilik tipleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ball, J., Armistead, L., Austin, B. J. (2003). The relationship between religiosity and adjustment among African-American, female, urban adolescents. *Journal of Adolescence*, 26, 431-446.
- Baron, R. A., Byrne, D. (2003). *Social psychology* (10th. ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Bateman, A., Bolton, R., Fonagy, P. (2013). Antisocial personality disorder: A mentalizing framework. *The Journal of Lifelong Learning in Psychiatry*, 11(2), 178-186.
- Batson, C. D., Schoenrade, P., Ventis, W. L. (2017). *Din ve birey: Sosyal psikolojik bir yaklaşım* (Ali Kuşat ve Abdulvahap Taştan, Çev.). Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 206-231.
- Bayraktar, M. M. (2007). *Gençlik döneminde görülen bazı psikolojik belirtiler ve din eğitimi ilişkisi (Obsesif-Kompulsif Belirti Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Bayyığıt, M. (1989). *Üniversite gençliğinin dini inanç, tutum ve davranışları üzerine bir araştırma: Selçuk üniversitesi öğrencileri üzerinde bir anket uygulaması*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Beck, U. (2014). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru* (Kâzım Özdoğan ve Bülent Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Orijinal baskı, 1986).
- Beckwith, H. D., Morrow, A. (2005). Sexual attitudes of college students: The impact of religiosity and spirituality. *College Student Journal*.
- Beit-Hallahmi, B., Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behaviour, belief and experience*. London and New York: Routledge.
- Bektaş, S. Ç., Yazıcı, H., Altun, F. (2013). Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ve Kişisel Sağlık Davranışları İle Depresif Belirtileri Arasındaki İlişkiler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 127-141.
- Ben-David, S., Reuven, Y. (2015). Authoritarianism, ethnic affiliation, level of religiosity, and authority-exercising styles of educational instructors in juvenile correctional institutions. *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*, 13(2), 87-110.

- Benet-Martinez, V., John, O. P. (1998). Los cinco grandes across cultures and ethnic groups: Multitrait multimethod analyses of the big five in Spanish and English. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 729-750.
- Benson P., Spilka, B. (1973). God image as a function of self-esteem and locus of control. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12(2), 297-310.
- Berger, P. L. (2014). Sekülerizmin gerilemesi. Ali Köse (Çev. Edt.), *Kutsalın Dönüşü içinde* (ss. 40-59). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Berger, P. L. (2015). *Kutsal şemsiye* (Ali Coşkun, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (2016). *Modernite, çoğulculuk ve anlam krizi* (Mustafa Derviş Dereli, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bergin, A. E. (1994). Religion personality and mental health.. Laurence B. Brown (Edt.), *Religious life-styles and mental health*. New York.
- Bilgin, V. (2014). *Bizi kuşatan toplum: Sosyolojiye giriş*. Bursa: Emin Yayınları.
- Bilici, A. B. (2015). *Gelişim ve eğitim odaklı çocuk psikolojisi ve din*. İzmir: Akademik Gelişim Yayınları.
- Bloodgood, J. M., Turnley, W. H., Mudrack, P. (2008). The influence of ethics instruction, religiosity, and intelligence on cheating behavior. *Journal of Business Ethics*, 82, 557-571.
- Boeree, C. G. (2006). Personality theories. Shippensburg University. <http://www.ship.edu/%7Ecgboree/perscontents.html>.
- Bosetti, G. L., Voci, A., Pagotto, L. (2011). Religiosity, the sinner, and the sin: Different patterns of prejudice toward homosexuals and homosexuality. *TPM-Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 18(3), 157-170.
- Boyce, C. J., Wood, A. M., Powdthavee, N. (2013). Is personality fixed? Personality changes as much as “variable” economic factors and more strongly predicts changes to life satisfaction. *Social Indicators Research*, 111(1), 287-305.
- Bradford, K., Vaughn, L. B., Barber, B. K. (2008). When there is conflict? Interparental conflict, parent–child conflict, and youth problem behaviors. *Journal of Family Issues*, 29(6), 780-805.
- Brown, E., Orbuch, T. L., Bauermeister, J. A. (2008). Religiosity and marital stability among Black American and White American couples. *Family Relations*, 57(2), 186-197.
- Brown, L. B. (1962). A study of religious belief. *British Journal of Psychology*, 53, 259-272.

- Brown, L. B. (1987). *The psychology of religious belief*. London: University of London Press.
- Brown, L. B. (1994). *Religion personality and mental health*. Laurence B. Brown (Edt.), New York.
- Brown, W. (1946). *Personality and religion*. London: University of London Press.
- Buddeberg-Fischer, B., Klaghofer, R., Abel, T., Buddeberg, C. (2003). The influence of gender and personality traits on the career planning of Swiss medical students. *Swiss Med Wkly*, 133, 535-540.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik* (İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları. (Orijinal baskı, 2004).
- Burton, J. H., Talpade, S., Haynes, J. (2011). Religiosity and test-taking ethics among business school students. *Journal of Academic and Business Ethics*, 1-8.
- Buscaglia, L. (1987). *Kişilik: Tümüyle insan olabilme sanatı* (Nejat Ebcioglu, Çev.). Ankara: İnkılap Yayınları.
- Bussing, A., Ostermann, T., Matthiessen, P. F. (2007). Distinct expressions of vital spirituality. *Journal of Religion and Health*, 46(2), 267-286.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Call, V. R. A., Heaton, T. B. (1997). Religious influence on marital stability. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36(3), 382-392.
- Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Certel, H. (1996). Mekân içinde Tanrı tasavvuru ve antropomorfik düşünce. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3, 52-57.
- Certel, H. (2014). *Din psikolojisi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Cervone, D., Pervin, L. A. (2016). *Kişilik psikolojisi: Kuram ve araştırma* (Mustafa Baloğlu, Çev. Edt.). Ankara: Nobel Yayınları. (Orijinal baskı, 2013).
- Ceyhan, E. (2000). Mesleki sorun düzeyleri farklı okul rehber öğretmenlerinin kişisel ve sosyal uyum düzeylerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(13), 45-55.
- Chapman, J., Chapman, J. P. (1980). Scales for rating psychotic and psychotic-like experiences as continua. *Schizophrenia Bulletin*, 6(3), 476-489.
- Chatters, L. M., Taylor, R. J. (1989). Age differences in religious participation among black adults. *Journal of Gerontology*, 44(5), 183-189.

- Cixous, H., Cohen, K. (1974). The character of "Character". *New Literary History*, 5(2), 383-402.
- Cohen, S. M. (1974). The Impact of Jewish Education on Religious Identification and Practice. *Jewish Social Studies*, 36(3/4), 316-326.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1992). Four ways five factors are basics. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653-665.
- Coşkun, A. (2016). *Sosyal değişme ve dini normlar: Gelenek, modernlik ve postmodernlik ekseninde İslam'ın çağdaş yorumları karşısında halk (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Cotton, S., Larkin, E., Hoopes, A., Cromer, B. A. ve Rosenthal, S. L. (2005). The impact of adolescent spirituality on depressive symptoms and health risk behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 36(6).
- Crapps, R. W. (1986). *An introduction to psychology of religion*. Macon: Mercer University Press.
- Cüceloğlu, D. (2013). *İnsan ve davranış*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Cüceloğlu, D. (2018). *Savaşçı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Çardak, M. (2013). Fiziksel gelişim. Ş. I. Terzi (Edt.), *Eğitim Psikolojisi içinde* (ss. 48-73). Ankara: Pegem Yayınları.
- Çekin, A. (2013). Dindarlık boyutları ve din öğretimi: ilk ve ortaöğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi dersi öğretim programları (2010) çerçevesinde bir analiz. *International Journal of Social Science*, 6(4), 245-261.
- Çelebi, V. (2014). Jean Paul Sartre'ın varoluşçuluk düşüncesi. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 4(2), 63-76.
- Çelik, Z. (2015). Ortaöğretime ve yükseköğretime geçiş sınavlarının kıskacında ortaöğretim sistemi. A. Gümüş (Edt.), *Türkiye'de Eğitim Politikaları içinde* (ss. 273-298). Ankara: Nobel & ILEM Kitaplığı.
- Çetin, Ü. F. (2010). *Ortaöğretim düzeyi gençlerde dindarlık-empati ilişkisi (Isparta Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çilingir, L. (2014). Din mi, ahlak mı? *International Journal of Science Culture and Sport*, 1, 711-720.
- Çivitçi, N., Arıcıoğlu, A. (2012). Beş faktör kuramına dayalı kişilik özellikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 78-96.

- da Silva, A. F., de Carvalho Ferreira, A. G., de Macêdo Melo, R., Lins, H. L. C. C., Feitosa, U. N. S., de Araújo Neto, E. A., dos Santos Rocha, S., Neto, M. L. R. (2015). The influence of religiosity/ spirituality on mental health. *IMedPub Journals*, 8(116), 1-4.
- Dein, S. (2016). Cosmos, Gods and madmen. Rolland Littlewood and Rebecca Lynch (Edt.), *Religion and psychosis: A common evolutionary trajectory?* (pp. 191-210). New York: Berghahn Books.
- Delbridge, J., Headey, B., Wearing, A. J. (1994). Religion personality and mental health. Laurence B. Brown (Edt.), *Happiness and religious belief* (pp. 50-68). Springer-Verlag: New York.
- Deliömeroğlu, H. (1998). *Sosyal bütünleşme sürecinde sosyal normlar*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Demirtaş-Zorbaz, S. (2017). Biyolojik Kuram: H. Eysenck (2.Baskı). D. Gençtanırım-Kurt ve E. Çetinkaya-Yıldız (Edt.), *Kişilik Kuramları içinde* (ss. 528-548). Ankara: Pegem Akademi.
- Dınvar, P. E. (2011). *Travma sonrası stres, dünyaya ilişkin varsayımlar ve tanrı algısı arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dissanayake, D. R., Gunasekare, U. L. T. P. (2015). Emotional stability: From the Buddhism lens. Proceedings of Academics World 13th International Conference (pp. 65-68). Colombo, Sri Lanka.
- Dittes, J. (1971). Religion, personality, and psychological health. M. P. Strommen (Edt.), *Religion, Prejudice and Personality* (pp. 355-390). New York: Hawthorn.
- Doğan, A., Cebioğlu, S. (2011). Beliren yetişkinlik: Ergenlikten yetişkinliğe uzanan bir dönem. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(28), 11-23.
- Doğan, T. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve öznel iyi oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56-64.
- Doksat, K. (2003). Mizaç, karakter, kimlik, kişilik, duygudurum ve duygulanım nedir? *Birinci Basamak İçin Psikiyatri*, 2(2), 9-15.
- Dolgin, K. G. (2014). *Ergenlik psikolojisi* (Duygu Özen, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları. (Orijinal baskı, 2008).
- Dost, M. T. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(22), 132-143.

- Duriez, B., Luyten, P., Snauwaert, B., Hutsebaut, D. (2002). The importance of religiosity and values in predicting political attitudes: Evidence for the continuing importance of religiosity in Flanders (Belgium). *Mental Health, Religion & Culture*, 5(1), 35-54.
- Duriez, B., Soenen, B. (2006). Personality, identity styles, and religiosity: An integrative study among late and middle adolescents. *Journal of Adolescence*, 29, 119-135.
- Dündar, S., Yapıcı, Ş., Topçu, B. (2008). Üniversite öğrencilerinin bazı kişilik özelliklerine göre sınav kaygısının incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 171-186.
- Egemen, B. Z. (1952). *Din psikolojisi: Saha, kaynak ve metod üzerine bir deneme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eger, R. J., McDonald, B. D., Wilsker, A. L. (2015). Religious attitudes and charitable donations. *Journal of Applied Business and Economics*, 17(2), 52-65.
- Ehsan, H. B., Pournaghash-Tehrani, S. (2012). The relationship between personality dimensions and religious orientation. *2nd International Conference on Social Science and Humanity (IPEDR)*, (pp. 263-267, vol. 31). Singapore: IACSIT Press.
- Ekşi, H. (2002). Din eğitimi, gençlik ve kişilik. H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde* (ss. 153-182). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Ellison, C. G., George, L. K. (1994). Religious involvement, social ties, and social support in a southeastern community. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33(1), 46-61.
- Emmons, R. A. (2014). Din ve kişilik. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 165-187.
- Erikson, E. H. (2014). *İnsanın 8 evresi* (2. Baskı) (Gonca Akkaya, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Eroğlu, E. (2015). Geçmişten günümüze sosyal normlar. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 299-308.
- Eysenck, H. J. (1958). A short questionnaire for the measurement of two dimensions of personality. *Journal of Applied Psychology*, 42, 14-17.
- Eysenck, H. J. (1959). *The Maudsley personality inventory*. London: University of London Press.

- Eysenck, M. W. (1998). Personality and the psychology of religion. *Health, Religion & Culture, 1*(1), 11-19. DOI: 10.1080/13674679808406493.
- Falukozi, E., Addington, J. (2012). Impact of trauma on attenuated psychotic symptoms. *Psychosis: Psychological, Social and Integrative Approaches, 4*(3), 203-212.
- Fard, M. K., Shahabi, R., Zardkhaneh, S. A. (2012). Religiosity and Marital Satisfaction. *Social and Behavioral Sciences, 82*, 307-311.
- Ferguson, L. W. (1944). A revision of the primary social attitudes scales. *Journal of Psychology, 17*, 229-242.
- Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care. *J Cin Psychol, 58*(11), 1433-1441.
- Filsinger, E. E., Wilson, M. R. (1984). Religiosity, socioeconomic rewards, and family development: Predictors of marital adjustment. *Journal of Marriage and Family, 46*(3), 663-670.
- Fordham, F. (2004). *Jung psikolojisinin ana hatları* (Aslan Yalçın, Çev). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal baskı, 1952).
- Fowler, J. W. (1992). Stages of faith and religious development: Implications. James W. Fowler, Karl Ernst Nipkow and Friedrich Schweitzer (Edt.). *The vocation of faith developmental theory* (pp. 19-36). Britain: SCM Press.
- Francis, L. J., Jackson, C. J. (2003). Eysenck's dimensional model of personality and religion: Are religious people more neurotic? *Mental Health, Religion & Culture, 6*(1), 87-100. DOI: 10.1080/1367467031000086279.
- Francis, L. J., Katz, Y. J. (1992). The relationship between personality and religiosity in an Israeli sample. *Journal for the Scientific Study of Religion, 31*(2), 153-162.
- Francis, L. J., Pearson, P. R. (1991). Religiosity, gender and the two faces of neuroticism. *The Irish Journal of Psychology, 12*(1), 60-67. DOI: 10.1080/03033910.1991.10557825.
- Francis, L. J., Pearson, P. R., Stubbs, M. T. (1985). Personality and religion among low ability children in residential special schools. *Journal The British Journal of Mental Subnormality, 31*, 41-45.
- Francis, L. J., Williams, E., Robbins, M. (2010). Personality, conventional Christian belief and unconventional paranormal belief: a study among teenagers. *British Journal of Religious Education, 32*(1), 31-39.

- Francis, L. J., Yablon, Y. B., Robbins, M. (2014). Religion and happiness: A study among female undergraduate students in Israel. *International Journal of Jewish Education Research*, 7, 77-92.
- Francis, L., Pearson, P. R., Carter, M., Kay, W. K. (2010). The Relationship between Neuroticism and Religiosity among English 15-and 16-Year-Olds. *The Journal of Social Psychology*, 114 (1), 99-102. DOI: 10.1080/00224545.1981.9922731.
- Frankl, V. E. (2012). *İnsanın anlam arayışı* (Selçuk Budak, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayınları. (Orijinal baskı, 1959).
- Frankl, V. E. (2014). *Psikoterapi ve din* (Zeynep Taşkın, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal baskı, 1988).
- Freud, S. (2012). *Musa ve tek tanrılı din* (Oya Kasap, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal baskı, 1939).
- Freud, S. (2014a). *Totem ve tabu* (Hasan Can, Çev.). Ankara: Tutku Yayınları. (Orijinal baskı, 1913).
- Freud, S. (2014b). *Bir yanılsamanın geleceği* (Mehmet Ökten, Çev.). Ankara: Tutku Yayınları. (Orijinal baskı, 1927).
- Freud, S. (2014c). *Psikanaliz üzerine* (Kamuran Şipal, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Fromm, E. (2012). *Psikanaliz ve din* (Elif Erten, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal baskı, 1950).
- Galen, L. W., Kloet, J. D. (2011). Mental well-being in the religious and the non-religious: evidence for a curvilinear relationship. *Mental Health, Religion & Culture*, 14(7), 673-689.
- Galen, L. W., Williams, T. J., Ver Wey, A. L. (2014). Personality ratings are influenced by religious stereotype and in group bias. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 24, 282–297.
- Gebauer, J. E., Sedikides, C., Neberich, W. (2012). Religiosity, social self-esteem, and psychological adjustment: On the cross-cultural specificity of the psychological benefits of religiosity. *Psychological Science*, 23(2), 158–160
- Gebauer, J. E., Wagner, J., Sedikides, C., Neberich, W. (2013). Agency-communion and self-esteem relations are moderated by culture, religiosity, age, and sex: evidence for the “Self-Centrality Breeds Self-Enhancement” principle. *Journal of Personality* 81(3), 261-275.
- Geçioğlu, A. R. (2018). *Evlilik uyumu-dindarlık ilişkisi: Adana Örneği*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Geçtan, E. (1974). Varoluşçu psikolojinin temel ilkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(1), 13-17.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve bireysel-kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum* (Ümit Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Glock, C. Y. (1959). *The religious revival in America* (In Jane Zahn, Edt.). Berkeley CA: University of California.
- Glock, C. Y. (1962). On the study of religious commitment. *Research Supplement to Religious Education*, 98-110.
- Göcen, G. (2005). *Dini inanç ve ibadetin kendini gerçekleştirme ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gunthert, K. C., Cohen, L. H., Armeli, S. (1999). The role of neuroticism in daily stress and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1087-1100.
- Güler, Ö. (2007). Tanrı algısı ölçeği (TA): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *AÜİFD XLVIII(1)*, 123-133.
- Günay, Ü. (1986). Modern sanayi toplumlarında din I. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 41-88.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve çevre köylerinde dini hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Günay, Ü. (2017). *Din sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günaydın, F. (2013). *Toplumsal ve dini değerlerin görsel medyada sunumu üzerine sosyolojik bir inceleme (Ekmek Teknesi Dizisi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güneş, A. (2014). Sosyolojik olarak din ve toplum ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 153-164.
- Gürses, İ. (2001). *Kölelik ve özgürlük arasında din*. Bursa: Arasta Yayınları.
- Gürses, İ. (2006). Dindarlık ile ilgili tutumlar ve otoriteriyen kişilik ilişkisi. H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi içinde* (ss. 71-115). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gürses, İ. (2007). Din eğitimi kişilik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 79-122.
- Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve kişilik*. Bursa: Emin Yayınları.
- Gürsu, O. (2011). *Ergenlik döneminde psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gürsu, O. (2015). Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, 49-75.

- Ha, S. E., Kim, S. (2013). Personality and subjective well-being: Evidence from South Korea. *Social Indicators Research*, 111(1), 341-359.
- Hackney, C. H., Sanders, G. S. (2003). Religiosity and mental health: A meta-analysis of recent studies. *Journal For The Scientific Study of Religion*, 42(1), 43-55.
- Hall, C. S., Lindzey, G. (1978). *Theories of personality*. New York: Printed in the United States of America.
- Harari, Y. N. (2016). *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens* (Ertuğrul Genç, Çev.). İstanbul: Kolektif Yayınları. (Orijinal baskı, 2012).
- Harvey, R. J., Murry, W. D., Markham, S. E. (1995). *A "Big Five" Scoring System for the Myers-Briggs Type Indicator*. Annual Conference of the Society for Industrial and Organizational Psychology, Orlando.
- Hasankahyaoglu, H. R. (2008). Dindarlık empati ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hayta, A. (2002). İbadetler ve ruh sağlığı. H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde* (ss. 117-152). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Heaven, P. C. L., Ciarrochi, J. (2007). Personality and religious values among adolescents: A three-wave longitudinal analysis. *British Journal of Psychology*, 98, 681-694.
- Henningsgaard, J. M., Arnau, R. C. (2008). Relationships between religiosity, spirituality, and personality: A multivariate analysis. *Personality and Individual Differences*, 45(8), 703-708.
- Hijele, A. A. (1975). Relationship of a measure of self-actualization to religious participation. *The Journal of Psychology*. 89(2), 179-182.
- Hill, J. P. (2011). Faith and understanding: Specifying the impact of higher education on religious belief. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 50(3), 533-551.
- Hills, P. R., Francis, L. J. (2005). The relationships of religiosity and personality with suicidal ideation, *Mortality*, 10(4), 286-293. DOI: 10.1080/13576270500321860.
- Hills, P. R., Francis, L. J., Jennings, P. (2006). Religious behavior, personality, and dimensions of self-esteem among 13- to 15-year-old adolescents. *Journal of Research on Christian Education*, 15(1), 61-76. <http://dx.doi.org/10.1080/10656210609484994>.
- Hills, P., Francis, L. J., Argyle, M., Jackson, C. J. (2004). Primary personality trait correlates of religious practice and orientation. *Personality and Individual Differences*, 36, 61-73.

- Hoffman, L. (2015). Varoluşçu psikoloji, din ve maneviyat: Metod, uygulamalar ve deneyim (Mehmet Mücahid Atik, Çev.). *Bilimname*, XXVIII (1), 369-382.
- Holm, N. G. (1994). Religion personality and mental health. L. B. Brown (Edt.), *Religion and mental health: A case study of the finnish-Swedish popular writer Joel Petterson* (pp. 42-49). Springer-Werlag: New York.
- Holm, N. G. (2007). *Din psikolojisine giriş* (Abdülkerim Bahadır, Çev). İstanbul: İnsan Yayınları. (Orijinal baskı, 1988).
- Homayouni, A. (2011). The role of personality traits and religious beliefs in tendency to addiction. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 30, 851- 855.
- Hongwei, Y., Glanzerb, P. L., Johnsona, B. R., Sriram, R., Moore, B. (2016). The association between religion and self-reported academic honesty among college students. *Journal of Beliefs & Values*, 38(1), 1-14.
- Horozeu, Ü. (2012). Ruh sağlığı ve din. M. D. Karacoşkun (Edt.), *Din Psikolojisi El Kitabı* içinde (ss. 177-190). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hökelekli, H. (1986). Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi (İmam-hatip lisesi ve genel lise öğrencilerinin davranışları arasında mukayeseli bir araştırma). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 35-51.
- Hökelekli, H. (2002). Gençlik ve din. H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde* (ss. 11-29). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hökelekli, H. (2010). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hökelekli, H. (2013). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hurlock, E. B. (1992). Yaşlılık döneminde dini ilgi ve faaliyetler. (M. Naci Kula, Çev.). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 343-346.
- Huurre, T., Junkkari, H., Aro, H. (2006). Long-term Psychosocial effects of parental divorce: A follow-up study from adolescence to adulthood. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci*, 256, 256-263.
- Hünler, O. S., Gençöz, T. (2005). The effect of religiousness on marital satisfaction: Testing the mediator role of marital problem solving between religiousness and marital satisfaction relationship. *Contemporary Family Therapy* 27(1), 123-136.
- Hyman, C. ve Handal, P. J. (2006). Definitions and evaluation of religion and spirituality items by religious professionals: A plot study. *Journal of Religion and Health*, 45(2), 264-282.

- Idler, E. L., Kasl, S. V. (1997). Religion among disabled and nondisabled persons I: Cross-sectional patterns in health practices, social activities, and well-being. *The Journals of Gerontology*, 52(6), 294-305.
- Ivtzan, I., Chan, C. P. L., Gardner, H. E., Prashar, K. (2011). Linking religion and spirituality with psychological well-being: examining self-actualisation, meaning in life, and personal growth initiative. *J Relig Health*, 48(1). DOI 10.1007/s10943-011-9540-2.
- İlhan, T. (2013). Klasik (tepkisel) koşullanma ve bitişiklik kuramları. Ş. I. Terzi (Edt.), *Eğitim Psikolojisi içinde* (ss. 321-351). Ankara: Pegem Akademi.
- İnanç, B. Y., Yerlikaya, E. E. (2015). *Kişilik kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Jang, S. J., Byron, J. R. (2004). Explaining religious effects on distress among african Americans. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43(2), 239-260.
- Järveläinen, P. (2008). Religious emotions: Some philosophical explorations. Willem Lemmens and Walter Van Herck (Edt.), *What are religious emotions?* (pp.12-20). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Jennings, P. (2007). East of ego: The intersection of narcissistic personality and Buddhist practice. *Journal Of Religion And Health*, 46(1), 3-18.
- John, O. P., Srivastava, S. (1999). Handbook of personality: Theory and research. L. Pervin and O.P. John (Eds.), *The Big-Five Trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives* (pp. 1-71). New York: Guilford.
- Johnstone, B., Yoon, D. P., Cohen, D., Schopp, L. H., McCormack, G., Campbell, J., Smith, M. (2012). Relationships Among Spirituality, Religious Practices, Personality Factors, and Health for Five Different Faith Traditions. *Journal of Religion and Health*, 51(4), 1017-1041. DOI 10.1007/s10943-012-9615-8.
- Joshi, S., Kumari, S., Jain, M. (2008). Religious Belief and Its Relation to Psychological Well-being. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 34(2), 345-354.
- Judge, T. A., Bono, J. E. (2000). Five-factor model of personality and transformational leadership. *Journal of Applied Psychology*, 85(5), 751-765.
- Jung, C. G. (2004). *İnsan ruhuna yöneliş* (Engin Büyükinâl, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Kişiliğin gelişimi* (Duygu Olgaç, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). *Sosyal değişimin psikolojik boyutları*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınevi.

- Kalgı, M. E., Yılmaz, A. (2017). IVth International Eurasian Educational Research Congress (EJER2017) Bildiri Kitabı. Veysel Sönmez (Edt.), *Lise öğrencilerinin dinsel yaşayış hakkındaki görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Şanlıurfa-Siverek Örneği* (ss. 383-387). Ankara: Anı Yayıncılık.
http://ejercongress.org/pdf/bildiri_kitabi_2017.pdf.
- Kamath B. J., Ashok, H. S. (2015). Religiousness and self-actualization: An empirical study. *Journal of Psychosocial Research*, 10 (2), 347-355.
- Kandemir, M. (2013). Bilişsel gelişim. Ş. I. Terzi (Edt.), *Eğitim Psikolojisi içinde* (ss. 79-132). Ankara: Pegem Yayınları.
- Kapıkıran, N. A. (2004). İdeal ve gerçek benlik kavramı ölçeğinin güvenirliği ve geçerliği. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(16), 18-25.
- Karabekiroğlu, K. (2014). *Ergenin ruhsal gelişimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karaca, F. (2015). *Din psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karacadağ Kakinma Ajansı. (Temmuz 2013). TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi Bölge Planı 2014-2023.
- Karacoşkun, M. D. (2012). Modern psikolojide dine yaklaşımlar. M. D. Karacoşkun (Edt.), *Din Psikolojisi El Kitabı içinde* (ss. 35-54). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karadoğu, A. (2008). *Sosyo-kültürel açıdan namaz ibadeti*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kartopu, S. (2013). Narsisizmin dindarlık eğilimleriyle ilişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6), 625-649.
- Kasapoğlu, A. (2015). Kişilik gelişimi açısından “namaz”. *Hikmet Yurdu*, 8(2), 11-54.
- Katipoğlu, B. (2012). Din psikolojisi açısından kişilik ve karakter analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(23), 341-348.
- Kayıklık, H. (2000). *Dini yaşayış biçimleri: Psikolojik temelleri açısından bir değerlendirme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta yaş ve yaşlılıkta dinsel eğilimler*. Adana: Baki Yayınları.
- Kayıklık, H. (2011). *Din psikolojisi*. Adana: Karahan Yayınevi.
- Kayıklık, H., Kalgı, M. E. (2017a). Dinsel yaşayış ölçeği: Geçerlik güvenirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-19.

- Kayıklık, H., Kalgı, M. E. (2017b). Ortaöğretim öğrencilerinin tahripçi davranışlarda bulunma ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 1-18.
- Kaymakcan, R., Meydan, R. (2012). "Ahlâkî karakter ve eğitimi", *II. Uluslararası Değerler ve Eğitimi Sempozyumu* (Kasım 16-18, 2012), Ensar Vakfı Değerler Eğitimi Merkezi: İstanbul.
- Kenç, M. F., Oktay, B. (2002). Akademik Benlik Kavramı ve Akademik Başarı Arasındaki İlişki. *Eğitim ve Bilim*, 27(124), 71-79.
- Kenedy, G. J. (1998) Handbook of religion and mental health. Harold G. Koenig (Edt.), *Religion and depression* (pp. 129-145). San Diego: Academic Press.
- Kerley, K. R., Matthews, T. L., Blanchard, T. C. (2005). Religiosity, religious participation, and negative prison behaviors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44(4), 443-457.
- Keskin, Y. M. (2004). Din ve toplum ilişkileri üzerine bir genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV* (2), 7-21.
- Kılavuz, M. A. (2005). Yaşlanma sürecinin dinî gelişime etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 97-112.
- Kılavuz, S. (2012). *Erken puberte tanılı olguların geriye dönük olarak değerlendirilmesi*. Uzmanlık Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Kımtır, N. (2002). Dini inanç, ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisi üzerine. H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde* (ss. 183-208). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kımtır, N. (2008). *Benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kımtır, N. (2012). Ergenlerde benlik saygısı ve öznel dindarlık algısının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 439-468.
- Kızılgöç, M. (2016). Dindar şahsiyetten dinsel bireyciliğe değişen dindarlık yönelimleri bağlamında intihar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2480-2494.
- Kim, J., Kim, C. (2016). Perspectives to understand the relationship between religion and communication. *International Journal of Journalism & Mass Communication*, 3 (117), 1-4.

- Kirman, M.A. (2005). *Din ve sekülerleşme: Üniversite gençliği üzerine sosyolojik bir araştırma*. Adana: Karahan Kitapevi.
- Knox, D., Langehough, S. O., Walters, C., Rowley, M. (1998). Religiosity and spirituality among college students. *College Student Journal*, 32(3), 430-432.
- Koç, A. (2011). *Üniversite öğrencilerinde tanrı tasavvuru, benlik algısı ve öfke yaşıntısı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koç, M. (2003). Ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisi üzerine teorik bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 373-397.
- Koç, M. (2005). Ruh sağlığı ile dini başa çıkma metodu olarak dua ve ibadet fenomeni arasındaki ilişki üzerine psikolojik bir yaklaşım. *Ekev Akademi Dergisi*, 24, 11-32.
- Koç, M. (2010). Demografik özellikler ile dindarlık arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 217-248.
- Koenig, H. G., Larson, D. B. (2001). Religion and mental health: Evidence for an association. *International Review of Psychiatry*, 13(2), 67-78.
- Koenig, H. G., Nelson, B., Shaw, S. F., Al Zaben, F., Wang, Z., Saxena, S. (2015). Belief into action scale: A brief but comprehensive measure of religious commitment. *Open Journal of Psychiatry*, 5, 66-77.
- Koenig, H. G., Parkerson, G. R. (1997). Religion index for psychiatric research. *American Journal of Psychiatry*, 154(6), 885-886.
- Koenig, L. B., McGue, M., Krueger, R. F., Bouchard, T. J. (2007). Religiousness, antisocial behavior, and altruism: Genetic and environmental mediation. *Journal of Personality* 75(2), 265-290.
- Köknel, Ö. (1985). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Kitapevi.
- Köksal, A. (2000). Müzik eğitimi alma, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre ergenlerin empatik becerilerinin ve uyum düzeylerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 99-107.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye'de dini hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Köse, A. (2014). Sekülerleşme teorileri bağlamında Türkiye'de din ve modernleşme. A. Köse (Edt.), *Kutsalın Dönüşü içinde (ss. 171-181)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kötehne, G. (1999). *Dine yaklaşım ve kişilik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kula, M. N. (2001). *Kimlik ve din*. İstanbul: Ayışığı Kitapları Basımevi.
- Kula, M. N. (2002). Gençlik döneminde kimlik ve din. H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde* (ss. 31-70). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kulaksızoğlu, A. (2015). *Ergenlik psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kuşat, A. (2006). Ergenlerde Allah tasavvuru. Ü. Günay ve C. Çelik (Edt.), *Dindarlığın Sosyo-psikolojisi içinde* (ss. 113-156). Adana: Karahan Kitapevi.
- Lahbabi, M. A. (1972). *İslâm şahsiyetçiliği* (İsmail Hakkı Akın, Çev.). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Laird, R. D., Marks, L. D., Marrero, M. D. (2011). Religiosity, self-control, and antisocial behavior: Religiosity as a promotive and protective factor. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 32, 78-85.
- Larsen, R. J., Ketelaar, T. (1991). Personality and susceptibility to positive and negative emotional states. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 132-140.
- Leslie, F., Chris, J. (2003). Eysenck's dimensional model of personality and religion: Are religious people more neurotic? *Mental Health, Religion & Culture*, 6(1), 87-100.
- Leuba, J. H. (1912). The Development of Emotion in Religion. *The Harvard Theological Review*, 5(4), 524-543.
- Levenson, M. R., Aldwin, C. M., D'mello, M. (2013). Ergenlikten orta yetişkinliğe dini gelişim. İ. Çapçioğlu ve A. Ayten (Çev. Edt.), *Din ve Maneviyat Psikolojisi içinde* (ss. 299-331). Ankara: Phoenix Yayınlar.
- Levy, G., Razin, R. (2006). A Theory of religion: Linking individual beliefs, rituals, and social cohesion. *A Preliminary Version*, 1-27.
- Lewin, J. S., Chatters, L. M. (1998). Handbook of religion and mental health. Harold g. Koenig (Edt.), *Research on religion and mental health: An overview of empirical findings and theoretical issues* (pp. 33-50). San Diego: Academic Press.
- Lewis, C. A. (1999). Is the relationship between religiosity and personality 'contaminated' by social desirability as assessed by the Lie Scale? A methodological reply to Michael W. Eysenck (1998). *Mental Health, Religion & Culture*, 2(2), 105-114.
- Lewis, C. A., Francis, L. J. (2014). Personality and religion among female university students in France. *Psychology, Society & Education*, 6(2), 68-81.

- Lim, C., Putnam, R. D. (2010). Religion, social networks, and life satisfaction. *American Sociological Review*, 75(6), 914-933.
- Linden, S. C., Harris, M., Whitaker, C., Healy, D. (2010). Religion and psychosis: the effects of the Welsh religious revival in 1904–1905. *Psychological Medicine*, 40, 1317-1323.
- Loewenthal, K. M. (2017). *Din psikolojisi: Kısa bir giriş* (Mustafa Ulu, Çev.). Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Luckmann, T. (2003). *Görünmeyen din* (Ali Çoskun ve Fuat Aydın, Çev.). Rağbet Yayınları: İstanbul.
- Lunn, J., Klay, R., Douglass, A. (2001). Relationship among giving, church attendance, and religious belief. *The case of the Presbyterian Church (USA). Journal for the Scientific of Religion*, 40(4), 765-775.
- Luthans, F. (2011). *Organizational behavior*. New York: McGraw-Hill Companies.
- Magnavita, J. J. (2016). *Kişilik kuramları: Kişilik bilimine çağdaş yaklaşımlar* (Psikoterapi Enstitüsü, Çev.). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.
- Mahabber, M., Bahana, K. (2012). The relationship between religiosity and general anxiety in Christian, Hindu and Muslim Indian adolescents. *South African Journal of Sociology*, 15(4), 147-150.
- Malinowski, B. (2000). *Büyü, bilim ve din* (Saadet Özkal, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Orijinal baskı, 1948).
- Maltby, J. (1997). Religious orientation and Eysenck's personality dimensions: The use of the amended religious orientation scale to examine the relationship between religiosity, psychoticism, neuroticism and extraversion. *Personality and Individual Differences*, 26, 79-84.
- Mami, S., Heidari, S. H., Mirabzadeh, M., Heidari, S. H. (2014). The Relationship between Religious Orientation, Self-Actualization, Anxiety and Sleep, Couples Ilam. *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 4(5), 256-262.
- Marks, K., Engels, F. (2013). Din üzerine (Kaya Güvenç, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, L. (2006). Religion and family relational health: An overview and conceptual model. *Journal of Religion and Health*, 45 (4), 603-618.
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi* (Okan Gündüz, Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- McCrae, R. R., John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.

- McCullough, M. E., Tsang, J. A., Brion, S. (2003). Personality traits in adolescence as predictors of religiousness in early adulthood: Findings from the terman longitudinal study. *Society for Personality and Social Psychology*, 29(8), 980-991.
- Meadow, M. J., Kahoe, R. D. (1984). *Psychology of religion*. New York: Printed in the Unites States of America.
- Mehmedoğlu, A. U. (1999). *Dindarlarda ve dindar olmayanlarda kişilik üzerine karşılaştırmalı bir araştırma (İstanbul örneği)*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi (M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Örneği). *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1(30), 133-167.
- Mehmedoğlu, A. U. (2013). Din, dindarlık ve değerler. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 173-189.
- Mijares, S. A., Espinosa, A. del C. D. (2014). Religiosity and personality in a Mexican sample. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(1), 108-112.
- Morsünbül, Ü. (2012). Özerklik ve ruh sağlığına etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(2), 260-278.
- Nachtwey, J., Tessler, M. (2002). The political economy of attitudes toward peace among Palestinians and Israelis. *Journal of Conflict Resolution*, 46(2), 260-285.
- Neyrinck, B., Lens, W., Vansteenkiste, M., Soenens, B. (2010). Updating Allport's and Batson's framework of religious orientations: A reevaluation from the perspective of self-determination theory and Wulff's social cognitive model. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49, 425-438.
- Nipkow, K. E., Schweitzer, F. (1991). Religious development in childhood and adolescence. Fritz K. Oser, and W. George Scarlett (Edt.). *Adolescents' justifications for faith or doubt in God: A study of fulfilled and unfulfilled expectations* (pp. 91-100). San Francisco: The University of Birmingham.
- Noyan, C. O. (2008). *Antisosyal kişilik bozukluğu tanılı bireylerin karar verme süreçleri ile psikopati ve mizaç-karakter özellikleri arasındaki ilişki*. Uzmanlık Tezi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Haydarpaşa Eğitim Hastanesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Servis Şefliği, İstanbul.
- Noyan, H., Sertel-Berk, H. Ö. (2007). Ergenlerde sosyal fobi, içe ve dışa dönük kişilik

- özellikleri ve okul başarı durumu. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 27, 31-50.
- Oakley, N., Aksu, A., İra, N. (2013). Varoluşçu okul yöneticisi değerlendirme envanteri. 7. *Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi (24- 26 Mayıs 2012)*, 3, 87-97.
- Oğuz-Duran, N. (2017). Psiko-sosyal kuram: E. Erikson (2.Baskı). D. Gençtanırım-Kurt ve E. Çetinkaya-Yıldız (Edt.), *Kişilik Kuramları içinde* (ss. 192-230). Ankara: Pegem Akademi.
- Ok, Ü. (2011). Dini tutum ölçeği: Ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 528-549.
- Olsson, I., Dahl, A. A., (2012). Avoidant personality problems—their association with somatic and mental health, lifestyle, and social network. A community-based study. *Comprehensive Psychiatry*, 53 (6), 813-821.
- Oman, D., Reed, D., (1998). Religion and mortality among the community-dwelling elderly. *American Journal of Public Health*, 88(10), 1469-1475.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, etkileşim ve değişim*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Orathinkal, J., Vansteenwegen, A. (2006). Religiosity and Marital satisfaction. *Contemporary Family Therapy*, 28, 497-504.
- Ökten, Ş. (2009). Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Güneydou Anadolu Bölgesi'nin toplumsal cinsiyet düzen. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 302-312.
- Öngider, N. (2013). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 140-161.
- Özbay, Ö. (2007). Üniversite öğrencileri arasında din ve sosyal sapma. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 1-24.
- Özbydar, B. (1970). *Din ve tanrı inancının gelişmesi üzerine bir araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Özdemir, O., Özdemir, P. G., Kadak, M. T., Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 4(4), 566-589.
- Özdoğan, Ö. (1995). *Dindarlık ile ilgili bazı faktörlerin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgüven, İ. E. (1992). *Hacettepe kişilik envanteri el kitabı*. Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.
- Özgüven, İ. E. (2014). *Psikolojik testler*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Özlem, C., Yavaş, G. (2012). Orta ve geç ergenlik dönemindeki ergenlerde tutum ve davranış farklılıkları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 113-138.
- Öztunç, H., Bilge, Y., Bilge, Y. (2015). Kişilik bozuklukları ile gelir ve cinsiyet değişkenlerinin ilişkisinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII(1), 63-82.
- Öztürk, M. O., Uluşahin, N. A. (2016). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitapevi.
- Öztürk, Y. (2017). *Ergenlerde dindarlık ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi (Çarşamba Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Paloutzian, R. F. (1996). *Invitation to the psychology of religion*. Boston: Pearson Education.
- Parker, J. A., Mandleco, B., Roper, S. O., Freeborn, D., Dyches, T. T. (2011). Religiosity, spirituality, and marital relationships of parents raising a typically developing child or a child with a disability. *Journal of Family Nursing*, 17(1), 82-104.
- Peek, L. (2005). Becoming Muslims: The development of a religious identity. *Sociology of Religion*, 66(3), 215-242.
- Peker, H. (2011). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Pfeifer, S., Waelty, U. (1999). Anxiety, depression, and religiosity-a controlled clinical study. *Mental Health, Religion & Culture*, 2(1), 35-45.
- Phillips, D., Chamberlain, A., Goreczny, A. J. (2014). The relationship between religious orientation and coping styles among older adults and young adults. *Journal of Psychology and Behavioral Science*, 2(1), 29-43.
- Piaget, J., Inhelder, B. (2019). *Çocuk psikolojisi* (Orçun Türkay, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları
- Poppleton, P. K., Pilkington, G. W. (1963). The measurement of religious attitudes in a university population. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 2, 20-36.
- Post, S. G. (1998). Handbook of religion and mental health. Harold G. Koenig (Edt.), *Ethics, religion, and mental health* (pp. 21-29). San Diego: Academic Press.
- Power, L., McKinney, C. (2014). The effects of religiosity on psychopathology in emerging adults: Intrinsic versus extrinsic religiosity. *Journal of Religion Health*, 53, 1529-1538.

- Rahimi, N., Khedmatgozar, H. (2016). A survey of the relationship between religiosity indices and personality on showing creative behaviors of people. *International Journal Of Humanities And Cultural Studies, Special April*, 2485-2496.
- Reich, W. (2010). *Kişilik çözümlemesi* (Bertan Onaran, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Rettinger, D. A., Jordan, A. E. (2005). The relations among religion, motivation, and college cheating: A natural experiment. *Ethics & Behavior*, 15(2), 107-129.
- Rew, L., Wong, Y. J. (2006). A systematic review of associations among religiosity/spirituality and adolescent health attitudes and behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 38, 433-442.
- Roccas, S., Elster, A. (2014). Religion personality and social behavior. Vassilis Saroglou (Ed.), *Values and religiosity*. New York: Psychology Press.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Romero, E., Sobral, J., Luengo, M. A., Marzoa, J. A. (2001). Values and antisocial behavior among Spanish adolescents. *The Journal of Genetic Psychology*, 162(1), 20-40, DOI: 10.1080/00221320109597879.
- Ronald, A., Sieradzka, D., Cardno, A. G., Haworth, C. M. A., McGuire, P., Freeman, D. (2014). Characterization of psychotic experiences in adolescence using the specific psychotic experiences questionnaire: Findings from a study of 5000 16-year-old twins. *Specific Psychotic Experiences*, 40(4), 868-877.
- Rothmann, S., Coetzer, E. P. (2003). The big five personality dimensions and job performance. *Journal of Industrial Psychology*, 29(1), 68-74.
- Saka, H. N., Neyzi, O. (2005). Puberte başlangıç yaşı değişiyor mu? *Türk Pediatri Arşivi*, 40, 7- 14.
- Salas-Wright, C. P., Tirmazi, T., Lombe, M., Nebbitt, V. E. (2015). Religiosity and antisocial behavior: Evidence from young african american women in public housing communities. *Social Work Research*, 39(2), 82-93.
- Sandor, S. D., Popescu, M. (2008). Religiosity and values in Romania. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 22, 171-180.
- Santrock, J. W. (2014). *Ergenlik* (Ali Serdar Sağkal, Çev.). Ankara: Nobel Yayınları. (Orijinal baskı, 2012).
- Sardoğan, M. E., Kaygusuz, C. (2006). Antisosyal kişilik bozukluğu tanısı almış ve almamış olan bireylerin duygusal zeka düzeyleri açısından incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 7(1), 85-102.

- Saroglou, V. (2002). Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, 32, 15-25. The relationship between spirituality and religiosity on psychological outcomes in adolescents and emerging adults: A meta-analytic review. *Journal of Adolescence*, 35, 299-314.
- Saroglou, V. (2008). Religion and psychology of values: "Universals" and changes. In E. Agazzi & F. Minazzi (Eds.), *Science and ethics: The axiological contexts of science* (pp. 247-272). Brussels: Peter Lang.
- Saroglou, V., Fiasse, L. (2003). Birth order, personality, and religion: A study among young adults from a three-sibling family. *Personality and Individual Differences*, 35, 19-29.
- Saroglou, V., Munoz-Garcia, A. (2008). Individual differences in religion and spirituality: An issue of personality traits and/or values. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47(1), 83-101.
- Sartre, J. P. (1967). *Varoluşçuluk* (Emin Türk Eliçin, Çev.). İstanbul: Ataç Kitabevi.
- Saucier, G., Goldberg, L. R. (1996). The five-factor model of personality: Theoretical perspectives. Jerry S. Wiggins (Edt.), *The language of persanality: Lexical perspectives an the five-factar model* (pp. 21-50). New York & London: The Guilford Press.
- Savi, F. (2008). *12-15 yaş arası ilköğretim öğrencilerinin davranış sorunları ile aile işlevleri ve anne-baba kişilik özellikleri arasındaki ilişkisinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Schmeets, H., Riele, S. (2010). A decline of social cohesion in the Netherlands? Participation and trust, 1997-2010. *International Conference on Social Cohesion and Development*, 1-20.
- Schwab, R., Petersen, K. U. (1990). Its Relation to Loneliness, Neuroticism and Subjective Well-Being. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 335-345.
- Schwartz, S. H., Huismans, S. (1995). Value priorities and religiosity in four western religions. *American Sociological Association*, 58(2), 88-107.
- Selçuk, M. (1990). Çocuk eğitiminde dini motifler (Okul Öncesi Çağ). *Journal of Islamic Research*, 4(2), 105-117.
- Sezer, Ö. (2010). Ergenlerin kendilik algılarının anne baba tutumları ve bazı faktörlerle ilişkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-19.

- Shafaei, J., Saadati, S., Sabetkhah, P., Mirzaei, A. (2014). The relationship between optimism, self-actualization, religious orientation and psychological well being on active and non active olders. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, 4(4), 2121-2126.
- Shehan, C. L., Bock, E. W., Lee, G. R. (1990). Religious heterogamy, religiosity, and marital happiness: The case of catholics. *Journal of Marriage and Family*, 52(1), 73-79.
- Sheikholeslami, F., Masole, S. R., Rafati, P., Vardanjani, S. A. E., Talami, M. A. Y., Khodadadi, N. (2012). The relationship between the religious beliefs and the feeling of loneliness in elderly. *Indian Journal of Science and Technology*, 5(3), 2411-2416.
- Smith, B. D., Vetter, H. J. (1982). *Theoretical approaches to personality*. New Jersey: Englewood Clifs.
- Smith, D. L. (1996). Private prayer, public worship and personality among 11-15-year-old adolescents. *Personality and Individual Differences*, 21(6), 1063-1065.
- Smith, E. E., Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B., Loftus, G. R., Bem, D. J., Maren, S. (2017). *Psikolojiye giriş* (Öznur Öncül ve Deniz Ferhatoğlu, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sombart, W. (2016). *Aşk, lüks ve kapitalizm* (Necati Aça, Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınları. (Orişinal baskı, 1912).
- Somer, O. (1998). Türkiye'de kişilik özelliğı tanımlayan sıfatların yapısı ve beş faktör modeli. *Türk Psikolojisi Degisi*, 13(42), 17-32.
- Somer, O., Korkmaz, M., Tatar, A. (2002). Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin geliştirilmesi-I: Ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.
- Sontakke, J. (2017). Personality and religiosity: A correlational study. *International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature (IMPACT: IJRHAL)*, 5(3), 55-58.
- Sönmez, B. (2014). *Politik güven: Dindarlık, yetkecilik, sistemi meşrulaştırma ve değerler açısından bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Spranger, E. (2001) *İnsan tipleri: Bir kişilik psikolojisi* (Ahmet Aydoğan, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.

- Stainsby, M., Sapochnik, M., Bledin, K., Mason, O. J. (2010). Are attitudes and beliefs about symptoms more important than symptom severity in recovery from psychosis? *Psychosis: Psychological, Social and Integrative Approaches*, 2(1), 41-49.
- Steinberg, L. (2013). *Ergenlik* (Figen Çok, Çev.). Ankara: İmge Kitapevi. (Orijinal baskı, 1985).
- Stroope, S. (2012). Social networks and religion: The role of congregational social embeddedness in religious belief and practice. *Sociology of Religion*, 73(3), 273-298.
- Sudak, M. K., Zehir, C. (2013). Kişilik tipleri, duygusal zeka, iş tatmini ilişkisi üzerine yapılan bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(22), 141-165.
- Sullivan, K. T. (2001). Understanding the relationship between religiosity and marriage: An investigation of the immediate and longitudinal effects of religiosity on newlywed couples. *Journal of Family Psychology*, 15(4), 610-626.
- Sumner, R. B. (1898). A statistical study of belief. *Psychology Review*, 5, 616-631.
- Sutantoputri, N. W., Watt, H. M. G. (2013). Attribution and motivation: gender, ethnicity, and religion differences among Indonesian university students. *International Journal of Higher Education*, 2(1), 12-21.
- Sutin, A. R., Stephan, Y., Luchetti, M., Artese, A., Oshio, A., Terracciano, A. (2016). The five-factor model of personality and physical inactivity: A meta-analysis of 16 samples. *Journal of Research in Personality*, 63, 22-28.
- Şahin, E. S. (2017). Ayırıcı Özellik Kuramı: G.Allport, R.Catell, P.T. Costa ve R.R. McCrae (2.Baskı). D. Gençtanırım-Kurt ve E. Çetinkaya-Yıldız (Edt.), *Kişilik Kuramları içinde* (ss. 382-405). Ankara: Pegem Akademi.
- Şentepe, A., Güven, M. (2015). Kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi üzerine empirik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(31), 27-44.
- Şentürk, H. (1985). İbadetin mahiyeti ve şahsiyet gelişimindeki fonksiyonu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, 223-229.
- Şentürk, H. (1995). Dini gelişim psikolojisi. *Diyanet İlmi Dergisi*, 31(4), 63-82.
- Tabak, A., Basım, N., Tatar, İ., Çetin, F. (2010). İzlenim yönetimi taktiklerinde beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Savunma sanayinde bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 10(2), 539-557.
- Tablamcıoğlu, M. (1962). Yaşlara göre dini yaşayışın şiddet ve kesâfeti üzerine bir anket denemesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 141-151.

- Tahiroğlu, B., Erdoğan, B. (2013). *Roma hukuku dersleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Talu, E. (2017). Varoluşçu kuram: R. May (2. Baskı). D. Gençtanırım-Kurt ve E. Çetinkaya-Yıldız (Edt.), *Kişilik Kuramları içinde* (ss. 456-476). Ankara: Pegem Akademi.
- Tanner, J. L., Arnett, J. J. (2009). Handbook of youth and young adulthood. Andy Furlong (Edt.), *The emergence of 'emerging adulthood': The new life stage between adolescence and young adulthood* (pp. 39-45). London and New York.
- Tatlılıoğlu, K. (2014). Üniversite öğrencilerinin beş faktör kişilik kuramı'na göre kişilik özellikleri alt boyutlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XVII, 939-971.
- Taylor, A., MacDonald, D. A. (1998). Religion and the five factor model of personality: An exploratory investigation using a Canadian university sample. *Personality and Individual Differences*, 27, 124-1259.
- Teachman, J. D., Tedrow, L. M., & Crowder, K. D. (2000). *The changing demography of America's families*. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1234-1246.
- Tecim, E. (2011). *Sosyal güven oluşumunda dinin etkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Terzi, Ş. I (2013). Kişilik gelişimi. Ş. I. Terzi (Edt.), *Eğitim Psikolojisi içinde* (ss. 136-167). Ankara: Pegem Akademi.
- Thompson, J. L. P. (1989). Deprivation and political violence in Northern Ireland, 1922-1985: A time-series analysis. *Journal of Conflict Resolution*, 33(4), 676-699.
- Thouless, R. H. (1935). The tendency to certainty in religious belief. *British Journal of Psychology*, 26, 16-31.
- Thurstone, L. L., Chave, E. J. (1929). *The measurement of attitude: A psychophysical method and some experiments with a scale for measuring attitude toward the church*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ting, T. S. (2011). Antisocial behaviour among Malaysian adolescents. Universiti Tunku Abdul Rahman, Faculty of Arts and Social Science, The Bachelor of Social Science (Hons) Psychology.
- Tolsma, J., van der Meer, T., Gesthuizen, M. (2009). The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands. *Acta Politica*, 44(3), 286-313.

- Topuz, İ. (2003). *Dini gelişim seviyeleri ile dini başa çıkma tutumları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Triandis, H. C. (2002). Individualism-collectivism and personality. *Journal of Personality*, 69(6), 907-924.
- Tuna, M., Türkmen, F. (2015). Kişilik Tiplerinin Çatışmayı Yönetme Yöntemlerine Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 43-65.
- Tunç, E., Aliyev, R. (2015). Lisansüstü Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(4), 949-963.
- Turan, Y. (2009). Kişilik ve dindarlık üzerine bir alan araştırması. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 20, 279-295.
- Turan, Y. (2017). *Kişilik ve dindarlık*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Türk, E. (2014). Çocukluk döneminde duygusal gelişim ve din eğitimi. *Marife Dergisi*, 143-158.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2011). *Evlenme ve boşanma istatistikleri*. Ankara: Yazar.
- Türküm, A. S. (2003). Akılcı olmayan inanç ölçeğinin geliştirilmesi ve kısaltma çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(19), 41-47.
- Twenge, J. M. (2013). *"Ben" nesli* (Esra Öztürk, Çev.). İstanbul: Kaknüs Psikoloji Yayınları.
- Ulu, M. (2018). Mistik tecrübe ve kişilik ilişkisi üzerine: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneklemi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(1), 33-61.
- Uysal, E. (2005). Dindarlığın ahlâkî temeli üzerine bazı düşünceler. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 41-59.
- Uysal, V. (1994). *Psiko-sosyal açıdan oruç*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uysal, V. (1995). İslami dindarlık ölçeği üzerine bir pilot çalışma. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8, 263-271.
- Uysal, V. (1996). *Din psikolojisi açısından dini tutum davranış ve şahsiyet özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- van der Duijn Schouten, C. M., Graafland, J. J., Kaptein, M. (2014). Religiosity, CSR attitudes, and CSR behavior: An empirical study of executives' religiosity and CSR. *Journal of Business Ethics*, 123, 437-459.
- Vergote, A. (1990). Ergenlikte din (Erdoğan Fırat, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV, 583-592.

- Vermeer, P. (2014). Religion and family life: An overview of current research and suggestions for future research. *Religions*, 5, 402-421.
- Vilchinsky, N., Kravetz, S. (2002). How are religious belief and behavior good for you? An investigation of mediators relating religion to mental health in a sample of Israeli Jewish students. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44(4), 459-471.
- Wach, J. (1987). *Din Sosyolojisine giriş* (Batal İnandı, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Watson, P. J., Hood, R. W., Morris, R. J. (1984). Religious orientation, humanistic values, and narcissism. *Review Of Religious Research*, 25(3), 257-264.
- Weber. M. (2016). *Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ruhu* (Görksu Birol, Çev.). Ankara: Dorlion Yayınları.
- Whaley, A. L., Hall, B. N. (2009). Effects of cultural themes in psychotic symptoms on the diagnosis of schizophrenia in African Americans. *Mental Health, Religion & Culture*, 12(5), 457-471.
- Wiebe, K. F., Fleck, J. R. (1980). Personality correlates of intrinsic, extrinsic, and nonreligious orientations. *Journal of Psychology*, 105, 181-187.
- Wilde, A., Joseph, S. (1997). Religiosity and personality in a Moslem context. *Personality and Individual Differences*, 23(5), 899-900.
- Wilson, M. R., Filsinger, E. E. (1986). Religiosity and marital adjustment: Multidimensional interrelationships. *Journal of Marriage and Family*, 48(1), 147-151.
- Wilson, W. P. (1998). Handboook of religion and mental health. Harold G. Koenig (Edt.), Religion and psychoses (pp. 161-173). San Diego: Academic Press.
- Wink, P., Ciciolla, L., Dillon, M., Tracy, A. (2007). Religiousness, spiritual seeking, and personality: Findings from a longitudinal study. *Journal of Personality*, 75(5), 1051-1070.
- Wulff, D. M. (1997). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. New York.
- Wuthnow, R. (2002). Religious involvement and status-bridging social capital. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(4), 669-684.
- Yakeley, J., Williams, A. (2014). Antisocial personality disorder: New directions. *Advances in Psychiatric Treatment*, 20(2), 132-143.

- Yao, K. (2015). Who Gives? The determinants of charitable giving, volunteering, and their relationship. *Wharton Research Scholars*, 126, 1-33.
- Yapıcı, A. (2002). Dini yaşayışın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 75-118.
- Yapıcı, A. (2006). Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 65-115.
- Yapıcı, A. (2011). Kuramdan yöntemle ruh sağlığı-din çalışmalarında karşılaşılan güçlükler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 25-61.
- Yapıcı, A. (2012). Modernleşme-sekülerleşme sürecinde Türk gençliğinde dinî hayat: Meta-analitik bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 1-40.
- Yapıcı, A. (2013). *Ruh sağlığı ve din: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Yayınevi.
- Yapıcı, A. (2016). Dini grup kimliği: Kimlik ve dini aidiyet. A. Özbolat ve M. Macit (Edt.). *Kimlik ve Din içinde* (ss. 41-64). Adana: Karahan Kitapevi.
- Yapıcı, A. (27 Ağustos 2017). FETÖ'nün Müslüman bilinçte açtığı tahribat. <http://m.star.com.tr/acik-gorus/fetonun-musluman-bilincte-actigi-tahribat-haber-1249645>. (Erişim tarihi 27.08.2017).
- Yapıcı, A., Kalgı, M. E. (2018). Cihatçılık ve modernlik kısılacında aidiyet ve zihniyet: Şanlıurfa selefileri örneği. A. Özpolat ve A. Yapıcı (Edt.), *Zihniyet ve Din: Disiplinlerarası Zihniyet Çözümlemesi içinde* (ss. 133-165). Adana: Karahan Kitapevi.
- Yapıcı, A., Kayıklık, H. (2005). Dinsel eğilimle ön yargı ve hoşgörüsüzlük arasındaki ilişkiler üzerine psikolojik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 413-426.
- Yavuz, K. (1982). Din psikolojisinin araştırma alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 87-108.
- Yavuz, K. (2012). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yavuz, K. (2013). *Günümüzde inancın psikolojisi*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Yavuzer, H. (2001). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Yazıcı, H. G. (2015). *Antisosyal kişilik bozukluğu olan bireylere verilen psikoeğitimin öfke davranışlarına etkisinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yelboğa, A. (2006). Kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), 196-211.
- Yeşil, A., Ergün, Ü., Amasyalı, C., Er, F., Olgun, N. N., Aker, A. T. (2010). Çalışanlar için yaşam kalitesi ölçeği Türkçe uyarlaması geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Nöropsikiyatri Arşivi Dergisi*, 47(2), 110-117.
- Yeşilyaprak, B. (1993). Kişilik gelişiminde ailesel faktörlerin etkisine ilişkin bir araştırma. *Aile ve Toplum Dergisi*, 1(3), 3-16.
- Yeung, A. B. (2004). An intricate triangle religiosity, volunteering, and social capital: The European perspective, the case of Finland. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 33(3), 401- 422.
- Yıldırım, İ. (1998). Akademik Başarı Düzeyleri Farklı Olan Lise Öğrencilerinin Bazı Değişkenlere Göre Sosyal Destek Düzeyleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(10), 33-45.
- Yıldız, M. (1998). *Dini hayat ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldız, M. (2002). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dindarlık ve ölüm kaygıları üzerine. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14, 161-174.
- Yıldız, M. (2006). Benlik-kavramı ve benliğin gelişiminde dinin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII, 87-127.
- Yıldız, S., Boz, İ. T., Yıldırım, B. F. (2012). Kişilik tipi ile olumlu sosyal davranış arasındaki ilişki: marmara üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 215-233.
- Yılmaz, S. (2017). *Merkezi sınavların okul kültürüne yansımalarının değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yonker, J. E., Schnabelrauch, C. A., Dehaan, L. G. (2012). The relationship between spirituality and religiosity on psychological outcomes in adolescents and emerging adults: A meta-analytic review. *Journal of Adolescence*, 35, 299-314.
- Zimmerman, C. C. (1974). Family influence upon religion. *Journal of Comparative Family Studies*, 5(2), 1-16.

Zuroff, D. C. (1986). Was Gordon Allport a trait theorist? *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(5), 993-1000.

EKLER

Ek-1. Kişisel Bilgi Formu

1) Cinsiyet

☐ Kadın ☐ Erkek

2) Yaşınız:.....

3) Okulunuz

☐ Genel Lise ☐ Meslek Lisesi ☐ İmam-Hatip Lisesi

4) Ailenizin aylık gelir düzeyi

☐ 1500 TL altı ☐ 1500-3000 TL arası ☐ 3000 TL üstü

5) Din, sizin için ne kadar önemlidir?

☐ Hiç önemli değil ☐ Biraz önemli ☐ Önemli ☐ Çok önemli

6) Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?

☐ Hiç dindar değil ☐ Biraz dindar ☐ Dindar ☐ Çok dindar

Ek-2. Dinsel Yaşayış Ölçeği (DYÖ) Maddeleri

	Aşağıdaki ifadelerden her birini okuduktan sonra, bu ifadeye ne ölçüde katıldığınızı gösteren sütuna ait olan ve ifadenin hizasında kutucuğun içini (X) işaretini koyarak belirtiniz.	Hiç Katılmıyorum (1)	Çok Az Katılıyorum (2)	Ender Olarak Katılıyorum (3)	Biraz Katılıyorum (4)	Oldukça Katılıyorum (5)	Genellikle Katılıyorum (6)	Tümüyle Katılıyorum (7)
1	Allah yaptığımız her şeyi bilir.	()	()	()	()	()	()	()
2	Mahşer gününde herkes yaptıklarından dolayı hesaba çekilecektir.	()	()	()	()	()	()	()
3	Kuran-ı Kerim'in haber verdiği her şey doğrudur.	()	()	()	()	()	()	()
4	Kur'an Allah'ın gönderdiği kutsal bir kitaptır.	()	()	()	()	()	()	()
5	Allah'ın var olduğuna inanıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
6	Kur'an, Allah'ın emirlerini bildirir.	()	()	()	()	()	()	()
7	Meleklerin var olduğuna inanıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
8	Öldükten sonra ahiret denen sonsuz bir hayat olacaktır.	()	()	()	()	()	()	()
9	Kâinattaki her şey Allah tarafından yaratılmıştır.	()	()	()	()	()	()	()
10	Kıyamet günü vardır.	()	()	()	()	()	()	()
11	Kur'an günümüze kadar aynen korunmuştur.	()	()	()	()	()	()	()
12	Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna inanıyorum.	()	()	()	()	()	()	()

		Bana Hiç Uygun Değil (1)	Bana Pek Uygun Değil (2)	Bana Çok Az Uygun (3)	Bana Biraz Uygun (4)	Bana Oldukça Uygun (5)	Bana Genellikle Uygun (6)	Bana Her Zaman Uygun (7)
13	İnsanları aldatmak dini inancıma aykırı olduğu için kimseyi aldatmamaya özen gösteriyorum.	()	()	()	()	()	()	()
14	Kumar oynamak günah olduğu için kumar oynamaktan kaçınıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
15	Bana emanet edilen bir şeyi inancım gereği her zaman korurum.	()	()	()	()	()	()	()
16	Dini inancıma göre doğru sözlü olmak gerektiğinden, doğru söylemeye gayret ediyorum.	()	()	()	()	()	()	()
17	Rüşvet alıp-vermek günah olduğu için rüşvet alıp-vermekten kaçınıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
18	Anne-babaya iyi davranmayı Allah emrettiği için anne-babama iyi davranıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
19	Söz verildiği zaman sözünde durmak dini bir kural olduğundan verdiğim sözü tutuyorum.	()	()	()	()	()	()	()
20	İnancım gereği yoksullara yardım ediyorum.	()	()	()	()	()	()	()
21	İnsanlara iyi davranmak din tarafından tavsiye edildiği için insanlara iyi davranıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
22	Evlilik dışı cinsel ilişki (zina) dinde yasaklandığı için bu tür ilişkiden kaçınıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
23	Dinde yasak edildiği için uyuşturucu kullanmamaya özen gösteriyorum.	()	()	()	()	()	()	()
24	Yardım talep edenlere Allah rızası için yardım ediyorum.	()	()	()	()	()	()	()
25	Namazlarımı kılıyorum	()	()	()	()	()	()	()
26	Herhangi bir engel olmadığı sürece ibadetlerimi yapıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
27	Farz ibadetlerin dışında da ibadet ediyorum.	()	()	()	()	()	()	()
28	Televizyonda yayınlanan dinsel programları seyrediyorum.	()	()	()	()	()	()	()
29	Dinsel yayınlar okuyorum.	()	()	()	()	()	()	()
30	Hiz. Peygamberi (Hz. Muhammed) anma etkinliklerine katılıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
31	Kur'an-ı Kerim okuyorum.	()	()	()	()	()	()	()
32	Kutsal gün ve gecelerde dua ve ibadet yapıyorum.	()	()	()	()	()	()	()
33	Ramazan ayı dışında da oruç tutuyorum.	()	()	()	()	()	()	()
34	Dua ediyorum.	()	()	()	()	()	()	()
35	Mazeretlerim dışında Ramazan ayında oruç tutuyorum.	()	()	()	()	()	()	()
36	Allah'ı zikrediyorum.	()	()	()	()	()	()	()

Ek-3. Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE) Maddeleri

1. Başkaları sizinle tartışmaya kalkınca hemen rahatsız olur musunuz?
2. Zıt görüşte olanlara rağmen planınızı genellikle uygulayabilir misiniz?
3. Yaptıklarınıza üzüldüğünüz zamanlar çok oluyor mu?
4. Bazı anlamsız düşünceler zihninizi meşgul edip sizi rahatsız eder mi?
5. Bir şanssızlığa uğrayacağınızdan korkuyor musunuz?
6. Oturduğunuz yerde duramaz hale geldiğiniz zamanlar olur mu?
7. Sık sık önemsiz şeyleri kendinize dert edinir misiniz?
8. Diğer insanlarla tanışmakta zorluk çeker misiniz?
9. Çözemediğiniz ve cesaretinizi kıran sorunlarınız ve sorumluluklarınız var mı?
10. Bazen hiç kimsenin sizi iyi anlayamadığını düşündüğünüz olur mu?
11. Arkadaşlarınızla dışarıda çok fazla zaman harcadığınız için ailenizin sizden şikâyet ettiği olur mu?
12. Aile içinde kararlar alınırken sizin de fikrinizi alırlar mı?
13. İnsanları birbirleri ile tanıştırmak size kolay gelir mi?
14. Olabildiğince kalabalıktan uzak kalma eğiliminiz var mı?
15. Arkadaşlarınız sosyal ilişkilerinizi istenilen düzeyde bulurlar mı?
16. Tanışmadığınız yeni birisine de dostça davranmak gerekir mi?
17. Yasalara uymayan davranışları için insanlar haklı görülebilir mi?
18. Başkalarına sır vermek size güç gelir mi?
19. Saygısız oluşlarından dolayı gençlerden öç almak istediğiniz zamanlar oluyor mu?
20. Çoğu zaman yanlış veya kötü bir şey yapacağınızdan kaygılanır mısınız?
21. Size kötü davrandıkları için öç almayı istediğiniz kişiler oldu mu?
22. Fikirlerinizi başkalarına kabul ettirmenin güç olduğu kanısında mısınız?
23. Çoğu zaman başkalarının aynı konuda ne karar verdiklerini öğrenme zorunluğu duyar mısınız?
24. Hoş olmadığı için sizi uzun zamandır üzen bir yaşantınız var mı?
25. Duygularınızı kontrol altında tutabiliyor musunuz?
26. Güç bir durumla karşılaşacağınızı düşününce heyecanlanır ve terler misiniz?
27. Görme gücünüzdeki bozukluklardan sık sık yakınır mısınız?
28. Aileniz bireyleri ile sık sık tartışmalarınız olur mu?
29. Beklentinizin üstünde dostluk gösteren insanlara karşı dikkatli olmaya çalışır mısınız?
30. Dikkatinizi bir konu üzerinde toplamada çok güçlük çeker misiniz?
31. Çoğu zaman tüm vücudunuzda bir kırıklık, halsizlik hissedersiniz mi?
32. Aileniz, onlara karşı düşünceli davrandığınız kanısında mıdır?
33. Aileniz bireyleri genellikle birbirlerine karşı sakın davranırlar mı?
34. Birbiri ile şakalaşan kimseler arasında olmak ister misiniz?
35. Diğer insanlarla ilişki kurmada sizi yetenekli bulurlar mı?
36. Genellikle karşı cinsten birisi ile çalışmaktan hoşlanır mısınız?
37. Sahibine haber vermeden bazı şeyleri ödünç almak doğru sayılabilir mi?
38. Kişinin toplumdaki adet ve geleneklere uyması sizce önemli midir?
39. Kendini beğenmiş oldukları için çevrenizdeki çoğu kişileri uyarmak zorunda kaldığınız oluyor mu?
40. Hakkınızda dedikodu yapacaklarından kuşkulandır mısınız?
41. Zararsız yalanlar söyleyerek zor durumlardan kurtulmak size kolay gelir mi?
42. Arkadaşlarınız sizi, “eğriye eğri, doğruya doğru” diyen bir kişi olarak mı bilirler?

43. Çevrenizdeki kişiler önemli konularda sizin görüşünüzü de öğrenmek isterler mi?
44. Arkadaşlarınızın çoğu kadar siz de güçlü ve sağlıklı mısınız?
45. Çevrenizdeki kişilerden kolayca hastalık kapan bir yaradılışa mısınız?
46. “Başaramadım” gibi bir duygudan rahatsız mısınız?
47. Sağlığınıza çok dikkat etmek ihtiyacında mısınız?
48. İçinde bulunduğunuz koşullardan dolayı sık sık sinirlendiğiniz olur mu?
49. Belli etmeseniz bile çevrenizdekilere sık sık darıldığınız olur mu?
50. Moralinizin bozulduğu ve bundan kurtulmanın çok zor olduğu zamanlar oluyor mu?
51. Çevrenizdeki kişilerin çoğu ile arkadaşlık etmek yerine yalnız olmayı tercih eder misiniz?
52. Tanıdıkların bulunmadığı bir çevrede sıkılganlık çeker misiniz?
53. Ailenizdeki kişilerin bazıları size karşı çok cimri davranıyor mu?
54. Ailenizin çoğu kez herşeye itaat etmenizi beklemeleri sizi kızdırır mı?
55. Mutlu olacağınız sayıda ve nitelikte arkadaşlarınız var mı?
56. Gürültülü eğlencelere katılmaktan hoşlanır mısınız?
57. Sosyal etkinlikler sırasında başkalarını eğlendirmek size zor gelir mi?
58. İş ve sorumluluklardan kaçmak her zaman hatalı mıdır?
59. İnsan verdiği sözü her zaman yerine getirmeli midir?
60. Kapılarını açık bırakan kişilerin eşyalarının çalınmasını hak ettikleri görüşüne katılır mısınız?
61. Karşıt cinsten birisi ile birlikte olunca genellikle onun cinsiyeti ile ilgili şeyler mi düşünürsünüz?
62. Bulunduğunuz çevrede çok fazla konu-komşu dedikoduları yapılıyor mu?
63. İnsan ilişkilerinde utangaç bir kişi misiniz?
64. Kişileri birbirine tanıştırmak ve başkalarına tanıştırmak size kolay gelir mi?
65. Başkaları sizi yetenekli ve cesur bulur mu?
66. Alıngan bir kişi misiniz?
67. Fiziki görünüşünüzden dolayı duygusal bir hassasiyetiniz var mı?
68. Duygularınıza olan güveninizden dolayı görüşlerinizin esnek olduğu kanısında mısınız?
69. Sık sık kabızlıktan ve mide ağrılarından şikâyetiniz olur mu?
70. Ara sıra zihninizin ağır işlediğini hissedersiniz mi?
71. Başkalarının mutluluğunu kıskandığınız zamanlar oluyor mu?
72. Başarmayı arzu ettiğiniz şeyleri düşünmek, onları yapmaktan daha çok haz veriyor mu?
73. Size açık olan avantajlı durumlardan bazı kişilerin yararlanma çabasında oldukları kanısında mısınız?
74. İstekli olduğunuz toplantı veya etkinliklere katılmanız genellikle engellenir mi?
75. En az anlayış gördüğünüz yerin aileniz olduğunu düşündüğünüz oluyor mu?
76. Koşulsuz olarak her insana yardım eder misiniz?
77. Sönük geçmekte olan bir toplantıya öncülük edip canlandırmak size kolay gelir mi?
78. Çabuk arkadaş edinen bir kişi misiniz?
79. Ortaya çıkan fırsatlarda otobüse ücret ödmeden binmek bir şerefsizlik midir?
80. İşlerini düze çıkarmak için pek çok kişinin yalan söylediği kanısında mısınız?
81. Sosyal kurallardan oldukça bağımsız bir yaşantı içinde misiniz?
82. Çevrenizdeki çoğu kişilerin politik görüşleri sizinkine ters düşer mi?
83. Başkalarının saflığını kendi çıkarlarına kullanan kimseleri ayıplar mısınız?

84. Aileniz, sizin başarılı olduğunuz kanısında mıdır?
85. İsteddiğiniz bir işe veya mesleğe girmenizin engellendiği oldu mu?
86. Önemli olmayan konular yüzünden sık sık eleştirildiğiniz olur mu?
87. Yaptığınız bir yanlışı kabul etmek size zor gelir mi?
88. Ailenizin düşündüğü gibi olmama duygusu sizi rahatsız ediyor mu?
89. Belirli bir nedeni olmadan duygularınız kolayca neşeden üzüntüye, üzüntüden neşeye dönüşür mü?
90. Çevrenizdeki insanlara gerçeği kabul ettirmenin güç olduğu zamanlar olur mu?
91. Zihninizi dolduran türlü düşünceler uykunuzu kaçırmı?
92. Genellikle sakın ve meseleleri soğukkanlı olarak ele alan bir kişi misiniz?
93. Zaman zaman aleyhinize çalışan insanların varlığından şüphelendiğiniz olur mu?
94. İnsanların içinde iken bile kendinizi yalnız hissedersiniz mi?
95. Aileniz, yeterli düzeyde başarılı olduğunuz kanısında mıdır?
96. Akşamları eve dönüş sizi kaygılandırır mı?
97. Ailenizdeki kişilerden bazılarının yakınlık ve sevginize yeterince karşılık vermediği oluyor mu?
98. Yeni tanıştığınız bir kimse ile konuşmaktan çekinir misiniz?
99. Çevrenizdeki insanlar çoğu zaman sizi hayal kırıklığına uğratırlar mı?
100. Sizce geçinilmesi güç kişilere de nazik davranılmalı mıdır?
101. Davranışınızın çevredekilere aykırı düşmesi sizi rahatsız eder mi?
102. Söz dinlemeyip kendisini problemin içine atmakta ısrar eden kişiler cezalarını çekmeli midir?
103. Bazı konularda kendi kendinizle kavga içinde misiniz?
104. İnatçı kişilere biraz zor kullanmanın onları ikna etmede yararlı olacağı kanısında mısınız?
105. Başkalarının mutluluğunu kıskandığınız zamanlar oluyor mu?
106. Başkalarının sizden hoşlandığı duygusu içinde misiniz?
107. Yeteneğinizi küçümseyip başladığınız bazı işleri yarım bıraktığınız oluyor mu?
108. Kafesleri içinde olsa da vahşi hayvan görmekten heyecanlanır mısınız?
109. Sizi eleştirdikleri zaman sakın kalabiliyor musunuz?
110. Kendinizi sinirli bir kişi olarak mı görürsünüz?
111. Üzüntülü veya heyecanlı olduğunuz zaman konuşmanızda kekemelik olur mu?
112. Sonradan pişman olacağınız çok şeyi yaptığınız oluyor mu?
113. Kaslarınızda bazen asabi hareketler veya tikler olur mu?
114. Belirli bir neden yokken kendinizi son derece neşeli veya üzüntülü hissettiğiniz zamanlar olur mu?
115. Yaşı sizden küçük olanların daha rahat bir yaşam sürdürdükleri kanısında mısınız?
116. Hoşlanmadıkları için ailenizin evde misafir etmek istemedikleri arkadaşlarınız var mı?
117. Ailenizle aranızdaki değer yargıları ve inanç farkları nedeniyle önemli sorunlarla karşılaştığınız oluyor mu?
118. Aileniz sizden çok fazla şeyler mi bekliyor?
119. Kız ve erkeklerin birlikte bulunduğu durumlarda kendinizi rahat hissedersiniz mi?
120. İnsan ilişkilerinde utangaç bir kişi misiniz?
121. Çıkarlarını korumak için, pek doğru olmayan yollara sapanları ayıplar mısınız?
122. Bir şeyi bulan kişiye onu saklama hakkı verilmeli midir?

123. İnsanların inançlarında kusur etmeleri, bir diğerine bunu başkalarına yayma hakkı verir mi?
124. Yaptığınız şeylerin yanlış anlaşılacağı kaygısı içinde misiniz?
125. İnsanların koşulsuz olarak serbest davranmalarına izin verilse toplumun daha iyi olacağı kanısında mısınız?
126. İçinde bulunduğunuz koşullardan dolayı sık sık sinirlendiğiniz olur mu?
127. Arkadaşlarınız istemediğiniz bir davranışta bulunduğu zaman, çoğunlukla bunu, çekinmeden kendisine söyleyebilir misiniz?
128. Gerçek yeteneklerinizi gösterebildiğiniz kanısında mısınız?
129. Kendinize özgü bir plan yapmaktansa arkadaşlarınızın önerilerini uygulamak size daha kolay gelir mi?
130. Açlık hissi duymadan yemek yediğiniz zamanlar oluyor mu?
131. Akşama doğru ya da sabahları kendinizi çok yorgun hisseder misiniz?
132. Ne okuduğunuzun farkında olmadan bir süre okuyup sonra dikkatinizi topladığınız olur mu?
133. Çoğu zaman kendinizi yorgun ve halsiz hisseder misiniz?
134. Eleştirilmek sizi çok kırar mı?
135. Hoşlanmadığınız birisi ile karşılaşmamak için yolunuzu sık sık değiştirdiğiniz oluyor mu?
136. Cinsel konularda kendinizi rahat hisseder misiniz?
137. Başka bir aile veya grubun üyesi olmayı istediğiniz zamanlar olur mu?
138. Aile bireylerinin kişisel meselelerinizi bilmek istemelerinden şikâyetçi misiniz?
139. Aileniz karşı cinsten olan arkadaşlarınızı genellikle reddeder mi?
140. Bulduğunuz çevrede halk tarafından seilmeyen çok kişi var mı?
141. Topluluk içinde tanıştığınız insanlarla çabucak kaynaşabiliyor musunuz?
142. Uzlaşma kabul etmeyen kişilere nazik davranır mısınız?
143. Arkadaşlarınız sizi, eğriye eğri doğruya doğru diyen bir kişi olarak mı bilirler?
144. Saygısızlık gösterenlere aynı şekilde cevap verir misiniz?
145. Onlara aldırılmamak yerine öç almanın daha iyi olduğu kanısında mısınız?
146. Yasalara aykırı davranmadan yasanın bir açığından yararlanmada bir sakınca görür müsünüz?
147. Duygularınızı kontrol altında tutabiliyor musunuz?
148. Arkadaş edinmede zorluk çekiyor musunuz?
149. Doğru yargılarınızı bile, değerli bulmadıkları olur mu?
150. Cesaret verilmediği zaman işlerinize devam etmek size zor gelir mi?
151. Heyecanlı olaylar sizi karamsarlıktan kurtarır mı?
152. İşler kötü gittiği zaman çabuk heyecanlanan bir kişi misiniz?
153. Bazen içinizden insanlara küfretmek gelir mi?
154. Sık sık başınız ağrır mı?
155. Ayrıntılı konuşmadıkları için sık sık kişilerin sözlerini tekrarlatmak zorunda kalır mısınız?
156. Bazen sevdiğiniz kişiyi kırmaktan hoşlandığınız olur mu?
157. Sizden gelen bir neden yokken işlerinizin ters gittiği zamanlar oluyor mu?
158. Evden kaçıp başka bir yere gitmeyi düşündüğünüz zamanlar oluyor mu?
159. Aileniz bireylerinin hepsini denk ölçüler içinde seviyor musunuz?
160. Evde sakin olmak için ya susmak ya da dışarı çıkmak zorunda olduğunuz zamanlar oluyor mu?
161. Taşıdığınız sorumlulukların ağırlığı sizi fazlaca hareketsiz hale getiriyor mu?
162. Neşeli arkadaşlar arasına katılınca üzüntülerinizi untabiliyor musunuz?

- 163.** Sıkışık durumlardan kurtulmak için gerçeği söylemediğiniz zamanlar olur mu?
- 164.** Bulunmuş olan bir eşyayı her zaman iade etmek gerekli midir?
- 165.** Yaşamının bir döneminde her insanın bir şeyler çalmış olabileceği görüşüne katılır mısınız?
- 166.** Bazı insanların mal ve mülklerini tahrip etmeyi hak ettiklerini düşündüğünüz olur mu?
- 167.** Size kötü davrandıkları için öç almayı istediğiniz kişiler oldu mu?
- 168.** Başkaları sizinle tartışmaya kalkınca hemen rahatsız olur musunuz?

CEVAP ANAHTARI

CEVAP ANAHTARI															GU SU											
E	H	E	H	E	H	E	H	E	H	E	H	E	H		KU	B										
1	☐	☐	22	☐	☐	43	☐	☐	64	☐	☐	85	☐	☐	106	☐	☐	127	☐	☐	148	☐	☐			
2	☐	☐	23	☐	☐	44	☐	☐	65	☐	☐	86	☐	☐	107	☐	☐	128	☐	☐	149	☐	☐	☐	KG	☐
3	☐	☐	24	☐	☐	45	☐	☐	66	☐	☐	87	☐	☐	108	☐	☐	129	☐	☐	150	☐	☐			
4	☐	☐	25	☐	☐	46	☐	☐	67	☐	☐	88	☐	☐	109	☐	☐	130	☐	☐	151	☐	☐	☐	DK	☐
5	☐	☐	26	☐	☐	47	☐	☐	68	☐	☐	89	☐	☐	110	☐	☐	131	☐	☐	152	☐	☐			
6	☐	☐	27	☐	☐	48	☐	☐	69	☐	☐	90	☐	☐	111	☐	☐	132	☐	☐	153	☐	☐	☐	NE	☐
7	☐	☐	28	☐	☐	49	☐	☐	70	☐	☐	91	☐	☐	112	☐	☐	133	☐	☐	154	☐	☐			
8	☐	☐	29	☐	☐	50	☐	☐	71	☐	☐	92	☐	☐	113	☐	☐	134	☐	☐	155	☐	☐			
9	☐	☐	30	☐	☐	51	☐	☐	72	☐	☐	93	☐	☐	114	☐	☐	135	☐	☐	156	☐	☐	☐	PB	☐
10	☐	☐	31	☐	☐	52	☐	☐	73	☐	☐	94	☐	☐	115	☐	☐	136	☐	☐	157	☐	☐			
11	☐	☐	32	☐	☐	53	☐	☐	74	☐	☐	95	☐	☐	116	☐	☐	137	☐	☐	158	☐	☐	☐	AI	☐
12	☐	☐	33	☐	☐	54	☐	☐	75	☐	☐	96	☐	☐	117	☐	☐	138	☐	☐	159	☐	☐			
13	☐	☐	34	☐	☐	55	☐	☐	76	☐	☐	97	☐	☐	118	☐	☐	139	☐	☐	160	☐	☐			
14	☐	☐	35	☐	☐	56	☐	☐	77	☐	☐	98	☐	☐	119	☐	☐	140	☐	☐	161	☐	☐	☐	SI	☐
15	☐	☐	36	☐	☐	57	☐	☐	78	☐	☐	99	☐	☐	120	☐	☐	141	☐	☐	162	☐	☐			
16	☐	☐	37	☐	☐	58	☐	☐	79	☐	☐	100	☐	☐	121	☐	☐	142	☐	☐	163	☐	☐	☐	SN	☐
17	☐	☐	38	☐	☐	59	☐	☐	80	☐	☐	101	☐	☐	122	☐	☐	143	☐	☐	164	☐	☐			
18	☐	☐	39	☐	☐	60	☐	☐	81	☐	☐	102	☐	☐	123	☐	☐	144	☐	☐	165	☐	☐			
19	☐	☐	40	☐	☐	61	☐	☐	82	☐	☐	103	☐	☐	124	☐	☐	145	☐	☐	166	☐	☐	☐	AE	☐
20	☐	☐	41	☐	☐	62	☐	☐	83	☐	☐	104	☐	☐	125	☐	☐	146	☐	☐	167	☐	☐			
21	☐	☐	42	☐	☐	63	☐	☐	84	☐	☐	105	☐	☐	126	☐	☐	147	☐	☐	168	☐	☐		G	☐

GU : Genel Uyum

SU : Sosyal Uyum

KU : Kişisel Uyum

KG : Kendini Gerçekleştirme

DK : Duygusal Kararlılık

NE : Nevrotik Eğilim

PB : Psikotik Belirtiler

Aİ : Aile İlişkileri

Sİ : Sosyal İlişkiler

SN : Standart Normlar

AE : Antisosyal Eğilim

G : Geçerlilik

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Mehmet Emin KALGI
Doğum Yeri ve Tarihi : Siverek/ 03.01.1989
Cinsiyeti : Erkek
Medenî Hali : Bekar
Adres : Dicle Mahallesi, 48. Sokak, No:1/4, Ramin Apartmanı.
Siverek/Şanlıurfa
Telefon (Cep) : 0 5069055683
e – mail : mehmet.emin.63.21@gmail.com

EĞİTİM DURUMU

2014- 2020 : Doktora, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.
2012- 2014 : Yüksek Lisans, Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı, Gaziantep.
2007-2011 : Lisans, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi
Sınıf Öğretmenliği Bölümü
2003-2006 : Mustafa Kemal Lisesi, Siverek/Şanlıurfa
2000-2003 : Şehit Öğretmen Cuma İbiş İlköğretim Okulu, Siverek/Şanlıurfa
1995-2000 : Yumrutepe İlkokulu, Siverek/Şanlıurfa
Yabancı Dil : İngilizce.

İŞ DURUMU

2012-2016 : Sınıf Öğretmeni, Üçkuyu Karacadağ İlk/Ortaokulu, Siverek/Şanlıurfa
2016-2017 : Sınıf Öğretmeni, Gülabibey İlkokulu, Siverek/Şanlıurfa
2017-2018 : Müdür Yardımcısı, Çağa İlk/ Ortaokulu, Siverek/Şanlıurfa
2018-2020 : Müdür Yardımcısı, İkinci İlk/Ortaokulu, Siverek/Şanlıurfa